

DHR Göteborgsavdelningen

De Handikappades Riksförbund

En Historisk tillbakablick

1923-2013

Ett komplement till fotoutställningen 2013

**Sammanställt av
Gulli Kohlström**

Innehållsförteckning

Inledning	1
DHRG 90 år – En historisk tillbakablick	2
Under 30 - 40-talet	2
Kamratsammanslutning.....	3
Intressefrågorna	3
Studieverksamheten – teatergrupp	4
Basaren	5
Undersökningen Hälsa-Yrke-Bostad.....	6
Bostadsfrågan	7
Bostadens utformning för funktionshindrade – forskning	8
Kvarboendeproblematiken	11
Hemtjänsten	12
Bostäder med dygnet-runt-service	13
Boendeservicelägenheter växer fram i Göteborg.....	15
Långtidssjuka yngre vuxna.....	15
Olskroken	16
Haga.....	16
LSS införs 1994 – personlig assistans	17
Tillgänglighetsfrågan, offentliga lokaler	18
Offentliga lokaler – olika projekt i Göteborg.....	19
Dalheimers hus	20
Frölunda Kulturhus, Angereds och Kärra centrum	21
Skandinavium, Liseberg, Ullevi	21
Postkontor, Apotek, Hotell, Kyrkor, Restauranger.....	22
Operan, Universeum, Stena båtarna, Museerna.....	23
Offentliga handikaptoaletter	24
Affärer – kommersiella lokaler	24
Granskning av områdesprogrammen	25
Ombyggnad, Hiss	25
Ombyggnad av Sandarna 1982	26
Kortedalaprojektet 1985	26
BoS granskade ett antal detaljplaner	27
Slottsskogsledet (Linnégatan)	27
Hovås Länsmansväg inom stadsdelen Askim.....	27
Program för äldreboenden vid Kofferdalsvägen inom stadsdelen Askim 1997 ..	27
Samhällsplaneringskurs – våren 1999	27
Särskilt boende	28
Äldreboende	28
Skolornas utformning	28
Trafikmiljön Gatumiljö	29
Haga gatustenar	29

Lagen om "Enkelt avhjälppta hinder"	30
Synvändan	31
Kommunens publika lokaler	32
En diskrimineringslag	33
Sjukvårdsfrågor , planering av sjukvårdsinrättningar	34
Läkarmottagningars tillgänglighet	34
Andningsfrågan	35
Rehabiliteringsfrågan	35
Rehabiliteringsperioder	36
Hjälpmedelsfrågan	36
Ortopedtekniskt brukarråd	38
Utbildningsfrågan	38
Internatlivet restriktivt – segregering	39
Folkhögskoleutbildning	41
Integreringsfrågan (numera inkludering)	42
Specialundervisningen en resurs vid integrering	43
Integrationsutredningen	44
Funkisutredningen	45
Tillgängligheten dålig	45
Arbetsmarknadsfrågorna	47
Vilka fick gå vid Vanförestalterna	47
Arbetsförmedling	49
Arbetets värde	50
Skyddat arbete	51
Statliga och kommunala verkens hälsointyg	51
Arkivarbete - Lönebidrag	52
SIUS särskilt introduktions- och uppföljningsstöd	53
Olika arbetsmarknadspolitiska åtgärder på 70-talet – Arbete åt alla	53
OT-kurser	54
Olika projekt	55
Arbete åt unga handikappade	55
Datorbaserade hjälpmedel	56
Kommunernas ansvar för arbete – sysselsättning för funktionshindrade	56
Handikapputredningen Ett samhälle för alla 1993	57
Åtgärder enligt Handikapputredningen 1993	58
Rapport från RRV år 2000	58
Aktivitetsersättning – Sjukersättning	59
Olika stödsatser på 2000-talet	60
Din vardag vår politik DHRG: s projekt	61
Bemötande attityder	63
Motorfordonsfrågan	63
Allmänna kommunikationer	65
Färdtjänsten	66

Säkerhets- och fordonsfrågor	67
Riksfärdtjänsten.....	68
Fritidssektorn, ...	68
Rekreatiönsverksamheten	68
Grötö – Västerhav	68
Amundönsbadet	70
Utbyggnaden av Lilla Amundönsbadet	71
Utvidgning av handikappbadet.....	71
Ändrat huvudmannaskap 2002.....	73
Upprustning av badet.....	73
Att ta del av olika kulturaktiviteter	74
Mötespunkt	75
Olika beteckningar	78
Slutord	82
Referenslista	85
Kopior på utställningsskärmarna	93

Inledning

Med denna text beskriver jag utförligare, än vad som är möjligt på fotoutställningen, vad som hänt under de 90 år som DHRG (De handikappades Riksförbunds Göteborgsavdelning, numera Delaktighet, Handlingskraft, Rörelsefrihet) arbetat för att förbättra förhållandena för funktionshindrade människor inom olika områden. Det vill säga detta skall ses som ett komplement till skärmutställningen.

Under detta arbete har jag funnit att det är svårt att fånga hela bilden, då det är ett mycket stort område. Därför kan tyvärr inte alla frågor på långa vägar bli heltäckande belysta. Det är inte heller möjligt att ge en rättvisande bild av alla de personer som genom åren arbetat aktivt inom DHRG. Därför ber jag läsaren ha överseende med om vissa personer inte blivit uppmärksammade så som de borde, och att vissa händelser kanske inte överhuvudtaget kommit med i denna redogörelse. Verkligheten ser ofta olika ut beroende på vem som iakttar och skildrar den.

Vidare är det också ofrånkomligt att även ta med vad DHR utträttat på riksplanet eftersom detta ofta går i vartannat. Dessutom skildrar jag de socialpolitiska åtgärderna inom olika områden för att försöka ge en helhetsbild.

Gulli Kohlström

DHRG 90 år – en historisk tillbakablick

Kamratföreningen de Vanföras Vål bildades vid Vanförestalten i Göteborg 1923. Elever som gått vid Vanförestalten inbjöds varje midsommar till skolan för att träffa sina kamrater. På så sätt föddes tanken på en förening och vid midsommarträffen 1923 bildades således Kamratföreningen de Vanföras Vål. Den första ordföranden blev **fröken Anna Vogel** som var föreståndarinna vid skolan.

Det var först när man fick en ordförande som själv var handikappad, och som utbildat sig till bokbindare vid Vanförestalten (Änggårdens Yrkesskola), som man började arbeta med olika samhällsfrågor.

Under 30- och 40-talen

När föreningen var relativt nybildad var den alltså nära knuten till Vanförestaltarna, men så småningom började man frigöra sig, bland annat bildades mer fristående föreningar både i Stockholm, Malmö och Hälsingborg. I Malmö kallades den Värnet, i Stockholm "Samarbete". Under den första tiden arbetade man för att få till stånd en riksorganisation. Det skedde också 1926, samma år som kamratföreningen hade sin tredje midsommarträff vid Vanförestalten i Göteborg. **Riksorganisationen Kamratföreningen De Vanföras Vål RKDVV bildades**. Samtidigt bildades en lokalavdelning i Göteborg. Riksorganisationen hade nu tre lokalavdelningar i Stockholm, Göteborg och Hälsingborg.

Det var många av pionjärerna som var missnöjda med anknytningen till Vanförestaltarna. En av dem uttrycker det sålunda i jubileumsskriften 1973: "Så fort man skulle förhandla med myndigheterna hänvisade dessa alltid till Vanförestalten". Verksamheten var vid denna tid baserad på välgörenhet och den skulle framförallt vara ett stöd för eleverna vid Vanförestaltarna.

En av de göteborgska pionjärerna **Einar Björk** utbildade sig till bokbindare vid Vanförestalten i Göteborg 1922 och blev kvar där hela sitt yrkesverksamma liv. Efter utbildningen blev han nämligen assistent och sedan lärare. Han berättar i **1973 års jubileumsnummer av SVT (Svensk Vanföretidskrift)** att det var få handikappade som var med i föreningens styrelse från början utan det var Vanförestaltens ledning. Han var suppleant ett tag och han minns: "Hur man satt i soffor på fröken Vogels kontor. Och det **var ju så högtidligt när man skulle dricka detta kaffe**. Man var ju så rädd att man skulle göra bort sig."

I början träffades man hos varandra. När föreningen börjat expandera förlade man träffarna till en liten **lokal i Masthugget som hette Betel**. Efter en tid var

Betels lokal för trång och under några år var en patriciervilla samlingslokal. Sedan hyrde man en lokal på **Guldheden vid namn Forum** tills Dalheimers hus stod färdigt 1974.

Den första expeditionen hade Klas Johansson i sin bostad. 1956 fick man en lokal på Linnégatan. Sedan fick man av Göteborgs stad material att restaurera gamla högskolan på Södra Vägen. Denna lokal hade man fram till 1965 då expeditionen flyttades till Södra Larmgatan, nuvarande NHR:s kansli.

När Dalheimers hus stod färdigt 1974 hyrde DHRG några rum till kansliet där och även olika konferenslokaler till sammanträden. DHRG hade även medlemsmöten och årsmöten i Dalheimers hus samlingslokal.

Kamratsammanslutning

Gemenskapen och behovet av att träffa likasinnade var en viktig del av föreningens verksamhet särskilt i början, då man inte hade samma möjligheter som idag att delta i olika aktiviteter i samhället. Exempelvis bildade man i Göteborg en **nöjeskommitté och Ebba Andersson** som var med från början i föreningen berättar i jubileumsskriften från 1973, att man bland annat hade en liten **orkester, Edelweiss**, som underhöll på träffarna. En av medlemmarna i Edelweiss Tage Norberg var handikappad och medlem i DVRG.

Intressefrågorna

Så småningom började intressefrågorna växa fram och när **Klas Johansson blev ordförande i Göteborg 1937** bildades en diskussionsklubb, som kallades **”Debatt”**. Kamratföreningen De Vanföras Väl ändrades till **Riksorganisationen De Vanföras Väl** för att markera att inriktningen skulle vara att arbeta med **intressepolitiska frågor**. Frågor som var aktuella vid denna tid var hantverksfrågor, försäkringsfrågor, yrkesutbildning, vanföras anställning i stat och kommun, kollektivverkstäder, bostäder och sommarhem. Fram till **1938 fanns riksorganisationens arbetsutskott i Göteborg**, men vid årsmötet **1938 flyttades det till Stockholm** med motiveringen att det var viktigt med närheten till centrala myndigheter.

Klas Johansson var ordförande fram till 1942, sedan har följande personer varit ordförande:

Gotthard Nilsson 1942-52

Erik Lindbratt 1952-56

Tage Dellsén 1956-57

Lennart Svensson 1957-63

Sven Ljunggren 1963-65

Torsten Johansson 1965-78
Bertil Karlsson 1978-83
Lennart Svensson 1983-94
Catarina Warén 1994-95
Karl-Gustav Rosborg 1995-97
Tore Holm 1997-2012
Elin Åkesson 2012--

DHRG hade också ett nära samarbete med västra distriktet och förbundet. I både distriktsstyrelsen och förbundsstyrelsen har DHRG haft representation. I förbundsstyrelsen representerade Lennart Svensson och senare Bertil Karlsson.

I början anställdes en kanslist. Sedan hade man under många år en ombudsman. Under 80- och 90-talen hade man tre ombudsmän som ansvarade för olika områden (Sven Ljunggren, Ants Tomson och Bertil Karlsson). Förutom att bevaka de intressepolitiska frågorna och ansvara för ekonomiska frågor har ombudsmännen också haft kurativa uppgifter såsom att bistå enskilda medlemmar med skrivelser, överklagningar et cetera. Idag har föreningen en verksamhetsledare Anita Näslund och en ombudsman Robert Kindberg. Den senare arbetar huvudsakligen med tillgänglighet och kommunikationer. Vidare har man två kontorister anställda Pia Järvinen och Jonas Andersson.

DHRG har i många år haft ett årligt anslag från Göteborgs Stad för att finansiera verksamheten.

Under senare delen av 90-talet fram till nutid har DHRG valt att arbeta enligt en nätverksmodell, där medlemmarna alltefter intresse träffas och arbetar med olika frågor. Det finns idag fyra nätverk Hälso- och sjukvårdsnätverket, där Margit Svensk och Gulli Kohlström är nätverksledare, nätverket Öppna Göteborg (NÖG) med nätverksledare Robert Kindberg, MåBra-nätverket med nätverksledare Marianne Gunnarsson samt Grå Pantrarna med Gulli Kohlström som nätverksledare.

Vidare finns en medlemssocial kommitté med Vega Skårberg (ledare), Annika Pålsson och Maria Nordbladh och ett nätverk för yngre medlemmar "Livets Puzzel" med nätverksledare Leif-Göran Josefsson och Maria Nordbladh samt en resekommitté, som Martin Eliasson och Marianne Gunnarsson leder. Dessutom finns en kaffekommitté med Maj-Britt Berglund i ledningen, som också ordnar bingo en gång i månaden.

Unga Rörelsehindrade är namnet på DHRG:s ungdomsförening, med nuvarande ordförande Astrid Steen och med två tjänstemän: Lisbeth Karlsdotter och Kristina Kindberg.

Studieverksamheten – teatergrupp

Studieverksamheten hade redan från början en stor plats i föreningens verksamhet och studiecirklar har anordnats i åtskilliga ämnen genom åren. **På 20-talet fick föreningens medlemmar 25 % rabatt vid studier hos Hermods** korrespondensinstitut. Vidare har man genom åren haft många cirklar i föreningskunskap för att skola in aktiva medlemmar. Förutom detta har man haft kurser i diverse ämnen såsom psykologi, engelska, attityder, samhällsplanering, akvarellmålning et cetera. Olika särintressen bland medlemmarna har också getts stöd, bland annat startades en studiecirkel i **amatörteater med lärare från Folkteatern på 50-talet**. Man uppförde olika pjäser såsom Tjechovs Frieriet samt tre irländska enaktare vid föreningens förhyrda lokal Forum på Guldheden. Några entusiastiska deltagare var Lisbeth Julenius, Rose-Marie Packendorff, Wera Tunared, Karl-Axel Ekberg, Leif Ambrowitz och Åke Martinsson.

Studieverksamheten sköttes i många år av en studiekommitté som **Ywonne Magnusson** ledde.

Basaren

För att finansiera föreningens verksamhet bildades en syförening vars arbeten fick utgöra stommen vid försäljningar, lotterier med mera. Denna verksamhet har levt vidare och varje torsdag har ett antal medlemmar, mest kvinnor, träffats och gjort diverse fina handarbeten, som sedan sålts på föreningens årligen återkommande basar. En av de drivande i denna verksamhet genom åren har varit **Rose-Marie Packendorff. Lizzie Svensson** har också varit engagerad sedan 50-talet.

För närvarande är ledarna för nätverket **”Flinka Fingrar”** Ingeborg Johansson och Gun Ekstorm.

Sociala utskottet

Under många år på **40- och 50-talen hade DHRG ett socialt utskott**, där bland andra **Gunnar Vallentin** som förtroendeläkare ingick tillsammans med **Lennart Svensson, Tage Norberg och Barbro Alguren**. Vid denna tid fanns ingen speciell bostadsförmedling för handikappade med anpassade lägenheter. Många handikappade bodde i lägenheter som var helt omoderna, bland annat i gamla Haga, och Gunnar Vallentin skrev intyg för att försöka påverka bostadsbolagen för att få fram lämpliga lägenheter. På 50-talet när man började bygga handikapplägenheter åtog sig **Västra distriktets ombudsman Gotthard Nilsson** att fördela dessa. De som var intresserade av att få en dylik bostad fick ställa sig i kö vid västra distriktets kansli. Så småningom kom bostadsförmedlingen att ha en särskild kö för dessa bostäder.

Man gjorde också **hembesök** bland annat för att bryta isoleringen för de personer som var så **”gravt invalidiserade”** att de inte orkade ta sig till möten. **”De sociala problemen var brännande och hjälpbehovet var stort bland medlemmarna”**, heter det i Göteborgsavdelningens jubileumsskrift av Mötespunkt vid 40-årsjubileet och man fortsätter: ”För att ge hjälp i någon form – **räntefria lån – bildade år 1929 Göteborgsfonden**”. Den har sedan fungerat på samma sätt fram till nutid. Pengarna har man fått framförallt genom den valfria medlemsavgiften, som man fått in genom att skicka ett inbetalningskort tillsammans med en födelsedagshälsning till medlemmarna.

I samma tidskrift skriver **Lennart Svensson: ”En medlemsvårdande verksamhet i ordets rätta bemärkelse måste skapas**. Vi måste inrikta vår verksamhet på att spåra upp de handikappade som sitter isolerade i sina hem och som skulle kunna få nytta och glädje av ett medlemskap i DVR. Jag tvivlar inte ett ögonblick på att det finns många sådana isolerade handikappade även i vår stad. Distriktsombudsmännens med fleras erfarenheter ger belägg för detta påstående.”

Vidare anser Lennart att man tyvärr inte kan utöka denna verksamhet så länge man endast har en ombudsman på expeditionen och att anställa ytterligare en person var utifrån föreningens ekonomi inte möjligt 1963.

1965 bildade man dock en besökskommitté på ideell basis med framförallt kvinnliga medlemmar, som besökte personer som var isolerade och önskade besök. Bland dessa representanter märktes Ulla Lindqvist-Carlsson, Wera Tunared, Lisbeth Julenius, Aina Ståhlgren, Ossie Hydén och Gulli Kohlström med flera.

Undersökningen Hälsa-Yrke-Bostad

I Göteborg gjordes en undersökning 1967 av en läkargrupp bestående av rehab.läkare, bland andra Ann-Marie Broman, **”Hälsa, Yrke, Bostad”**, som visade på de stora brister som fanns inom handikappområdet. Den välfärd som växt fram omfattade i mycket ringa utsträckning denna grupp, som framgår av följande redovisning, som gjordes av **Erland Dahm**, flitig skribent i vår tidning Mötespunkt vid denna tid.

Man intervjuade slumpmässigt utvalda personer som man kallade för personer med nedsatt funktionsförmåga eller handikappade. Bland annat räknar man med att **cirka 73 000 har nedsatt funktionsförmåga** och av dessa behöver **4 700 speciella transportmedel, det vill säga färdtjänst** medan spårvägsstyrelsen planerat för cirka 500.

När det gäller bostäderna så kommer skrämmande siffror fram beträffande handikappade personers bostadsförhållande. **6 000 handikappade har toalett på**

gården, 75 % av de handikappade mot 58 % av de friska bor i gamla bostäder, flera byggda före 1930. 4 000 saknar centralvärme och eldar sin bostad själva. Intervjuundersökningens läkargrupp ansåg att 2 800 behöver invalidbostad. Göteborg hade vid denna tid i slutet av 60-talet 110 stycken. 8 400 i något avseende handikappade beräknades stå i bostadskö för bättre bostad.

När det gäller arbete och ekonomi visar denna undersökning också skrämmande siffror. **57 % av de handikappade var utan arbete** och av **de svårast handikappade var 77 % utan sysselsättning**. De som hade arbete hade avsevärt lägre inkomster än icke handikappade. Samtliga handikappade i undersökningen ansåg att handikappet hade varaktigt påverkat deras val av yrke, studier med mera, det vill säga de hade tidigt inte haft samma grad av personlig frihet ifråga om styrningen av sitt liv som icke handikappade hade.

Här säger man också att av det stora antalet personer cirka 32 % av stadens befolkning, som undersökningen omfattar, så har cirka **10 % fysiska funktionsnedsättningar och 6 % har total oförmåga att klara sig själva, motsvarande 15 800 göteborgare**. Artikelförfattaren tycker att dessa siffror **kräver en total omvärdering av för vem samhället planeras**.

Gång på gång visar undersökningen att **friskhet privilegierar en människa medan ett handikapp ger mindre frihet och begränsar livsrummet**. Det innebär att medan medborgarrätt en gång hette pengar och börd, heter den nu att vara fysiskt och psykiskt frisk. Den framväxande socialpolitiken som skulle vara ett skydd och trygghet för fattiga, sjuka och gamla har således misslyckats, anser artikelförfattaren. De ”friska” får del av detta välstånd, medan de ”icke friska”, de handikappade, får hålla till godo med den sociala grundtryggheten.

Bostadsfrågan

1950 KDVV (nuvarande DHRG) bildar en kommitté för att få fram **handikapplägenheter i Göteborg med dåvarande ordförande Erik Lindbratt i spetsen**

1951 **Första handikapplägenheterna byggs i Kyrkbyn i Göteborg och sedan i Kortedala**

I en artikel i Mötespunkt 1958 (inför 35-årsjubileet) **”Den handikappade och bostaden”** skriver man följande: ”Sociala utskottet inom föreningen har vid besök hos medlemmar sett de mest skrämmande exempel på olämpliga bostäder, som skulle ha varit utdömda och som är alldeles hälsovådliga för handikappade. **Det är fråga om svårt rörelsehindrade som bor flera våningar upp i äldre hus, där lägenheterna saknar alla bekvämligheter såsom värme, toa-**

letter med mera. De människor som bebor dessa lägenheter har inga möjligheter att komma ut. Det kanske kan gå år mellan varje tillfälle de lämnar sin bostad.”

I den första Mötespunkt som gavs ut november 1956 skriver Gotthard Nilsson att **de två viktigaste arbetsuppgifterna som ombudsman för lokalavdelningen hade varit bostadsfrågan och bilfrågan.**

Gotthard säger också att **Göteborg ligger för närvarande främst i landet när det gäller byggandet av invalidbostäder**, men trots att vi har ett 40-tal är behovet långt ifrån fyllt. Han berömmar också Göteborgs stad då man infört ett bostadsbidrag för partiellt arbetsföra från och med 1954.

Bostadsfrågan fördes framåt då **DHR:s krav på statligt invalidbostadsbidrag gick igenom i riksdagen 1959** (nuvarande bostadsanpassningsbidraget).

- 1960** byggdes ytterligare handikapplägenheter av Göteborgshem på Växelmyntsgatan i Högsbo, där DHRG var med och granskade ritningarna
- 1967** byggde Göteborgshem (Poseidon) också handikapplägenheter vid Björkhöjdsgatan (Smyckeparken)

Bostadens utformning för funktionshindrade – forskning

Till en början planerades bostäder enbart efter en genomsnittsmänniska utan fysiska svagheter och med genomsnittliga kroppsmått. Hemmens forskningsinstitut (HFI) stod för det grundläggande utvecklingsarbetet på **1940-talet**. **SVCK (Svenska Vanförevårdens Centralkommitté)** gjorde sedan, i början på 1950-talet, i samarbete med HFI ett pionjärarbete inom detta område, när man startade boendestudier med **”rullstols- och käppinvalider”**. Utifrån detta utvecklades specialbostäder för handikappade. **DVR hade en representant i SVCK, Olle Nilsson, vice ordförande i DVR** och han ledde 1950-63 den kommitté inom SVCR som handlade dessa frågor.

I början byggde man således utifrån **SVCK:s idéer så kallade specialbostäder med relativt generösa mått**, därför att den så kallade normalbostaden var planerad för en genomsnittsmänniska. Denna forskning utvecklades sedan vid Institutet för Handikappforskning vid Göteborgs Universitet av Sven-Olof Brattgård, första professorn i Handikappforskning, som själv var rullstolsburen. **Handikappforskningen i Göteborg utvecklade också ett flexibelt höj- och sänkbart handikappkök**, som fortfarande är modell för de specialkök som har installerats och fortfarande installeras i många handikapplägenheter.

Jan Paulsson (forskare vid Chalmers Avd. för bostadsplanering), som också samarbetade med Handikappforskningen, ansåg att man istället för att bygga speciallägenheter borde förändra den så kallade normalbostaden så att den blev mer flexibel och även kunde passa personer som inte tillhörde genomsnittet.

Under senare delen av 60-talet kom således en reaktion mot det specialiserade forsknings- och normeringsarbetet och differentieringstänkandet. Integreringstanken växer fram inom olika områden i samhället. Man börjar tala om anpassbarhet, flexibilitet och allmän tillgänglighet för alla. Alla bostäder, **det vill säga även normalbostaden skulle kunna göras tillgänglig för handikappade.** (Andren, E., Brattgård, S-O., Jonsson, P., Paulsson, J.: "Social omvårdnad och medicinsktekniska åtgärder för handikappade i Göteborg". Avd. f handikappforskning, Göteborgs Universitet 1969, stencil 9.)

Ett nytt förslag till **God Bostad** (Bostadsstyrelsens anvisningar till Byggnadsstadgan) lades fram **1970** med anvisningar för hur normalbostaden skulle kunna göras bättre tillgänglig för alla. Förslaget väckte förhoppningar om en förnuftig utveckling mot en mer generell bostadsplanering. Men förslaget stötte på motstånd. **Tungt vägande remissinstanser som HSB, Riksbyggen och SABO var negativa.** Ett kortsiktigt ekonomiskt tänkande dominerade i bostadsproduktionen. "För att inte vinstkvoterna skulle minska måste producenterna till varje pris pressa produktionskostnaderna, det vill säga utnyttja den inkörda maskinparken, de invanda arbetsmetoderna och de existerande systemen", säger Jan Paulsson i artikeln **"Om människan i bostadspolitiken"**. Ett reviderat förslag till God Bostad lades på bordet 1973, med en rad kompromisser vad gäller användbarhet och generalitet. Normalbostadens ytmått förbättrades något, så att i princip alla bostäder som nyproducerades eller byggdes om måste ha en grundläggande tillgänglighet, en **besökstillgänglighet för rullstolsburna med god rörlighet.** Fortfarande var man alltså tvungen att bygga specialbostäder. Kort därefter lades God Bostad ner. Alla väsentliga anvisningar för bostadsbyggandet fördes istället över till anvisningssamlingen Svensk Byggnorm.

Vid **avdelningen för Handikappforskning, en del av Institutionen för Medicinsk Rehabilitering vid Göteborgs universitet,** fortsatte dock forskningen under många år för att påvisa hur normalbostaden skulle kunna utformas på ett lämpligt sätt för rörelsehindrade. I en undersökning visade man till exempel genom analys av två års bostadsproduktion i Göteborg att de flesta nyplanerade bostäder inte var anpassningsbara till rullstolsburna, men att de hade kunnat bli det om arkitekterna från början vetat hur de skulle planera lägenhetsytorna, säger Jan Paulsson i artikeln **"Om människan i bostadspolitiken"**. I en undersökning av arkitekten Barbro Petersson med titeln: **"Kan normalbostaden planeras för rörelsehindrade?"** Avd. för handikappforskning, Göteborgs

Universitet 1971) inventerades olika bostadsområden utifrån denna frågeställning. I en annan undersökning fann man att flera lägenheter i den moderna produktionen skulle kunna anpassas, men att det var svårare att anpassa närmiljön. Det fanns ofta en trappa eller ett par trappsteg och olämpliga entréförhållanden, som innebar stora hinder.

Senare blev det dock tydligt, särskilt när det gäller personer med omfattande funktionsnedsättningar som behöver assistans av en annan person vid toalettbesök et cetera, att **vissa utrymmen som hygienrum, sovrum behövde vara större än vad Svensk Byggnorm föreskrev**. I det sammanhanget gjordes en studie vid Chalmers Avd. för Bostadsplanering i samarbete med Socialförvaltningens utvecklingsbyrå för handikappfrågor och där bland andra DHRG medverkade. Resultatet redovisades 1988 i **"Bostäder för grupper med särskilda behov"**.

Svensk Byggnorm togs bort som det grundläggande statliga styrinstrumentet för bostadsplaneringen omkring 1990. **När de detaljerade normerna försvann blev ytorna i lägenheterna tyvärr allt sämre för rörelsehindrade**. Det framgick tydligt vid bomässan H99 i Helsingborg 1999. En sammanställning av tillgängligheten för personer med nedsatt rörelse- och orienteringsförmåga gjordes av **Eva Björklund, Arkitektkontor AB på uppdrag av NHR (Neurologiskt Handikappades Riksförbund)**. Både HSB:s och Riksbyggens lägenhetslösningar var till exempel mycket dåliga ur tillgänglighets- och användbarhetssynpunkt. Det fanns lägenheter som var så gott som omöjliga att anpassa. Björklunds sammanställning visade på stora brister. Det fanns till exempel nivåskillnader på vägen från husen till promenadvägen vid kajen. Alternativet var 150 m omväg via **ramper, höga trösklar, högt sittande kodlås och porttelefoner, svårupptäckta trappsteg för synskadade**. Det fanns lägenhetslösningar med **badrum som var för små eller hade felplacerad inredning, höga trösklar, höga nivåskillnader till balkonger et cetera**.

Maj Almén, arkitekt, som **bland annat varit ansvarig för utbildningen av tillgänglighetskonsulter**, har lyckats få igenom en viss **basanpassning** i Lund och Malmö som innebär att nybyggda lägenheter kan anpassas till funktionshindrade.

I Göteborg granskade vi 2004 de nybyggda lägenheterna på **norra Älvstranden** och fann att de ur planeringssynpunkt i många fall är dåligt planerade med tanke på rörelsehindrade, framförallt rullstolsburna personer. Bland annat finns det kök planerade som barkök, trånga passager, långsmala toalettutrymmen, trappsteg upp till balkongerna, vilket innebär att den anpassning som skall kunna göras för att exempelvis en person i rullstol skall kunna fungera i lägenheterna inte håller. **Plan- och Bygglagen (PBL) kräver att förflyttningssvägar**

ska utformas så att personer i rullstol kan förflytta sig utan hjälp. Detta innebär att entréer och hissdörrar skall förses med automatiska dörröppnare vid all nybyggnation, vilket sker i mycket ringa grad idag. I konsekvens med detta är insättande av automatiska dörröppnare en stor bostadsanpassningskostnad, det vill säga denna utgift skulle inte belasta stat och kommun utan respektive fastighetsägare om lagen efterlevdes. I lägenheterna på Norra Älvstranden fanns automatiska dörröppnare till hissarna men inte på ytterdörrarna.

Denna planering, som bryter mot PBL, har kunnat pågå bland annat för att kontrollen hitintills legat på byggherren med så kallad egenkontroll och att det inte funnits fristående certifierade kontrollanter inom tillgänglighetsområdet. **Från och med 2011 har PBL reviderats och det innebär skyldighet att pröva krav på tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- och orienteringsförmåga vid bygglovsansökan.** Dessutom krävs att det skall vara fristående **certifierade kontrollanter av tillgängligheten**, så förhoppningsvis blir det bättre framdeles. Förmodligen kommer det dock även fortsättningsvis behövas bevakning av funktionshinderrörelsen så att det verkligen blir bättre kontroll.

Kvarboendeproblematiken

Detta är ju också ett problem vid renovering eller ombyggnad av lägenheter. Särskilt med tanke på kvarboendeproblematiken, det vill säga att äldre personer ofta får ett funktionshinder och helst vill bo kvar i sin invanda miljö. Många bor i **50- och 60-talens trevåningshus** utan hiss som står i tur för renovering. Enligt olika utredningar som gjorts bland annat av **Lisbeth Lindahl vid FOU/Väst** **”Vem bevakar tillgängligheten”** anser bostadsbolagen att det blir för dyrt att sätta in hiss och man anser heller inte att kostnaden skall bäras av hyresgästerna. Det skulle således behövas ett hissbidrag, men i **Äldreboendedelegationens utredning** **”Bo bra hela livet”** (SOU 2008:113) föreslogs **inte något hissbidrag**, trots att utredningen ansåg att det är angeläget att få in hissar med tanke på att alltför många äldre vill bo kvar hemma med hjälp av hemtjänst så länge som möjligt.

Vid en kartläggning av de kommunala bostadsbolagens bostäder framkom också att det är enbart **10-20 % av deras bostäder som är så pass tillgängliga att de kunde få en så kallad T-märkning** (tillgänglighetsmärkning) på Boplatz Göteborg.

Tvåvåningshus skall projekteras på sådant sätt att hiss eller annan lyftanordning kan installeras utan svårighet enligt Byggnadsverksförordningens § 10 (SFS 1994:1215), vilket inte fungerade vid de nybyggda tvåvåningshusen i Amhult, konstaterade vi, då vi besökte detta område.

Hemtjänsten

En viktig förutsättning för att klara ett självständigt boende i en egen bostad är att personer med omfattande funktionsnedsättningar också kan få hjälp i form av hemvård, som det hette från början, det vill säga nuvarande hemtjänst.

Fram till **början av 60-talet** fanns överhuvudtaget ingen hemtjänst. Det som fanns var så kallad åldringsvård och den kunde personen endast få om han/hon hade pension. Yngre arbetsföra handikappade var alltså helt utestängda från denna hjälp.

1965 ändrades reglerna och även yngre personer kunde få åldringsvård och namnet ändrades då till hemvård. Emellertid var reglerna mycket restriktiva och mycket detaljstyrda. **DHRG hade tillsammans med HCK en grupp som arbetade med denna fråga** och vi försökte vid flera tillfällen få fram vad det fanns för regler, då man hade olika bestämmelser beroende på i vilken stadsdel man bodde.

Under **80-talet** ändrades hemvårdens arbetssätt ganska drastiskt. Från att i hög grad ha varit ett ensamarbete där olika så kallade hemsamariter gick till olika vårdtagare med utgångspunkt från hemmet, bildade man istället hemsamaritgrupper, för att man skulle få en viss arbetsgemenskap. Hemsamariterna utgick då från en arbetslokal som låg i anslutning till det område som betjänades av arbetsgruppen.

På 90-talet förändrades hemtjänsten återigen då gjordes nämligen en uppdelning mellan så kallad omvårdnad och service, där service stod för sådant som inte hade med personlig omvårdnad att göra exempelvis handling, matlagning, städning et cetera.

Detta blev dels en **kostnadsmässig försämring** eftersom man också införde två taxor, en för städning och en för omvårdnad dels tog man också bort för många väsentliga tjänster såsom matlagning i hemmet. Istället fick man hemsänd mat från något intilliggande äldreboende och städningen inskränktes till var tredje vecka.

DHRG gick in med skrivelser där vi försöka motverka dessa försämringar men lyckades inte särskilt bra. Vi drev också ett projekt i ett område med många vårdtagare (Toftaåsgatan), där vi stödde vårdtagarna med överklaganden när de fått alltför få timmar beviljade. Vi försökte även utverka att de skulle få matlagning i hemmet. I några fall hade vi framgång med dessa överklaganden.

Överhuvudtaget fann vi i detta projekt att det var många vårdtagare som hade alltför få timmar. Ibland berodde det på att biståndsbedömning gjorts alltför sällan och ibland på att vårdtagarna själva av ekonomiska skäl inte ville ha fler

timmar. Kostnaden för hemtjänsten var nämligen kopplad till hur mycket hjälp man erhöll.

Vi skrev även **motioner till kongressen i denna fråga och krävde en översyn av hemtjänsten** samt att den skulle förändras till att ge mer individuell hjälp i likhet med personlig assistans. DHR drev även i några städer, bland annat Östersund, ett projekt **”personlig service”** vars syfte var att hemtjänsten skulle bli mer flexibel och mer lik den personliga assistansen.

DHRG anser fortfarande att det finns brister i hemtjänsten och gjorde **2012 en skrivelse** från Hälso- o sjukvårdsnätverket och äldregruppen Grå Pantrarna genom Margit Svensk och Gulli Kohlström, där vi kritiserar brister i den så kallade **Göteborgsmodellen**, där man bland annat infört att man skall få välja olika så kallade servicetjänster från en särskild exempellista, såsom att gå och handla, gå en promenad eller rasta hunden, det vill säga det skall finnas en större valfrihet. Detta välkomnas av många, men tyvärr skickar man oftast inte med några extra timmar, vilket gör att det blir ganska begränsat att välja olika aktiviteter. **Exempelvis menar man att man kan byta ut städningen mot promenad.** Detta kanske man kan göra någon gång men man måste ju ändå ha städat, särskilt med tanke på att man bara får städat var tredje vecka enligt reglerna. Vidare har vi upptäckt att det är oftast **mycket restriktivt när det gäller att få ledsagning** och därför blir denna ledsagning ofta på hemtjänstens och inte på vårdtagarens villkor.

En av de viktigaste punkterna som vi tog upp i vår skrivelse var behovet av **kontinuitet i hemtjänsten samt en större flexibilitet**. Många vårdtagare får växla alltför mycket mellan olika vårdgivare som kan handla om ett 20-tal olika personer per månad.

Bostäder med dygnet-runt-service

Under 70- och 80-talen aktualiserades frågan om service i boendet alltmer. Gruppen med mer omfattande funktionshinder, som inte klarade sin dagliga livsföring utan hjälp bodde fortfarande i många fall på långvårdskliniker långt fram på 60-talet.

1970   DHR granskar förhållandena på långvården – insyn i långvård

1970   DHR anordnar rikskonferens ”Från vård till service”

1975   Socialstyrelsens landsomfattande inventering som visade att det fortfarande fanns cirka 1 250 unga människor på långvården som skulle klara ett självständigt boende om boendeservice fanns.

DHR och kommunförbundet utfärdade då rekommendationer till kommunerna om att satsa på boendeservice för svårt rörelsehindrade och att denna service skulle vara utbyggd inom en fyraårsperiod. Senare har man med ledning av olika inventeringar i landet konstaterat att denna siffra var alltför låg. Om man räknade in de personer som klarade sig med stora svårigheter med hemtjänst och de som var beroende av föräldrar och som gärna skulle vilja ha ett eget boende **var siffran istället 5 000 personer**. (Enligt en rapport av Karin Månsson fanns det då 700 bostäder med dygnet-runt-service i Sverige. Rapport Nr R71:1980 Byggforskningsrådet – Bostad – service – rörelsehinder.)

1975 gav DHR ut skriften **Självständigt boende – Natt- och dagservice för rörelsehindrade**, en programskrift som talade om vad DHR menade med serviceboende.

1981 gav man ut **Boendeservice – Ett studiematerial från De Handikappades Riksförbund**.

DHR var noga med att kalla detta boende för ”boendeservicebostäder” istället för ”servicebostäder”. Man ville därmed markera att boendet var likvärdigt med annat boende, men att man i boendet kunde få service. Detta för att skilja det från vad man upplevde som kategoriboende, **nämligen de så kallade servicehusen för äldre**, som också i andra avseenden skilde sig från annat boende och som hade en institutionsprägel.

En landsomfattande insamling för denna grupp anordnades i TV med **Liz Asklund och Lennart Hyland**, den så kallade **Röda Fjädern insamlingen**. Bland annat användes de insamlade pengarna till att bygga upp ett antal boendeenheter med dygnet-runt-service samt till att forska fram lämpliga bostäder med specialkök vid den nystartade Institutionen för handikappforskning vid Göteborgs Universitet under ledning av Sven-Olof Brattgård, professor i handikappforskning. Även om DHR var kritiska till sättet att få fram dessa bostäder, det vill säga genom insamlade medel, så kan man inte förneka att frågan fick en skjuts framåt.

Boendesservicelägenheter växer fram i Göteborg

I Göteborg, där vi arbetade med denna fråga, fick vi ett mycket positivt gensvar från olika bostadsbolag såsom Bostadsbolaget och Poseidon och planerare.

1967   **De första bostäderna med service i Göteborg byggdes i Annedal**

1969   **Wijks stiftelse byggde radhus med service på Toftaåsgatan, där DHRG deltog i planeringen, Wijks stiftelse (en kommunal stif-**

telse vars ändamål från början var att bygga goda och sunda bostäder för behövande)

- 1980** gjordes också en kartläggning av behovet av boendeservice av **kurator Barbro Sellberg (rehab.kliniken)** som visade på ett behov av cirka 100 anpassade handikapplägenheter med dygnet-runt-service för gruppen 50 år och yngre
- 1981** **handikappåret anordnade DHRG en konferens om boendeservice samt en skärmutställning**

Behovet av så kallade boendeservicelägenheter eller bostäder med dygnet-runt-service var utifrån ovannämnda kartläggning uppenbart. Wijks stiftelse planerade därför att bygga ytterligare bostäder för handikappade. DHRG gjorde inför denna planering en enkät till medlemmarna för att dels få fram behovet av handikappbostäder, dels var de, som hade behov av dylika lägenheter, önskade bo.

Bland annat fanns det långt framskridna planer på att Wijks stiftelse skulle bygga ett antal handikapplägenheter i ett trevåningshus i **Backatorp**. Emellertid skrinlades dessa planer med tanke på att det från handikapporganisationernas håll framförallt från DHRG ansågs vara risk för ett alltför segregerat boende med för många lägenheter för funktionshindrade i en huskropp. DHRG framförde istället önskemål om att Wijks stiftelse skulle bygga ytterligare radhuslägenheter. Sedvanliga bostäder kunde ju byggas av de allmännyttiga bostadsföretagen, ansåg man. Wijks stiftelse byggde då ett antal radhus i **Johanneshus**, Billdal och köpte sedan in sig i ett antal egnahemsbostäder i **Bratthammar**, som anpassades för funktionshindrade och hyrdes ut. 1988 inköpte Wijks stiftelse dessutom **sex lägenheter på Nordenskiöldsgatan**, där DHRG hade möjlighet att bevaka planeringen.

Långtidssjuka yngre vuxna

Vidare fanns ett behov av 15 vårdplatser för långtidssjuka yngre vuxna, som inte skulle klara av ett boende i anpassade handikapplägenheter med service eftersom de var i behov av sjukvårdsservice. **DHRG (Gulli Kohlström) gjorde tillsammans med RBU (Ingela Tuvegran**, dåvarande ombudsman för RBU) en skrivelse till sjukvårdsstyrelsen för att få fram ett särskilt boende för denna grupp vid en separat avdelning på Å-hemmet.

Olskroken

DHRG tog upp bristen på lägenheter med service med socialförvaltningen när **Olskroken och Haga planerades 1979** och fick löfte om ett antal lägenheter. DHRG tog på sig ansvaret tillsammans med HCK i Bostads- och Samhällsplaneringsdelegationen för samordningen av olika intressenter i planeringsprocessen. (Detta ledde till ett tiotal sammanträden med bostadsbolagen Poseidon och Bostadsbolaget, Länsbostadsnämnden, Gatukontoret, Trafikplaneavdelningen, Bostadsförmedlingen, arbetsterapeuter, arkitekter Lund & Vallentin o. Arkitektlaget.)

1981 färdigställdes således två enheter med boendeservice i Olskroken vid **Bondegatan och Borgargatan** med sammanlagt 14 lägenheter.

Dessutom gjordes en sammanslagning av två lägenheter till en **kollektivlägenhet**, där de första hyresgästerna var elever som gått vid Bräcke Östergård. Denna lägenhet utrustades med höj- och sänkbart kök samt höj- och sänkbar toalettstol.

1981 inbjöd DHRG till en **byggdag** där man bland annat diskuterade samordningen av olika intressenter vid byggandet av dessa enheter med service, eftersom det visat sig att trots ett tiotal sammanträden i samband med byggnationen i Olskroken hade vissa missar gjorts, bland annat när det gällde parkeringsfrågan eftersom här var bilfria gårdar och gågator. Detta uppmärksammades också i pressen, där **Ants Tomson** och **Gulli Kohlström** uttalade sig i denna fråga.

Haga

En arbetsgrupp tillsattes av BoS **1983** (sammankallande Gulli Kohlström) för att bevaka byggnationen i Haga. Kvarteren Landsknekten (Bostadsbolaget) och Korpralen (Göteborgshem) var särskilt intressanta ur DHRG:s synpunkt, då de skulle ha ett antal specialanpassade lägenheter inplanerade (fem stycken i Korpralen och sex stycken i Landsknekten). Sammanlagt hade vi i skrivelse till Sociala Centralnämnden begärt 20 lägenheter.

Tack vare vår bevakning lyckades vi till och med **få ingångarna till Pilgatans lägenheter från gatan istället för från gården**, vilket underlättade för funktionshindrade att ha en parkeringsplats på gatan i anslutning till entrén.

Överhuvudtaget var både **arkitekterna (Arkitektlaget) och Bostadsbolaget** mycket tillmötesgående när det gällde våra krav. Samtliga handikapplägenheter försågs med **specialkök**, det vill säga kök som gick att höja och sänka automatiskt.

1984 gjordes ytterligare en kartläggning av behovet av lägenheter med service av Socialförvaltningen (Bengt-Åke Jonsson), i vilken man förutom att titta på befintlig kö vid bostadsförmedlingen även undersökte i vilken stadsdel dessa personer önskade bo. Samtidigt gjordes också en inventering av inneliggande patienter vid olika institutioner som exempelvis Vasa – Högsbo sjukhus.

Sedan byggdes boendeservicelägenheter på ett antal andra platser i olika stadsdelar såsom **Öster om Heden, Björneborg – Slottsskogsgatan, Karl Johansgatan, Krokslätt, Kålltorp** med mera.

När det gällde **Björneborg** hade BoS en särskild grupp som arbetade med denna planering. Man fick inte gehör för kravet på större ytor enligt de krav som Chalmers formulerat (se ovan) än vad som planerats, så dessa lägenheter blev inte så tillgängliga som BoS önskade. Vid Öster om Heden hade vi upprepade kontakter med **arkitekterna Cederlöf** och där fick man fram fina planlösningar på lägenheterna.

1986 ordnade DHRG tillsammans med HCK en konferens med temat **”Boendeservice – vår förutsättning för god livskvalitet”**

LSS införs 1994 – personlig assistans

Under inverkan av Independent Living rörelsen, som har sitt ursprung i USA:s medborgarrättsrörelse, började även handikapprörelsen i Sverige att arbeta för att varje funktionshindrad person skulle ha möjlighet att få service i boendet, oavsett var personen bodde, det vill säga servicen skulle inte vara knuten till vissa enheter med service. Detta arbete resulterade i att **LSS (Lagen om stöd och service för vissa funktionshindrade)** infördes 1994 i enlighet med **handikapputredningens, ”Ett samhälle för alla”, förslag.**

En av de främsta påskyndarna av denna reform var **Adolf Ratzka**, som redan tidigare börjat en försöksverksamhet under namnet **Stockholms Independent Living**. Adolf hade erfarenhet av Independent Living rörelsen i USA, då han tidigare bott där under några år. Andra personer som också var pådrivande i denna fråga var **Vilhelm Ekensteen och Birgitta Andersson** (ledamöter i dåvarande förbundsstyrelsen). **Bengt Westerberg** (fp), som då var socialminister, hade också ett avgörande inflytande på att denna reform genomfördes. **DHR ordnade också en fackskola** i ämnet Boendeservice, där Gulli Kohlström deltog från DHRG.

1992 demonstrerade DHRG och Göteborgs Independent Living för att ge mera makt åt funktionshindrade under devisen **”Låt oss leva inte bara överleva”**

Verksamhetsledare för kooperativet **Göteborgs Independent Living** är idag **Anders Westgerd** (styrelseledamot i DHRG under några år) och som även arbetar med opinionsbildning när gäller tillgänglighetsfrågorna.

Tyvärr började **försäkringskassan bli mer restriktiv under 2010-2012** när det gällde att bevilja personlig assistans och flera personer förlorade sin assistans vid omprövning. Bland annat ändrades så kallade grundläggande behov till att endast omfatta insatser som kan betraktas som integritetskänsliga.

För att motverka dessa försämringar satte **DHRG på initiativ av ordförande Elin Åkesson tillsammans med teatergruppen Kattma 2012** upp en pjäs vid namn **"Nyckeln till frihet"** av regissören Hans Sjöberg för att markera att personlig assistans är livsviktigt för många funktionshindrade.

Projektet **"Din vardag – Vår politik"** har som ett tema granskat den personliga assistansen **"Makt på egna villkor"** och i sammanfattningen skriver man: "Vi har arbetat med en **'Gräv där du står metod'** och har kommit fram till att det är svårt att beskriva ett så komplext system som den personliga assistansen utan att ta in begreppet makt. Projektet har då arbetat med makt ur synvinklarna, den enskilde i förhållande till assistenter, anhöriga, assistansbolag och kommun/försäkringskassa. Vi har kommit fram till att makt är något relativt och genom att stärka de egna resurserna så stärker man sin egenmakt."

Projektledare är **Håkan Högberg** och projektassistent **Linda Karlsson**. En ledningsgrupp är knuten till projektet med verksamhetsledare Anita Näslund, DHRG, Emma Rodriguez-Lundström, ersättare/ledamot i DHRG:s styrelse, Martin Ekman, controller, Marianne Enoksson, projekthandledare samt Margreth Olsson, dokumentatör.

Rapporterna kan hämtas i PDF-format från www.dhr.se/goteborg eller beställas från DHRGs expedition.

Tillgänglighetsfrågan

Offentliga lokaler

Den fysiska miljöns tillgänglighet är av väsentlig betydelse för att den funktionshindrade människan skall kunna integreras. Om man studerar de gamla Vanförevårdsutredningarna från 20-talet och 40-talet är 60- och 70-talens formuleringar om den fysiska miljöns anpassning till de handikappades villkor avlägsna. Det gällde istället att förändra den vanföre att passa in i samhället. Det finns en bild som visar en liten puckelryggig flicka med kryckor, som står vid Eugeniahemmets (ett skolhem för handikappade barn) trappa, som illustrerar detta. Inte ens de institutioner som var speciellt avsedda för rörelsehindrade planerades efter deras behov. Här gällde samma villkor som i samhället i övrigt.

- 1966** Vid konferens i Stockholm under temat ”**Samhällets ansvar för de handikappade**” redovisade kommunikationsminister Olof Palme en DHR-inspirerad proposition angående ändring i byggnadsstadgan, som innebar att **§ 42a kom till** – den paragraf i byggnadsstadgan som påbjöd tillgänglighet för handikappade till offentliga lokaler och i skälig omfattning
- 1970** **Handikappbyggnormer** utfärdas av Planverket
- 1971** En DHR-inspirerad motion i riksdagen om att **§ 42 a** skulle omfatta även arbetslokaler och personer med nedsatt orienteringsförmåga antogs utan utredning
- 1974** DHR:s förbundsordförande Göran Karlsson yrkar i en motion att **§ 42a** skulle vara bindande och att begreppet ”i skälig omfattning” skulle tas bort. Samtidigt hemställs om att **§ 42a** även skulle omfatta bostäder
- 1976** Riksdagen beslutade på förslag från regeringen att Byggnadsstadgan **§ 42a** skulle omfatta bostäder och att någon ”skälighetsprövning” inte skulle finnas
- 1981** Handikappåret - anordnade DHR Göteborgsavdelningen en rad konferenser om olika intressepolitiska frågor bland annat boendeservice, tillgänglighets- och arbetsmarknadsfrågan
- 1982** skrev DHR Tillåtakatalogen som gick ett steg längre i kravet på ytmått et cetera ur tillgänglighetssynpunkt än vad SBN Svensk Byggnorm föreskrev

Offentliga lokaler – olika projekt i Göteborg

Olika projekt i Göteborg som bevakades av **Bostads- och Samhällsplaneringsdelegationen BoS**, där DHRG hade ett par representanter tillsammans med representanter från HCK, FUB, Sf (nuvarande SRF), RmR, RMT och Ep-föreningen. Marianne Fagberg var sekreterare för BoS i många år då hon var verksamhetschef för HCK (nuvarande HSO).

Vid denna tid hade **socialförvaltningen** en **tjänsteman**, som bevakade all byggnation i kommunen ur tillgänglighetssynpunkt, **Inger Thormark**. Hon granskade ritningar och byggnadsnämnden beviljade bygglov först efter hennes genomgång. Hon granskade dock inte bostäder.

Idag 2013 har kommunen ett så kallat tillgänglighetsråd ”**Gruppen för bevakning av den fysiska miljön**” som bevakar all planering inklusive trafikmiljön.

Dalheimers hus byggdes 1974 och bland andra DHRG deltog aktivt i denna planering med Lennart Svensson, ordförande och Sven Ljunggren, ombudsman för DHRG. Pengarna till Dalheimers hus kom ursprungligen från **en donation av Fritz P Dalheimer** på 1,5 miljoner som skulle delas mellan Stockholm och Göteborg för personer med olika funktionsnedsättningar. I Göteborg byggdes således Dalheimers hus, som skulle vara ett allaktivitetshus för funktionshindrade, och där alla föreningar skulle samlas under ett tak. De handikappade skulle också ha ett avgörande inflytande på driften. Därför bildades också **ett självförvaltningsråd** med representanter från de olika handikapporganisationerna. **Bengt Hedlund, dåvarande ordförande i socialnämnden**, var mycket engagerad i denna fråga och tyckte det var angeläget att samla alla handikapporganisationerna under ett tak. Även Lennart Svensson DHRG var mycket engagerad i uppbyggandet av Dalheimers hus och motsatte sig vid ombyggnationen 2008 mycket starkt att DHRG skulle flytta ut från huset och ge plats åt en träningshall. Delvis förändrades syftet med Dalheimers hus vid denna ombyggnation och det togs inte heller så stor hänsyn till organisationernas önskemål. Bland annat hade man inget **inflytande på inredningen, som inte blev särskilt handikappvänlig, exempelvis när det gällde olika inredningsdetaljer såsom sittmöbler et cetera**, vilket man hade varit mycket noga med vid den första planeringen.

Nu **2013 har man börjat ifrågasätta husets användningsområde** och ytterligare förminskat handikapporganisationernas inflytande på planeringen och innehålllet i verksamheten framöver. Detta har oroat representanterna från de olika handikapporganisationerna, som hävdar att det ursprungliga ändamålet med huset måste kvarstå. **För många funktionshindrade har huset varit en stor tillgång.** Många av våra medlemmar upplevde det mycket positivt då huset stod färdigt och man kunde flytta från relativt omoderna lokaler på Södra Larmgatan. Framförallt var det mycket positivt för de personer, som var rullstolsburna och exempelvis behövde hjälp med sin rullstol i och ur bilen. Man kunde **få hjälp av vaktmästarna vid Dalheimers hus** med detta. Förnämligt var också att man kunde parkera bilen inomhus och slapp att klara i- och urlastning i regn och rusk. Vidare var det positivt med de tillgängliga konferensrummen, samlingssal och tillgängliga toaletter. **I en nyligen gjord kartläggning av de offentliga toaletterna i stan fann vi, att det var endast Dalheimers hus som hade exempelvis lyftar och höj- och sänkbara toalettstolar.**

Det har också varit positivt att gäster utifrån med omfattande funktionsnedsättningar har kunnat bo på gästhemmet/hotellet med tanke på att tyvärr fortfarande de flesta hotell saknar den tillgänglighet som Dalheimers hus hotellrum har med automatiska el.sängar, taklyftar med mera. Därför är det mycket beklagligt att denna möjlighet kommer att tas bort i nuvarande planeringsförslag för framtiden.

Gulli Kohlström gjorde vid husets tillkomst **1976 en intervjustudie** angående Dalheimers hus, **där hon fann att det var av stor betydelse för många rörelsehindrade personer och bland annat hade huset bidragit till att bryta isoleringen för en del av dem.** Dessa personer hade varit rädda för att ta sig ut och Dalheimers hus hade blivit som en plattform, från vilken man sedan hade vågat ta sig ut i samhället, en slags rehabiliterande funktion. För många hade även den dagcenterverksamhet som bedrevs och fortfarande bedrivs mycket stor betydelse för att bryta isolering. Där kunde man träffa människor i samma situation och dela sina erfarenheter med dem.

Kritiska röster hördes emellertid inledningsvis också från en del håll bland annat från förbundet, då man beförde att Dalheimers hus kunde ha **en segregande effekt.** Gulli Kohlström ställde därför 1976 upp i en debatt med dåvarande redaktören för SHT **Mats Denckert**, där hon bland annat tog fram de synpunkter som framkommit i intervjustudien (se ovan).

Frölunda Kulturhus. Ett projekt som vi följde noga var Frölunda Kulturhus i slutet av 70-talet och där vi hade åtskilliga sammanträden. Även där blev det vissa missar, men i stort sett har det fungerat bra. **I en artikel i GP demonstrerar Gulli Kohlström** positiva saker såsom att det fanns **en anropsmöjlighet till receptionen från parkeringsplatsen** om man kom med bil och exempelvis behövde hjälp med rullstolen ur bilen, att telefonen var uppsatt på en lämplig höjd så att även personer i rullstol nådde den. Däremot var hon inte nöjd med hissen som var väl liten för en person i rullstol. Hon säger i reportaget i GP att **man borde sitta i knäet på byggherrarna för att det inte skall bli några planeringsmissar.**

I övrigt bevakade BoS även tillkomsten av **Angered Centrum** med **Blå Stället** samt **Kärra Centrum.**

Scandinavium hade från början få platser för funktionshindrade och vid olika tidpunkter från 1975 till och med 1988 hade DHRG via BoS kontakt med ledningen för Scandinavium, där olika lösningar togs upp mer eller mindre bra. **Parkeringsfrågan var också otillfredsställande löst.** Vid besök till parkettplatserna gick man in via sceningången, det vill säga på baksidan där det fanns ett antal P-platser reserverade för pressen och VIP-folk. För att få ett par platser avdelade för funktionshindrade hade vi (Ingela Tuvegran och Gulli Kohlström) ett par sammanträden **med Scandinaviiums ledning (VD Roslund och ordförande Gunnar Larsson, s),** där vi tyvärr inte möttes med särskilt mycket förståelse för denna fråga. Vi lyckades genomdriva att ett par platser kunde reserveras om man talade om vid biljettbeställningen, att man kom i egen bil och ville ha en pressplats reserverad.

Liseberg. Genom BoS utsågs företrädare för de olika handikappgrupperna till att granska Liseberg för att se hur handikappvänliga de olika attraktionerna var. Denna inventering genomfördes sommaren 1982. Bland annat föreslog man att en informationstavla skulle sättas upp vid entrén som skulle ta upp handikappservicen inom nöjesparken.

Ullevi. Vid ombyggnaden 1986 framfördes synpunkter och två plataer med ett 40-tal platser ganska högt upp avdelades för funktionshindrade. Sedan har Nya Ullevi planerats och detta har bevakats av Nils Olson, SRF och Robert Kindberg DHRG.

Postkontoren. Redan 1982 inbjöds en representant för posten för att få synpunkter på inredningen av postens kontor. Olika önskemål framfördes såsom olika höjd på pulpeterna, diskarna vid luckorna, automatiska dörröppnare, drive-in-brevlådor med mera.

Apoteken. I samband med att apoteket Najaden i närheten av Dalheimers hus skulle byggas om gjorde vi en skrivelse till Apoteksbolaget med anledning av andra ombyggnader och eventuella nybyggnader av apoteken i Göteborg med olika synpunkter. Vi fann då att de flesta synpunkter var tillgodosedda genom en överenskommelse på riksplanet.

Folkets hus. 1984 byggdes Folkets hus om och handikapporganisationerna (BoS) fick komma med synpunkter på utformningen.

Hotellen. En period då det byggdes många hotell i Göteborg var vi inkopplade på ett par av dessas planering men långt ifrån alla. Hotell **Svenska Mässan 1983.** Whites arkitektbyrå var inbjuden till BoS. Vi framförde olika önskemål, bland annat krävde vi att det skulle finnas ramper i den mån det blev nivåskillnader. Antalet specialanpassade rum borde bli minst 20 stycken och några av dessa skulle ligga i anslutning till kombirum för dem som hade medhjälpare med sig.

Kyrkorna. En särskild handikappkommitté under Svenska kyrkans diakoninämnd bildades 1984. Bland annat hade den till uppgift att granska kyrkorna ur tillgänglighetsaspekt. DHRG (Gulli Kohlström) blev inbjudna att kolla Brämaregårdens anpassning av entrén till kyrkan, vilket också togs upp i en artikel i GP av Lillemor Stridsberg.

Restauranger. Restaurangerna kartlades i slutet på 80-talet utmed Avenyn och man fann att de flesta var otillgängliga för rullstolsburna, särskilt uteserveringarna. **DHRG:s tillgänglighetsnätverk tillskrev stadsbyggnadskontoret 1997** för att uppmärksamma dem på att inte ge tillfälliga tillstånd om inte uteserve-

ringarna var tillgängliga för funktionshindrade. En stadsarkitekt gjorde nämligen ett uttalande i samband med kartläggningen, där hon lovade att se över dessa felaktiga tillstånd till kommande år. Det var i början på 90-talet och fortfarande finns det brister när det gäller tillgängligheten till uteserveringarna. Ofta ligger dessa på en upphöjd träplatta, som gör att det blir ett trappsteg upp till serveringen som kan vara svårt att ta sig över med en rullstol, framförallt en el.rullstol. (Se vidare avsnittet om "Enkelt avhjälpna hinder".)

Operan. Trots att en referensgrupp från handikapporganisationerna haft synpunkter på projekteringen av Operan blev det tyvärr ändå en del missar. Även här ser man den problematik, som vi haft erfarenhet av vid ett antal projekt att det gäller att ha resurser från handikapprörelsen att vara med under hela planprocessen.

Universeum. Tyvärr fick inte representanterna från de olika handikapporganisationerna, bland andra DHRG, gehör för vissa av sina synpunkter som framfördes via en referensgrupp. Detta ledde i sin tur till att en hel del kritik riktades mot planlösningen efter att byggnaden redan var färdigställd, vilket inte är särskilt lyckat. Detta hade säkert kunnat undvikas om arkitekterna redan från början varit mer lyhörda för de framförda synpunkterna.

Stenabåtarna. Vid två tillfällen inbjöds vi att komma med synpunkter på planeringen av färjorna 1980, av två nya "dagbåtar" avsedda för Danmarkstrafik samt fyra "nattbåtar" avsedda för Tysklandstrafik, samt 1998 då man skulle renovera Tysklandsfärjan Germanica. Vi framförde synpunkter beträffande utformning av trappsteg, hissar, restauranger, hytter samt publika toaletter.

Museerna. En av representanterna i BoS, **Anna-Lisa Beiring DHRG**, lade ner ett digert arbete på **att kartlägga hur de olika museerna** såg ut ur tillgänglighetsaspekt. Hon skrev en rapport, där hon angav vilka svårigheter det fanns beträffande följande museer: Sjöfarts- och Fartygsmuseet, Skansen Kronan, Etnografiska museet, Ostindiska huset, Medicinhistoriska museet, Teaterhistoriska museet, Röhsska museet, Konstmuseet, Konsthallen, Lilla Änggården, Naturhistoriska museet, Observatoriet Slottsskogen. **BoS hade också en träff med intendenterna** från de olika museerna.

Sedan dess har man också sökt och fått pengar för anpassning av vissa museer i stan, exempelvis Ostindiska museet och senare säkerligen flera. Det finns nämligen **ett bidrag man kan söka till icke statliga kulturinstitutioner, som kom 1990**. Dock är detta bidrag, som Boverket administrerar, begränsat så det är inte givet att de som söker får något bidrag.

Offentliga handikapptoiletter

Vid ett flertal tillfällen har DHR och HCK haft kontakt med **Renhållningsverket** (dåvarande ansvarig för offentliga toaletterna). Numera är **Park- och Naturförvaltningen** ansvarig för att få fram bättre tillgänglighet vid de offentliga toaletterna, både när det gäller renoveringen av befintliga toaletter och vid nybyggnation.

Vid den **inventering som gjordes 1987** av befintliga toaletter framkom, att flertalet inte motsvarade kravet på hur en handikapptoilett borde vara utformad. Emellertid efterlystes synpunkter från BoS av Renhållningsverket då man skulle uppföra ytterligare några offentliga toaletter 1990. Vid detta tillfälle hade en firma vid namn Pactosan fått uppdraget att bygga nya toaletter vid Heden och Fågeldammen i Slottsskogen. Dessa toaletter motsvarade utrymmesmässigt kravet på handikapptoilett, men däremot gick det inte att reglera toalettstolen i höjdläge och det fanns inte heller någon taklyft. Installation av detta var ej möjligt enligt Renhållningsverket med tanke på den vandalisering som alla offentliga toaletter var utsatta för.

En diskussion fördes på förbundsplanet om man skulle kunna ha speciella lås, där enbart funktionshindrade hade tillgång till vissa toaletter med speciella kort eller liknande. Denna fråga är fortfarande 2013 inte tillfredsställande löst.

Så sent som **2012-2013 genomfördes ett projekt** av arkitekt Jan Paulsson och Gulli Kohlström – **”Tillgänglig toilett i offentlig miljö”**, som visade att de fristående offentliga toaletterna ofta är dåligt planerade. Det pågår emellertid en upprustning av dessa i Göteborg, så förhoppningsvis blir det bättre. Kontakt har tagits med ansvarig för denna planering vid **Park- och Natur förvaltningen**.

Affärer – kommersiella lokaler

1982 ”En affär för alla”. En affär för alla var ett projekt som drevs av Konsumentverket tillsammans med handikapporganisationerna HCK och DHR, där man kartlade dagligvarubutiker på ett tiotal orter, bland annat i Göteborg. Konsumenter med egna funktionshinder gjorde besök i ett hundratal butiker och bokförde olika problem som fanns. Sedan sammanställdes detta av Konsumentverket, vilket resulterade i en rapport ”Rekommendationer för att underlätta handikappade konsumenters dagligvaruinköp”.

Västra Götalands funktionshinderkommitté (nuvarande Rättighetskommittén) gjorde genom Avd. för Delaktighet och Funktionshinder (ansvarig tjänsteman Marianne Salén) en kartläggning i Västra Götaland beträffande tillgängligheten till affärer.

Guider

På **80-talet** gjordes en guide vid **Socialförvaltningen** och det fanns en period som man kunde ringa till Dalheimers hus för att få upplysningar om olika lokaler i kommunen. Guider gjordes sedan i bland annat **Kortedala, Lunden och Frölunda** stadsdelsförvaltningar.

Numera 2013 finns en tillgänglighetsdatabas på nätet som arbetats fram av Västra Götalands funktionshinderavdelning (numera en del av Rättighetskommittén) Avd. för Funktionshinder och Delaktighet – Marianne Salén.

Granskning av områdesprogrammen

1987 granskade DHRG tillsammans med övriga organisationer i BoS 21 områdesprogram i kommunen ur tillgänglighetsaspekt.

Vid redovisningen av områdesprogrammen vid Stadsbyggnadskontoret, framförde gruppen synpunkter på tillgänglighetskraven. Man hade inte med utomhusplanering, trafikplanering samt den sociala planeringen. Gulli Kohlström fick i uppdrag att formulera delegationens remissvar, vilket presenterades i april 1987.

Ombyggnad

Tyvärre var redan så mycket byggt som inte var tillgängligt och ombyggnadsparagrafen 48 a föreskrev att byggnader endast behövde göras tillgängliga när en ombyggnad var för handen.

Hissfrågan. En viktig fråga var hissfrågan och från början gällde att hiss endast behövde installeras i nybyggnation i byggnader över två våningar och vid ombyggnad i byggnader över tre våningar. Detta har förbättrats och enligt PBL måste hiss installeras i byggnader över två våningar både vid nybyggnad och ombyggnad. Tyvärr har det lett till att man bygger **nästan uteslutande tvåvåningshus utan hiss**. Exempel på detta är Kyrkbyn vid Frölunda kyrka och Amhult i Torslanda. Tyvärr har man inte gjort enligt vad lagen föreskriver, det vill säga planerat så att hiss kan sättas in efteråt.

Under några år på 80-talet fick man bidrag till hiss och många så kallade **smalhissar** sattes då in i äldre byggnader. **Idag skulle återigen ett hissbidrag behövas med tanke på att en stor procent av de 50-, 60- och 70-tals hus som är i tur att renoveras inte har hiss. Ambitionen idag är ju att äldre skall kunna bo kvar så länge som möjligt med hjälp av hemtjänst.**

DHR vänder sig mot att det fortfarande 2013 finns alltför många kryphål när det gäller att få dispens från hisskravet vid ombyggnad. Exempelvis kan man åberopa den så kallade varsamhetsprincipen, som säger att äldre byggnader inte får förvanskas från ursprungligt skick. Här följer dock några exempel som visar på smarta lösningar på hissproblematiken i Vasastaden, presenterat 1983 för BoS av **Anders Blomqvist från stadsbyggnadskontoret.**

Några adresser där man har hittat bra lösningar:

Kastellgatan 6 – utanpåliggande hiss med liten loftgång

Kastellgatan 14 – utanpåliggande hiss med liten loftgång

Erik Dahlbergsgatan – hissinstallation skulle i dessa gamla hus kosta 950 000 kronor. Genom att inreda vinden och lägga hissen mellan två fastigheter gjordes båda fastigheterna tillgängliga.

Ombyggnad av Sandarna 1982

Chalmers avd för bostadsplanering med Jan Paulsson skulle tillsammans med byggforskningsrådet och Göteborgshem driva ett projekt om **varsam ombyggnad i Sandarna.** Handikapporganisationerna inklusive DHRG ingick i en referensgrupp, som följde denna planering. Bland annat kom man fram till att hiss skulle installeras i vissa trappuppgångar, då det skulle bli för dyrt att installera hiss i varje trappuppgång.

Kortedalaprojektet 1985

Ett projekt som drevs av fastighetskontoret, stadsbyggnadskontoret, social- och fritidsförvaltningarna samt forskare från Chalmers som skulle arbeta med varsam förnyelse av stadsdelen. Kortedala hade valts ut bland områdesplanerna för en djupare analys och startat upp ett lokalkontor i stadsdelen för att få nära kontakt med invånarna.

Vid träff med projektgruppen fick vi komma med synpunkter beträffande tillgänglighetsfrågorna. En särskild **forskare vid Chalmers, Catarina Almberg,** skulle bevaka planeringen ur tillgänglighetsaspekt och vi hade möjlighet att följa arbetet under projektets gång via henne och **Jan Paulsson,** som var hennes chef. Hon skulle dessutom intervjua föreningsmedlemmar som bodde i Kortedala för att få reda på hur de upplevde boendet och omgivningarna ur handikap-
paspekt.

BoS granskade ett antal detaljplaner

Vi omnämner här några detaljplaner på vilka vi hade synpunkter av principiell karaktär:

Slottsskogsledet (Linnegatan)

400 lägenheter och sju olika affärsrörelser fanns innan nybyggnationen. Efter rivningen skulle det byggas 600 lägenheter och sju olika affärsrörelser. Det visade sig vid granskningen att en stor procent av lägenheterna var bostadsrättslägenheter och **Riksbyggen**, som stod för huvudparten, hade tyvärr **delvis mycket dåliga planlösningar**. Våra försök att påverka detta var inte särskilt framgångsrika.

Hovås länsmansväg inom stadsdelen Askim

Denna detaljplan var speciellt intressant ur tillgänglighetssynpunkt, då det framgick att man endast planerade tvåplanshus, vilket gjorde det omöjligt för rörelsehindrade att köpa ett sådant hus. Detta var genomgående i de flesta nyplanerade villaområdena som vi hade fått på remiss under 90-talet. Därför betonade man i en skrivelse vikten av att man även byggde enplanshus, eftersom rörelsehindrade annars blev helt utestängda från nyproduktion av småhus.

Det fanns dessutom en bestämmelse när det gällde bostadsanpassningsbidraget att bidrag **endast kunde fås till trapphiss vid ombyggnad, det vill säga när en person blir funktionshindrad i befintlig bostad** och inte **vid nybyggnad**. Man anser nämligen att den redan funktionshindrade personen skall köpa ett hus som är lämpligt.

Program för äldreboende vid Kofferdalsvägen inom stadsdelen Askim 1997

Enligt programmet skulle man bygga äldreboende i tvåvåningshus med högst 20 lägenheter. DHRG besvarade remissen genom BoS och framhåll att det var viktigt att man inte byggde tvåvåningshus utan hiss i enlighet med ovan.

Samhällsplaneringskurs – våren 1999

Under hösten 1998 – våren 1999 anordnades en kurs i tillgänglighetsfrågor, ledd av Gulli Kohlström. Flera föreläsare som var väl insatta i kursens olika delmoment höll föreläsningar såsom **Maj Almén**, arkitekt från Malmö som arbetar med utbildning av tillgänglighetskonsulter vid Hadar i Malmö, **Jan Paulson**, lärare vid Chalmers, som forskat inom området i många år även med inriktning mot äldreboende, **Eva Andrén** som utifrån handikappforskningen i Göteborg

gjort flera studier angående tillgänglighet. Dessutom hade vi en föreläsare från stadsbyggnadskontoret som berättade om handläggningen av nybyggnads- och ombyggnadsärenden samt **Rolf Örn** från fastighetskontorets bostadsanpassningsbyrå, som redogjorde för bostadsanpassningsproblematiken.

Särskilt boende

1997 följde vi bland annat planeringen av Björkbackens aktiveringscentra vid Tunnländsgatan. Målgruppen är unga neurologiskt skadade, främst hjärnskadade personer, som efter en rehabiliteringsperiod vid med. rehabiliteringskliniken behöver övergångslägenheter och arbetsträning.

Vidare lämnade DHRG synpunkter på byggnationen av gruppboheter vid Tuppfjätsgatan i Högsbo. Sammanlagt planerades 14 lägenheter med tillgång till gemensamhetslokaler.

Äldreboende

DHRG:s äldrenätverk Grå Pantrarna har granskat olika äldreboenden i kommunen. I stadsdelen Kortedala planeras **äldreboheter i tvåvåningshus**. Med tanke på att många äldre människor med stigande ålder får någon form av funktionshinder har vi framhållit vikten av att dessa lägenheter planeras som enplanshus eftersom insättande av hiss inte är tvingande vid byggnation av tvåvåningshus. Vi har även haft synpunkter på **Bjöla äldreboende i Tynnered**, där vi framför allt framhöll vikten av en god utomhusmiljö, helst med utgång direkt från lägenheterna till en uteplats. Vi hänvisade till studie i Stockholm – ”**Sinnenas trädgård**” framtagen av en arbetsterapeut som starkt betonar betydelsen av att äldre människor ges möjlighet att njuta av naturen med fågelsång, blommor et cetera. Tyvärr kom vi in för sent med våra synpunkter, då det i stort var färdigplanerat. Det enda äldreboende som har en sådan planering är **Fiskebäcks äldreboende**, där det finns ett uterum i anslutning till vissa av rummen.

Skolornas utformning

Leif Gustavsson (DHR-medlem), som arbetade vid Skolförvaltningen gjorde en kartläggning av skolor beträffande tillgängligheten, som vi tog del av i tillgänglighetsnätverket. Denna sammanställning visade att många skolor var mycket dåligt anpassade för rörelsehindrade och hörselskadade elever.

Projektet Goda Råd, projektledare Håkan Högberg, Ulla Stensman och projektassistent Karl-Gustav Rosborg, skulle stödja de olika handikappräden i skolfrågan. De anordnade 2002 en konferens som behandlade skolproblematiken.

En sammanställning av föreläsningar och diskussioner gjordes utifrån konferensen.

I en rapport från skolverket 2002 konstaterar man, att det fortfarande är ungefär bara hälften av alla skolor som är tillgängliga för funktionshindrade.

Trafikmiljön, gatumiljön

Under många år hade Gatubolaget (Trafikplaneavdelningen) ett visst anslag som skulle gå till anpassning av gatumiljön för funktionshindrade personer. Varje år gick DHRG ut med ett upprop i Mötespunkt för att få in förslag på olika gator, övergångsställen et cetera som behövde anpassas.

På **80-talet tillkom en överenskommelse med SRF (Synskadades Riksförbund)**, där vi från rörelsehinderorganisationerna godkände en kant på fyra cm, eftersom synskadade ansåg att de behövde denna kant för att orientera sig med hjälp av käpp. Under 90-talet diskuterades olika lösningar och bland annat lanserades en lösning på förbundsplanet som innebar att en viss del av övergångsstället gjordes plant för rullstolsburna och en del hade en kant för synskadade. Denna modell används numera i Göteborg. Exempel på detta är de olika övergångsställena utmed Avenyn.

På 90-talet arbetade den så kallade **Trafik- och miljögruppen** med representanter från DHRG, HSO och SRF tillsammans med Gatubolaget och Syncentralen för att åstadkomma en tillgänglig och användbar gatu- och trafikmiljö.

Ett projekt som trafik- och miljögruppen följde mycket ingående var **Nils Ericssonplatsens bussterminal**. Man har i huvudsak tagit hänsyn till de krav som ställdes när det gäller tillgängligheten för funktionshindrade. Trafik- och Miljögruppen bevakade även planeringen av **Hjalmar Brantingsplatsen**.

Haga gatustenar

Vid planeringen av nya **Haga 1987** påpekade BoS genom DHRG:s representant Gulli Kohlström i en skrivelse problemet med **gatstenar** och Gatukontoret kontaktades, som hänvisade till stadsarkitekten. Stadsarkitekten kontaktades och han lovade att de skulle lägga så kallade gångbanelhallar (släta plattor) – parallella gångar i en bredd som var avpassad till rullstolshjulen. Detta blev emellertid aldrig utfört. Fortfarande **2013 kvarstår detta problem**.

Senare bevakade man planeringen av gatumiljön i det så kallade **Kollaprojektet** framförallt till och från hållplatserna genom vår representant Robert Kindberg, ombudsman och tillgänglighetskonsult DHRG. Idag 2013 har kommunen ett

tillgänglighetsråd **”Samarbetsgruppen för bevakning av den fysiska miljön”** som bevakar all planering inklusive trafikmiljön.

Ett projekt som DHRG deltog i med synpunkter var det så kallade ”FOGG”-projektet, förflyttning och orientering i gatumiljön i Göteborg, vilket ingick i Gatubolagets framtagning av en checklista för utformningen av gatumiljön som sammanställdes av Roland Johansson ”Dimensionerande människa – i offentlig miljö” en konkretisering av ”Gator för alla” med åtföljande funktionsanalys/-krav. Vidare skulle anslutande trafikområden till Nils Ericsonsterminalen (Drottningtorget, SJ et cetera), entrén vid Stadsbiblioteket ingå i detta projekt.

Två demonstrationsprojekt – modeller för en väl anpassad gatumiljö hade uppförts i samråd med organisationerna vid Slottsskogsgatan och Djurgårdsgatan som demonstrationsprojekt. Vidare skulle ett antal ytterligare gator anpassas enligt dessa modeller enligt beslut i Trafiknämnden.

Vidare granskade Trafik- och Miljögruppen Götaplatsen bland annat entré och trappor till konstmuseet samt vidare hela Götaplatsen.

2013 Fortfarande återstår mycket att åtgärda när det gäller gatumiljön. Alltför ofta möter man som rullstolsburen höga trottoarkanter som inte går att forcera med en rullstol

Lagen om ”Enkelt avhjälpna hinder”

Så kom då **2001/2003 lagen om ”enkelt avhjälpna hinder”** ett tillägg i PBL (Plan- och bygglagen) som även skulle förändra den redan byggda miljön. Det innebar att enkla hinder såsom mindre nivåskillnader skulle undanröjas i lokaler såsom affärer, restauranger et cetera samt även i kommunala och statliga lokaler. **Enligt den nationella handlingsplanen från 2000 ”Från patient till medborgare”, skulle detta vara klart till 2010.**

Vid sammanträde som DHRG hade med **distriktsarkitekterna 2003 framhöll dessa att stadsbyggnadskontoret inte hade resurser att kartlägga de fastigheter som hade hinder som kunde betraktas som enkelt avhjälpna och som borde åtgärdas.** Detta trots att ansvaret ligger på byggnadsnämnden att övervaka att lagen efterlevs och ålägga olika fastighetsägare att ”de enkla hindren” blir åtgärdade utan dröjsmål. De uppmanade istället oss att komma in med anmälningar.

DHRG uppmanade i sin tur sina medlemmar via Mötespunkt att skicka in anmälningar till stadsbyggnadskontoret. Tyvärr hörsammades detta i ganska ringa grad, DHRG skickade emellertid in en del anmälningar.

DHRG hade stora förhoppningar om att kunna få åtgärdat dessa enkla hinder, exempelvis mindre nivåskillnader i form av ett trappsteg. Tyvärr har vi funnit att vissa hinder är svåra att få betraktade som enkla att åtgärda enligt stadsbyggnadskontoret såsom nämnda ringa nivåskillnader i form av ett trappsteg. **DHRG överklagade ett sådant ärende på ett trappsteg på tio cm,** men fick avslag och vi gick då vidare och överklagade ärendet ända upp i kammarrätten men fick tyvärr ingen ändring på stadsbyggnadskontorets beslut.

DHRG har även **kontaktat Boverket** i denna fråga för att få fram lösningar på detta problem. Vi föreslog en avfasning av trappsteget eller en asfaltsklack men detta betraktades enligt stadsbyggnadskontoret som en ramp och så krävdes minst en lutning på 1 på 12, vilket innebar att denna avfasning skulle gå relativt långt ut på trottoaren. Möjligen skulle nivåskillnaden kunna tas upp in i affären, men då skulle kostnaden bli så stor att det inte heller i sådant fall kunde räknas som enkelt avhjälp.

Tyvärr kvarstår 2013 dessa problem i hög grad fortfarande trots att det skulle vara åtgärdat till 2010 enligt den nationella handikappolitiska planen "Från patient till medborgare".

Vi deltog också i ett seminarium som ordnades av **SKL (Sveriges Kommuner och Landsting) och Boverket**, där man tog upp frågan om "enkelt avhjälpna hinder" i olika kommuner. Bland annat ville man också med detta **påskynda kommunernas arbete med att åtgärda de enkla hindren.** I detta seminarium presenterades bland annat en folder som Boverket gett ut **"Enklare utan hinder"** där olika exempel visades på bra lösningar i olika kommuner. Man presenterade också några kommuner som kommit långt med att få åtgärdat dessa hinder, exempelvis Lund.

Synvändan

Stadskansliet utarbetade **2001-2003 en mål- och handlingsplan för funktionshinderområdet i Göteborg** med namnet Synvändan, där ett stort arbete lagts ner från stadskansliet för att engagera olika nämnder, handikapporganisationer et cetera för att belysa och föreslå åtgärder inom viktiga områden med utgångspunkt från FN:s standardregler.

"Synvända" beskrivs i Svenska Akademiens ordbok som "förändring av syn(sätt), paradigmskifte" och kom i arbetet med handikapplanen att användas

som beskrivning av den attitydförändring som ofta uppfattas som nödvändig för att förändra situationen i samhället för människor med funktionsnedsättningar.

Arbetet leddes av en politisk styrgrupp som utsågs av kommunstyrelsen med **Eva Olofsson (v) som ordförande**. Det praktiska arbetet leddes av stadskansliet, **Lena Hasselgren, Hans Wrenne** tillsammans med en central arbetsgrupp med representanter för olika delar av den kommunala verksamheten, både nämnder och bolag, samt för handikapporganisationerna.

Så kallade **Öppna forum** anordnades inom de områden som handlingsplanen omfattande nämligen attityder, tillgänglighet, rehabilitering, stöd och service, utbildning, arbetsmarknaden, familj- och personlig integritet, forskning och samarbetsformer mellan de olika funktionshinderorganisationerna.

Synvändan bordlades i ett par omgångar i kommunstyrelsen och de förslag till förbättringar som kom fram sköts på så sätt på framtiden.

Idag **2013** pågår en **utvärdering av Synvändan** där handikapporganisationerna deltagit i ett seminarium, där man kunnat lägga fram olika synpunkter. Dessutom håller DHRG på att formulera ett yttrande över de olika områden som Synvändan omfattade.

Kommunens publika lokaler

Redan **2001-2003** tillsattes en kommitté för att granska tillgängligheten till kommunens publika lokaler. HSO fick i uppdrag att anställa en så kallad **tillgänglighetsjägare** som skulle kartlägga de olika **kommunala lokalerna i olika stadsdelar**. Tyvärr blev materialet så omfattande att man inte kunde bearbeta det i datorn.

2007 kom en redovisning beträffande arbetet med enkelt åtgärdade hinder enligt **”Redovisning av hur långt Göteborgs Stad kommit med enkelt avhjälpta hinder och vad som krävs för att staden skall uppfylla kraven fram till år 2010”**. Här framgick att **tillgänglighetsenheten på fastighetskontoret** hade ett ansvar för samordning och stöd i Göteborgs Stads tillgänglighetsarbete. I den kartläggning som då utfördes av de kommunala fastighetsförvaltarna i Göteborg såsom Higab, LFF (Lokalförsörjningsförvaltningen) MedicHus, Göteborgslokaler, Trafikkontoret samt Park- och Naturförvaltningen framkom att man kartlagt en hel del och åtgärdat en del, **men att det återstod mycket för att uppnå målet till 2010**. Man uppskattade kostnaden för detta till **cirka 80 miljoner kronor**, varav **Park och Natur** behövde **cirka 50 miljoner** för att åtgärda torg, vägar, parker, lekplatser och naturmark.

Samtidigt skulle även de olika stadsdelsförvaltningarna återigen redovisa hur mycket man åtgärdat. Det handlar om skolor, fritidsgårdar, dagis, stadsdelshus med mera. I samband med detta togs frågan upp i råden igen och nya tjänstemän tillsattes för att kartlägga de olika lokalerna.

2012 har Kommunstyrelsen gett Fastighetskontoret i uppdrag att göra en uppföljning av tidigare åtgärder och redovisning av vad som återstår; detta utifrån ett par motioner från de olika politiska partierna. Förhoppningsvis blir det också åtgärdat det som återstår. Nyligen har vi fått en sammanställning från Fastighetskontoret över vad som är åtgärdat och vad som fortfarande återstår att åtgärda. Av 2 540 objekt har 1 240 åtgärdats, det vill säga ungefär hälften återstår. Detta är ju i allra högsta grad anmärkningsvärt med tanke på att det är tredje gången man gör en inventering. Sedan skall dessa objekt placeras i serviceguiden – tillgänglighetsguiden, där det är långt fler än 1 240 som ännu inte lagts in.

En diskrimineringslag

Genom att det gått så långsamt att få åtgärdat de hinder som finns strider funktionshinderrörelsen för att få igenom en diskrimineringslag, det vill säga en lag där otillgänglighet klassas som diskriminering. En utredning gjordes av Hans Ytterberg **"Bortom fagert tal" 2010**, som tyvärr bordlades under några år. DHR på förbundsplanet med ordförande Maria Johansson i spetsen har tillsammans med övriga funktionshinderrörelsen under ett par års tid demonstrerat genom att varje torsdag sitta utanför regeringskansliet vid Rosenbad för att påminna statsråden om att det är dags att gå från ord till handling och lägga fram en proposition om bristande tillgänglighet som diskriminering. Man har begärt företräde hos finansminister Anders Borg, men nekats detta. **Olika uppgifter 2013** är att det finns olika uppfattning i alliansen, där fp med **Erik Ullenhag** uttalat att han tror att en diskrimineringslag behövs och att den inte behöver bli så kostsam, snarare tvärtom, om man beaktar tillgängligheten i större utsträckning redan från början än vad som sker idag. Däremot säger stadsminister **Reinfeldt** i en intervju i **Svenska Dagbladet våren 2013** att man måste beakta att införande av en sådan här lag kommer att innebära stora kostnader. Vidare säger **Margareta Kjellin, moderat i socialutskottet** och partiets talesperson för funktionshinderfrågor vid en intervju i **"Assistans" 2013**, att man vill ta ett helhetsgrepp på tillgängligheten och inte bara fokusera på den fysiska tillgängligheten och att de ekonomiska konsekvenserna måste utredas ytterligare.

Vid **NHR:s förbundsmöte 2013** tog **Erik Ullenhag** upp **diskrimineringslagen** och berättade att regeringen avser återkomma till riksdagen med ett lagförslag om bristande tillgänglighet för personer med funktionsnedsättningar som

en form av diskriminering. Enligt Ullenhag hade Torsdagsaktionen betytt mycket och han framhöll också att det var ett gott exempel på att det faktiskt kan spela roll att ställa politiker till svars. Detta bekräftades senare i en **artikel i Assistansia nr 5 2013** där Ullenhag berättar att alliansen i budgetförslaget som togs fram i september enats om att lägga fram ett **förslag till riksdagen där otillgänglighet skall klassas som diskriminering**. Ullenhag hoppas att detta förslag skall vara klart till sommaren. Däremot vill han inte gå in på vad förslaget i detalj kommer att innehålla. Han betonar återigen att Torsdagsaktionen varit ett stöd för honom och andra som aktivt drivit frågan om att bristande tillgänglighet skall ses som grund för diskriminering.

I flera år har man i olika städer i landet, bland annat i Göteborg, genomfört Marschen för tillgänglighet för att uppmärksamma allmänhet och politiker på hur viktig tillgängligheten är för funktionshindrade personer.

Sjukvårdsfrågor

Planering av sjukvårdsinrättningar

Under 80-talet hade BoS en sjukhusplaneringsgrupp, som **1984-85** bland annat bevakade ombyggnaden av olika vårdavdelningar på **Sahlgrenska Sjukhuset**. Vidare hade vi synpunkter på ombyggnaden av olika enheter på **Frölunda Specialistsjukhus**, där en arkitekt 1991 kartlade behovet av olika anpassningsåtgärder för funktionshindrade, vilket också åtgärdades.

1998 kontaktade tillgänglighetsnätverket ansvariga för den pågående omplaneringen på SU, **bland annat av lungkliniken avd. 69**, och hänvisade till det arbete **”Åtgärder angående den fysiska miljön på vårdavdelningar för rörelsehindrade patienter”**, som Gulli Kohlström gjort tillsammans med rehab.läkaren Amelie Aniansson, arkitekten Dag Thundahl och arbetsterapeut Kajsa Wasselmark, vid en kurs som hållits vid Chalmers tekniska högskola under ledning av Johannes Olivergren, professor i arkitektur och Olle Höök, professor i medicinsk rehabilitering.

Läkarmottagningars tillgänglighet

1998 hade tillgänglighetsnätverket kontakt med Ann Ulfgren vid **hälso- och sjukvårdskansliet** och enligt uppgift från henne fanns det inga bestämmelser beträffande privata läkarmottagningars tillgänglighet. Eftersom ansvaret förmodligen kommer att ligga under Västra Götaland fortsättningsvis skulle man avvakta med skrivelse om detta.

Andningsfrågan

Under 80-talet aktualiserades frågan om andningshjälpmedel för olika grupper av funktionshindrade som riskerade att få problem med andningen såsom personer med muskeldystrofi, scolios och polio. DHRG tog initiativ till en kommitté som sammanträdde med läkarna vid lungkliniken, neurologläkare, representant från sjukvårdsförvaltningen, tekniker från hjälpmedelscentralen samt representanter från NHR och RTP.

Vid de sammanträden som hölls diskuterades **organisation av vården, samarbete tekniker läkare**, servicens utformning, testning av olika andningshjälpmedel samt viss utvärdering av olika metoder, service och stöd i hemmet, så kallad oblodig provtagning nattetid.

Tack vare andningsklinikens läkares intresse för frågan byggdes en väl fungerande vård upp med kontinuerlig testning av funktionshindrade med olika typer av andningsbegränsningar. Idag **testas ett antal personer kontinuerligt vid lungkliniken**, som även har en medicintekniker knuten till kliniken som enbart servar denna grupp.

1986 anordnade DHRG tillsammans med NHR en konferens i Göteborg där den samlade expertisen på området deltog och höll föreläsningar från sina respektive områden tillsammans med flera brukare som själva hade erfarenhet av olika andningshjälpmedel. En dokumentation av konferensen gjordes av Gulli Kohlström, DHRG och Margareta Andersson, NHR **”Andningskonferens samt organisationen av vården i Göteborg för patienter med så kallade neuromuskulära sjukdomar”**.

2013 har vi dock fått signaler om att det finns **brister i vården** av personer med olika funktionsnedsättningar som har eller riskerar att få andningsproblem och DHRG kommer därför att arbeta med denna fråga framöver.

Rehabiliteringsfrågan

Under många år var medicinska rehab.kliniken splittrad på olika enheter i kommunen. Vi skrev under de år som utredningen pågick **ett tiotal skrivelser** till sjukvårdsstyrelsen, i vilka vi bland annat framhöll vikten av att denna disciplin gavs resurser för att klara av rehabiliteringen av skadade människor. Vi deltog också med representanter (Bertil Karlsson och Gulli Kohlström) i de olika utredningar som tillsattes för att komma fram till en samordning av resurserna. I den sista utredningen **förordade vi Å-hemmet bland de olika alternativen**. Emellertid ville läkarna att man istället skulle bygga **en särskild paviljong på Sahlgrenska** för denna verksamhet. **Mot detta förslag protesterade DHRG samt RTP, som ansåg att det var en ur social synpunkt mycket dålig miljö.**

Det blev en omprövning av beslutet i sjukvårdsstyrelsen och till slut blev lösningen **en paviljong på Högsbo sjukhus**. Innan beslutet togs om att bygga om en av paviljongerna på Högsbo sjukhus diskuterades två förslag, varav det ena förordades framförallt av Ann-Gret Dahllöf, som var överläkare vid rehab.kliniken. **Detta förslag, som innebar att man skulle bygga en helt ny paviljong med markkontakt och med uteplatser till varje rum, stödde handikapporganisationerna**. För att lösa de merkostnader som detta förslag medförde i förhållande till att bygga om en befintlig paviljong, fanns en privat donator som var villig att lägga mellanskillnaden. Tyvärr segrade dock det andra förslaget, som i stort ändå blev relativt bra.

Efter **20 års utredande stod således denna klinik äntligen färdig år 1998** med ett 25-tal vårdplatser. Tyvärr dröjde det inte länge innan man av ekonomiska skäl drog ner på antalet vårdplatser till 15.

Idag pågår diskussioner om att använda några platser för ryggmärgsskadade som behöver en längre rehabilitering, vilket fanns tidigare. Denna grupp får annars sin rehabilitering på ryggmärgsskadeenheten på Sahlgrenska Sjukhuset.

Rehabiliteringsperioder

Västra Götaland har blivit alltmer restriktiv när det gäller att skicka människor på **kortare rehabiliteringsperioder** exempelvis till **Sommarsol** eller **Mälargården**. Ändå är Västra Götaland ett av de bättre landstingen, många landsting skickar överhuvud taget inte någon på sådan här rehabilitering. Expeditionen har efter upprop i Mötespunkt fått ta emot många vittnesmål om hur människor fått avslag på sina ansökningar. Vi tillskrev därför **remitteringskommittén på Sahlgrenska**, den instans som tar ut de personer som får en rehab.vistelse, och hade ett sammanträffande för att framföra vårt missnöje. Dessutom har vi **tillskrivit de olika Hälso- och sjukvårdsnämnderna** för att försöka få ett utökat anslag för denna verksamhet vid ett par tillfällen 1998 och 2011. Vidare har vi tillsammans med distriktet också anordnat rehab.konferenser i Borås och Göteborg där även representanter för remitteringskommittén och professorn i **med.rehabilitering, Catarina Stigbrandt-Sunnerhag**, deltog. Från politikerhåll deltog **ordföranden för Hälso- och sjukvårdsutskottet**.

Hjälpmedelsfrågan

På **80-talet fungerade ett hjälpmedelsråd**, där DHRG hade en ordinarie representant och en ersättare. Olika frågor som bevakades var budgetfrågan, organisationsfrågor, hjälpmedelsförteckning, upphandlingen, sortiment et cetera.

Förutom handikapprådet hade man även så kallade sortimentsgrupper samt ett ortopedtekniskt brukarråd, där DHRG utsåg en representant till vardera. I dessa sortimentsgrupper kunde de olika representanterna från handikapporganisationerna framföra synpunkter på olika produkter och även testa dessa.

Under hela 80-talet överskreds budgeten och försök gjordes att komma med inskränkningar när det gällde att tekniska hjälpmedel skulle vara kostnadsfria. Bland annat fanns 1986 förslag om att avgiftsbelägga ordination av hjälpmedel och begränsa sortimentet i hjälpmedelsförteckningen. Vi lyckades från handikapporganisationernas representanter i handikapprådet stävja dessa förslag. Emellertid försämrades sortimentet i slutet av 80-talet då man tog bort möjligheten för funktionshindrade att få hushållsmaskiner, tvättmaskiner et cetera utskrivna som tekniska hjälpmedel.

1986 ansåg man att kostnaderna för hjälpmedel accelererat oroväckande mycket och orsakerna till kostnadsstegringarna har angetts vara tre. **Till det viktigaste hör den tekniska utvecklingen som har gått mycket snabbt och resulterat i allt bättre fungerande hjälpmedel.** Omstruktureringen inom hälso- och sjukvården anses också vara en bidragande orsak, det vill säga att allt fler människor också kan klara sin dagliga livsföring tack vare hjälpmedel och på så sätt också klara ett självständigt boende. Detta måste vägas mot vad det skulle kosta om dessa människor skulle bli helt beroende av exempelvis vårdapparaten eller ha ett ökat behov av hemtjänst och hemsjukvård.

Fram till **1991 fick Göteborgs kommun årligen ett statsbidrag för hjälpmedelsverksamheten;** för 1988 beräknat till cirka 36 miljoner kronor eller 85 kronor per invånare.

1990 var ett kritiskt år, då man återigen försökte göra ytterligare begränsningar i sortimentet. Detta förslag kom från Planeringsnämnden som hade ett slags övergripande ansvar för de västsvenska länen samt för Göteborgs kommun. Mot detta förslag **hävdade vi att resurserna borde utökas så att den tekniska utvecklingen till fullo kunde tas tillvara.** Det skulle vara cyniskt mot människor med stora funktionsnedsättningar om tekniska möjligheter skulle finnas för att få ett större oberoende med högre livskvalitet, men samtidigt dessa inte skulle utnyttjas på grund av ett snävt kostnadstänkande. Förslag på att **lägga ut kostnadsansvaret på distrikten** försökte vi också stävja, då vi ansåg att det var bättre att kostnadsansvaret för hjälpmedlen låg centralt så att inte den enskilde ordinatören kände sig pressad av ekonomiska skäl att ordinera billigaste och inte bästa hjälpmedlet.

År 2005 föreslog sjukvårdens ekonomiavdelning att man skulle **dra in utomhus el.stolarna (så kallade moppar)** från hjälpmedelsförteckningen. Utom-

husmopparna gick således att få i exempelvis Borås men inte i Göteborg. Vi hade ett antal kontakter med ansvarig för ekonomiavdelningen och gjorde ett par skrivelser till Hälso- och sjukvårdsnämnderna och **lyckades så småningom få en ändring så att utomhus el.stolarna återigen gick att få som hjälpmedel.**

En stor **omorganisation skedde 1990**, då sjukvårdsstyrelsen efter utredning flyttade **hjälpmedelscentralen till Mölndal från St Sigfridsgatan**. Vi hade under utredningens gång försökt att stävja denna flyttning eftersom vi tyckte placeringen vid St Sigfridsgatan var bra med tanke på samordningen med ortopedtekniska verkstaden et cetera. Vi hade tyvärr inte framgång med våra protester, utan utredaren framhårdade och menade att lokalerna var alldeles för små för hjälpmedelscentralen. Man skulle också göra stora vinster med att flytta till Mölndal, då hyran där var lägre. **Jämsides med denna utredning utreddes också en samordning med Bohuslandstinget, vilken genomfördes.**

I och med **uppgående i Västra Götaland 1998** kom ytterligare en omorganisation av hjälpmedelshanteringen. Hjälpmedelsfrågorna kom att sortera under handikapputskottet, som i sin tur sorterade under Hälso- och sjukvårdsstyrelsen. Genom denna samordning för hela regionen kom denna fråga att bevakas av distriktet, där man bland annat hade att bevaka hjälpmedelsförteckningen som också blev gemensam för hela regionen.

Ortopedtekniskt brukarråd

Ortopedtekniska brukarrådet har haft **ett bra samarbete med ledningen för ortopedtekniska avdelningen (chef i många år bandagemästare Åke Magnusson, därefter Lennart Wensby och 2013 Björn Ståhlgren)**. Erland Dahm har varit aktiv i detta råd i många år och har även deltagit i olika forskningsprojekt för att utveckla armproteser. Ett samarbete etablerades också med KFA (Koalitionen för amputerade) i Göteborg, där Christer Kimming var ordförande i många år.

Ortopedverkstan flyttades 2011 till Mölndalsvägen till helt nyrenoverade lokaler. DHRG deltog tillsammans med övrig funktionshinderrörelse med ledningen, bland andra nuvarande chefen Björn Ståhlgren med flera, i planeringsarbetet.

Utbildningsfrågan

I anslutning till **Vanföreanstalterna** uppfördes i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet skolhem för vanföra barn, på grund av att den vanliga skolan inte hade resurser att ta emot vanföra barn, vare sig lokal- eller lärarmässigt.

Funktionsnedsättningen i rörelseapparaten medförde många gånger på denna tid att man också betraktade den vanföre såsom begåvningshandikappad. Detta har många äldre handikappade, som var med vid inledningsskedet av vanföoreanstalterna, vittnat om.

Det mest kända skolhemmet, vilket öppnades redan **1883 är Eugeniahemmet**, som mottog barn mellan 2 och 12 år. Anstalten låg i anslutning till Norrbackainstitutet.

Anstaltens ändamål var att

”bereda bostad, vård och underhåll åt fattiga, obotligt sjuka och vanföra men icke med idioti behäftade barn från såväl huvudstaden som landsorten även som att om sådana skyddslingar som intagits och överleva barnaåldern fortfarande draga den försorg som en kristlig barmhärtighet kräver och sällskapets medel medgiva”.(SOU 1920)

På en bild på en **liten flicka med kryckor framför Eugeniahemmets trappa** framgår att inte ens de institutioner som var till för denna grupp var anpassade (ur Åmans bok ”Den offentliga vården”).

Efter att barnen nått 15 års ålder fick de ofta yrkesutbildning till hantverkare vid arbetsskolorna.

Det framgår också av 1920 års Vanförevårdsutredning att man inte skulle ge den vanföre mer understöd än att **”vederbörande skulle få möjlighet att skaffa sig nödtorftig bärgning och således ej falla pensionsförsäkringen till last. Styrelsen anser sig därför icke böra bidra till en alltför kostsam utbildning. Pensionsstyrelsen vill till exempel ej understödja en person för att sätta honom i stånd att taga studentexamen”.**

Internatlivet restriktivt – segregering

Man anser det viktigt att manliga och kvinnliga elever hålls åtskilda så mycket som möjligt. Bland annat berättade en person som gick på Vanföoreanstalten i Göteborg på 20-talet, att hon fick en utskällning av förestånderskan därför att hon åkt i samma hiss som en manlig elev.

Det fanns också positiva saker med dessa skolor. Det som framförallt nämns, i den undersökning som gjordes i Stockholm av en styrelseledamot i De Vanföras Riksförbund, var **kamratskapet som många aldrig tidigare fått uppleva innan de kom till Vanföoreanstalten. Många hade varit isolerade och ensamma i sina hemkommuner.** En kvinnlig elev vid Göteborgsanstalten berättade att hon innan hon kom dit aldrig hade haft någon väninna. Hon hade dessu-

tom alltid varit mobbad i den vanliga skolan, trots att hennes handikapp med dagens mått mätt var relativt obetydligt.

Vissa integreringstankar finns dock med i samtliga utredningar. Bland annat nämns att utbildningen borde kunna ordnas vid vanliga yrkesskolor och i anslutning till näringslivet. Så småningom växte tanken fram att **Vanförestalterna enbart skulle vara till för de svårast invalidiserade**. Tidigare hade det tvärtom varit så att flertalet elever inte varit särskilt svårt handikappade. I **utredningen av 1948** talas det om att ungefär hälften av eleverna hade ett lättare handikapp. I **SOU 1954** föreslår man också att Vanförestalternas yrkesutbildning skall utvidgas till att gälla ej blott vanföra utan även **andra partiellt arbetsföra**. Man vill dessutom att vissa nya moderna yrkesavdelningar skall komplettera de äldre yrkeslinjerna samt att kortare omskolningskurser skall anordnas och att anstalterna skall få **arbetsprövnings- och arbetsträningsresurser**.

1950   Krav höjdes från DHR att handikappade barn skulle ha rätt till skolgång på hemorten

Föräldrarna själva börjar också ställa krav på att deras barn skall kunna få utbildning på hemorten. 50-talet kom således att karaktäriseras av att så kallade externa klasser för barn med i första hand CP-skador kom att bildas.

Dessa klasser förlades i anslutning till de behandlingscentra som startade på ett flertal ställen i landet. Den första externa klassavdelningen startade i Göteborg 1953. Klassen bestod av elever i åldrarna 7-12 år. Liknande klassavdelningar startade i Stockholm, Uppsala, Malmö, Örebro, Västerås, Eskilstuna och Gävle.

1958 års CP-utredning kom att ligga till grund för utformningen av pediatrikhabilitering som också innefattade utbildning. Målsättningen var att så många rörelsehindrade barn som möjligt skulle gå i vanlig skola, den **så kallade normaliseringsprincipen** som framförallt understöddes kraftigt av föräldraorganisationerna.

Samtidigt framhölls att man inte **får glömma bort att en liten del rörelsehindrade barn, enligt doktor Ingemar Olow vid Bräcke Östergård, cirka 5-10 % av alla rörelsehindrade barn, kräver så speciella resurser**, att för att kunna ge dem ett riktigt omhändertagande med tillgång till den bästa medicinska och pedagogiska expertisen, måste deras behandling och utbildning centraliseras till regioninstitutioner. För denna lilla grupp måste de medicinska och pedagogiska verksamheterna samordnas. (Ingemar Olow: "Rörelsehindrade barn och ungdomar, deras behandling och vård". SÖ-förlaget, Skolöverstyrelsen 1969,)

1962   **får de rörelsehindrade barnen skolplikt genom skollagen**

Det skulle emellertid dröja länge innan det fanns någon högre utbildning – gymnasieutbildning - utan handikappade elever var hänvisade till korrespondensstudier

Genom lagen påbjuds att kommunen skall sörja för undervisningen av handikappade barn i grundskolan. Dessutom heter det, **att för barn, som på grund av lyte, långvarig sjukdom eller liknande omständighet ej kan delta i vanligt skolarbete anordnas särskild för dem lämpad undervisning.**

Skolmyndigheten började alltså inse sitt ansvar. Det ledde till att klasserna, där gravt handikappade barn gick, blev erkända som specialklasser och de första klasserna flyttade ut till vanliga skolor. **Det var Klastorpsskolan i Stockholm, Rönneholmskolan i Malmö och Kärralundsskolan i Göteborg som först fick ta emot rh-klasser.**

Regioninstitutioner bildades dock för den grupp som krävde speciella resurser med tillgång till medicinsk och pedagogisk expertis, nämligen **Bräcke Östergård i Göteborg och Folke Bernadottehemmet i Uppsala.** Här kan alltså eleverna bo på internat. Samtidigt som de får utbildning kan de få sjukgymnastik och medicinsk behandling.

Folkhögskoleutbildning

1955   **DHR börjar med gemenskapskurser vid Vejbystrand, där ungdomar som hade en bristfällig utbildning deltog**

1957   **DHR fann på gemenskapskurserna att många ungdomar behövde ytterligare utbildning för att kunna få ett arbete. Därför ansåg man det viktigt att satsa på folkhögskoleutbildning för denna grupp.**

Man fann att dessa ungdomar aldrig hade fått någon utbildning och **ett projekt kallat 238-undersökningen vid Handikappforskningen i Göteborg**, som vände sig till ungdomar och medelålders med bristfällig eller ingen utbildning alls, fick för första gången en utbildning vid Furuboda. Flera av dem var i medelåldern och hade bott på kronikerhem eller liknande institutioner. (**"Inte bara finnas till"** av **Bengt Roslund rekommenderas**, där man kan läsa om många handikappade som vittnar om hur de tack vare Furuboda fått möjlighet till ett rikare liv.)

1964   **började DVR med en speciell folkhögskoleutbildning vid Dellnaborg för gravt handikappade**

Ungefär vid samma tid togs också initiativ till **Furuboda folkhögskola** i nära samarbete med Önnestads folkhögskola.

Till en början fick ibland kamraterna hjälpa den funktionshindrade eleven, men så småningom påtog sig **DVR ansvaret för att anställa hjälpare** och fick i vissa landsting ekonomiskt bidrag. Detta blev början till Vårdartjänst.

1970   **Vårdartjänst** startar vid alla folkhögskolor och eftergymnasial utbildning på förslag av handikapputredningens delbetänkande **”Bättre utbildning för handikappade”** och en särskilt styrelse för vårdartjänst tillsattes med en representant från DHR i styrelsen

Integreringstankarna övergavs inte, utan samtidigt arbetade DHR för att andra folkhögskolor skulle göras tillgängliga för handikappade elever.

1973   **togs kurserna vid Dellenborg över av Forsa folkhögskola**

Integreringsfrågan (numera inkludering)

DHR drev kravet på integrering och den tog sig olika former såsom gruppintegrering, vilket innebar att man placerade en klass med enbart handikappade elever i en vanlig skola samt **individintegrering**, där den enskilda eleven gick i en vanlig klass.

Ett problem var att **hjälpundervisningen, som hade varit allenarådande specialundervisningstyp**, visade sig inte kunna tillgodose de många olika behoven hos elever med skolsvårigheter. Det heter visserligen i allmänna riktlinjer för uttagning till hjälpklass 1955 att man inte bör uttaga normalbegåvade barn som är behäftade med svårare sjukdomar eller defekter till hjälpklassundervisning. Det visade sig emellertid svårt att hålla på det, därför att ett differentierat system med olika slag av specialklasser och särskild specialundervisning endast fanns i större städer eller kommuner. **Exempelvis säger man i Pressprojektet så sent som 1978 att många handikappade elever som borde gå i rh-klass gick i hjälpklass beroende på att rh-klass inte fanns i kommunen.** (Paulsson, K. & Grip, L-G.: Skolintegrering av rörelsehindrade barn och ungdomar: Pressprojektet, Delprojekt 3, Inst. för praktisk pedagogik.)

När det gällde **gymnasieutbildning hade den funktionshindrade hitintills varit hänvisad till korrespondensstudier** och enligt utredningen 1954 vill man inte utöka resurserna till att omfatta övriga gymnasier **utan man menar att det skulle bli orimligt små enheter och höga kostnader för statsverket.**

Man tycker att man även fortsättningsvis vid Norrbackainstitutet genom korrespondensstudier skall **föra verkligt studiebegåvade vanföra elever fram till studiemålet – studentexamen.**

1964   infördes dock en gymnasieskola för rörelsehindrade vid Norrbackainstitutet

Det var egentligen en underavdelning till Solna gymnasium. Denna avdelning fick sedan namnet **Ingemundskolan**. Det var huvudsakligen svårt rörelsehindrade och huvuddelen av eleverna (1971/72 ett 100-tal elever) fick sin undervisning i specialklasser förlagda till Ingemundskolan. Endast fyra elever var individuellt integrerade i andra skolor.

1974   startade Skärholmens gymnasium, där en gymnasieutbildning för cirka 20 elever skulle anordnas

Bostäder för eleverna skulle inrymmas i planerad bostadsbebyggelse i Skärholmens centrum. Verksamheten i Ingemundskolan skulle avvecklas successivt och beräknades upphöra senast 1977/78. Senare byggdes ett liknande gymnasium **i anslutning till Angeredsgymnasiet.**

Specialundervisningen en resurs vid integrering

Större krav ställs på särskilda resurser och på specialundervisningen och special lärarutbildning aktualiserades och

- 1961**   ordnade SÖ den första sommarkursen för cp-lärare vid Bräcke Östergård
- 1962**   startade en ettårig utbildning för rh-lärare, som samordnades med den ettåriga speciallärarutbildningen
- 1965**   inrättades en tjänst som skolkonsulent för rörelsehindrade elever av SÖ
- 1967**   integrerades utbildningen helt med övrig speciallärarutbildning
- 1967**   fattade riksdagen två viktiga beslut:
- Rikscentralen för pedagogiska hjälpmedel åt rörelsehindrade elever startade
  - Det blev möjligt **att anställa personell assistans åt de elever som behövde sådan i skolan.** (Hilmersson, G.: Rh-undervisningen sedan 1953, Föreläsning vid Folke Bernadotte symposium i Uppsala 1978.)
- 1969**   Skolans särskilda ansvar för den handikappade formuleras särskilt klart i 1969 års läroplan, där det bland annat slås fast att en enskild elev står i centrum för skolans verksamhet

Man börjar alltmer använda termen integrering som i pedagogiska sammanhang kom att användas enligt sin adekvata betydelse "ingående i helheten", delens det vill säga individens samhörighet med det hela (Lundström, K.: Integration i svenska skolor. Debatt och utveckling från 1950-talet och framåt, SAMSPEC-projektet.) Numera används istället begreppet inkludering.

Allteftersom integreringen ökar blir behovet av information och rådgivande verksamhet större. **1971-1977 tillsattes därför sju regionala konsulenttjänster knutna till länskolnämnderna i Göteborg, Örebro, Umeå, Stockholm, Malmö, Uppsala och Linköping.**

En annan viktig sak som bidrog till att integreringen kunde genomföras var att de lokala habiliteringarna byggdes ut och fungerade som hjälp och stöd åt såväl skola som elev/föräldrar.

Integrationsutredningen som tillkom 1979 och arbetade till 1982 har haft stor betydelse för utformningen av dagens stöd till handikappade elever. Utredningens uppdrag var att göra en analys av utvecklingen mot integration inom skolväsendet och att dra upp riktlinjer för framtida insatser.

På grundval av utredningens förslag tillkom bland annat fem planeringsberedningar. De hade till uppgift att få till stånd en utvidgad regional samverkan i arbetet med att förbättra handikappade elevers utbildningsmöjligheter. **Vidare fastlades en plan för att förstärka den pedagogiska stödorganisationen vid länskolnämnderna genom inrättande av nya konsulenttjänster för bland andra rörelsehindrade och synskadade elever.** (Stödpersonal med inriktning på handikapp utgjorde då cirka en fjärdedel av nämndernas totala personalstyrka.) **Andra exempel på åtgärder som vidtagits efter förslag från integrationsutredningen är tillskapandet av särskilda resurscentra inom specialskolan.** Det bildades fem resurscentra i Malmö, Umeå, Göteborg, Örebro och Uppsala. Vidare inrättades en särskilt anpassad gymnasieutbildning för döva respektive hörselskadade elever (riksgymnasiet i Örebro) och ansvaret för skolhjälpmedel överfördes till landstingen.

1981 gjorde Gulli Kohlström en intervjustudie vid Sociologiska institutionen vid Göteborgs universitet ("Annorlunda men inte främmande"), där hon intervjuade elever som gått integrerat och elever som gick vid Bräcke Östergård. I denna studie **framkom bland annat att integreringen ibland endast var lokalmässig och den funktionshindrade eleven kände sig ensam i studiesituationen** beroende bland annat på att det var svårt för denne att få kontakt med övriga elever.

FUNKIS-utredningen 1998 föreslog att det skulle bli fem geografiska regioner med specialpedagogiska kunskapscentra, bland annat förmodligen vid Bräcke Östergård. Där fanns det också ett utvecklingscentrum för pedagogiska hjälpmedel för rörelsehindrade som sorterade under Statens Institut för handikappfrågor i skolan. Denna myndighet tillkom 1991. **Göteborg svarade för utveckling och produktion av läromedel för barn, ungdomar och vuxna med rörelsehinder. Motsvarande centra fanns i Solna för synskadade, Umeå för begåvningshandikappade och Örebro för hörselskadade elever.**

Under 2003 genomförde **Håkan Högberg och Ulla Stensman, projektledare tillsammans med Karl-Gustav Rosborg genom DHRG projektet ”Goda Råd”**, där man genom de lokala handikappråden tog upp frågor beträffande olika insatser i skolorna för funktionshindrade elever.

Skolmyndigheten i Göteborg genomförde med Leif Gustavsson som projektledare en kartläggning av Göteborgs skolor och fann att många skolor brast mycket när det gällde tillgängligheten för hörselskadade och rörelsehindrade elever.

När det gäller skolans område **är fortfarande år 2010 och även 2013 tillgängligheten mycket dålig**. Huruvida utbildningen blivit bättre för elever med olika funktionsnedsättningar under de senaste åren presenterar jag här några resultat från en utredning (presenterad i Forskning om funktionshinder pågår 3/09) av Stockholms Universitet i samarbete med Barnombudsmannen, Unga RBU-are och Rädda barnen med forskaren Karin Paulsson ”Särskild, särskild eller avskild”. I denna utredning fann man att

- **endast hälften av alla skolor** har en god tillgänglighet för rörelsehindrade elever
- **många elever går i specialklasser såsom rh-klasser** framförallt i storstäderna
- **eleverna inte kan gå i den skola närmast bostaden** beroende på ovan nämnda, vilket i sin tur inverkar på deras möjlighet att umgås med sina skolkompisar på fritiden, det vill säga det får också **psykosociala följder**
- **många elever inte har den utrustning som de behöver** exempelvis specialanpassade datorer

Karin Paulsson är själv förvånad över att det fortfarande hänt så lite både vad gäller tillgängligheten till skolorna som i sin tur påverkar graden av inkludering. 2009 är skolornas fysiska tillgänglighet nästan densamma som i mitten av 1970-talet. Detta trots en trettioårig **Arbetsmiljölagen**, en drygt tjugoårig **Skollagen** (1985) samt **Plan- och Bygglagen** som påbjöd tillgänglighet till publika lokaler redan 1966 samt ett tillägg Lagen om **”enkelt avhjälpbara hinder”**.

Hon pekar på vissa orsaker, bland annat att **de ovan nämnda föreskrifterna och lagarna som talar om god tillgänglighet ofta tyvärr är luddigt skrivna** och bland annat räknas inte skolor märkligt nog till publika lokaler.

Bilden bekräftas av bland annat Riksrevisionens rapport 2006, Skolverkets rapport 2008 och andra utredningar. (Grundskoleförordningen talar om ”ändamålsenliga lokaler och sådan utrustning som behövs för en tidsenlig utbildning”, enligt Arbetsmiljölagen (SFS 1977:1160) har eleverna rätt **”till en anpassad arbetsmiljö så att de på bästa sätt kan utföra sitt arbete”** och **”Skolans lokaler ska vara inredda och utformade så att de passar olika elevers förutsättningar”** (Arbetsmiljölagen 2 kap 1 §).

Den stora ambition som funnits länge har ju varit att **de flesta funktionshindrade elever skulle bli integrerade, eller som det heter idag inkluderade, i den vanliga skolan men fortfarande går större delen av elever med olika typer av funktionsnedsättningar i specialklasser såsom rh-klasser särskilt i de större orterna, mycket beroende på att de skolor som har rh-klasser är mer tillgängliga och har en bättre undervisning. Detta anser Karin Paulsson beror på att kommunerna behöver då inte anpassa alla skolor utan kan hänvisa till de rh-klasser som finns i vissa skolor, vilket i sin tur gör att de kan spara in pengar.**

Karin Paulsson **beklagar också att de regionala rh-konsulenterna har försvunnit.** De hade koll på hur de rörelsehindrade barnen hade det i deras område och gav stöd och hjälp till de skolor som hade rörelsehindrade barn. Denna modell försvann på 90-talet då **den Specialpedagogiska Skolmyndigheten (SPSM)** tillkom. Denna myndighet skall ge pedagogiskt stöd till de skolor som begär det. Sedan dess har det saknats någon form av ombud som bevakar att barnen får det stöd som de behöver.

Ett av resultaten av denna studie är att Karin Paulsson och forskarkollegan Lina Stenberg har tagit fram **en handbok som beskriver hur skolans fysiska, pedagogiska och psykosociala tillgänglighet bör se ut.** De vill sprida den till alla skolor, då de upptäckt att skolorna inte alltid är insatta i vilka bestämmelser som finns.

När det gäller utvecklingen fram till 2013 så är det en faktor som borde ha bidragit till att undervisningen av funktionshindrade barn blivit bättre **att det finns en uppsjö av tekniska hjälpmedel som används inom utbildningsområdet.**

Sedan 90-talet har således de olika insatserna samlats under en myndighet **SPSM, Specialpedagogiska Skolmyndigheten,** och det är främst hörselska-

dade och synskadade barn som går på speciella skolor. **Större delen av de rörelsehindrade barnen går i vanliga skolor, dock med specialklasser såsom rh-klasser enligt ovan. Detta sker i högre grad idag än på 70-talet enligt ovan nämnda studie av Karin Paulsson.**

I en 2013 gjord inspektion av Skolinspektionen, som granskat de olika specialpedagogiska insatserna i landets skolor och hur man lyckats med inkluderingen säger man i rapporten följande:

”I de flesta fall är skolans lokaler inte anpassade fullt ut efter elevernas behov. Samma sak gäller de läromedel som används i skolan. Det rör sig om allt från organisatoriska, fysiska och pedagogiska anpassningar till personalens bristande kompetens att använda tekniska hjälpmedel”. Vidare säger man att gränsdragningen mellan lärare och assistenter avseende uppgifter och ansvar många gånger är otydlig.

Arbetsmarknadsfrågorna

Vanföreanstalterna byggdes upp efter danskt mönster av en pastor Hans Knudsen, som bildade en på välgörenhet grundad förening på 1870-talet som hade till uppgift

”att taga hand om vanföra och lemlästade barn och att hjälpa dem till att på bästa sätt bära sina prövningar”

Överläkare Olof Carlander kom i kontakt med denna anstalt vid en kongress 1884 i Danmark och bildade efter danskt mönster i Göteborg 1885 ”Föreningen för bistånd åt vanföra”. Man startade också en arbetsskola därför att

”man ansåg det viktigt att framvisa arbetsdugliga vanföra för att väcka intresse för saken”. (Ur 1920-års Vanförevårdsutredning.)

Arbetsmoralismen samt tänkandet att samhället skulle kunna tjäna på att de vanföra blev självförsörjande fanns alltså med i inledningsskedet.

Vilka fick gå vid Vanföreanstalterna

Man klargör tydligt i SOU 1920 att **vanförevården enbart skulle vara till för dem som endast hade en kroppslig deformitet.** Det vill säga defekten i **”stödje- och rörelseorganen”** som man vid denna tid definierade vanförhet skulle vara individens enda **”abnormitet”**. Det krävdes alltså att man för att få vård eller utbildning vid vanföreanstalterna i psykiskt hänseende var någorlunda väl rustad, utan svårare defekter i sinnesorganen samt utan påtagliga moraliska defekter.

Graden av vanförhet för att få utbildning ansåg man vara svår att avgöra då den var mycket individuellt betingad. Den vanföres egen energi och begåvning tillmäts stor betydelse, vilket framgår i Vanförevårdsutredningen av 1920, där man säger: **”En vanför med stor energi och begåvning slår sig fram trots en vanförhet som i livskampen fäller den mindre begåvade och mindre energiske.”** Detta förekommer i många sammanhang även senare apropå övervinande av handikapp i skönlitteratur och framförallt i media – **bara man vill kan man.**

Som framgår ovan fanns det en **hel rad urvalskriterier för att få gå på Vanföreanstalterna**. Förutom de ovan nämnda förekom ytterligare gallring. Man ansåg exempelvis inte att det var så stor idé att satsa på dem som blivit vanföra vid vuxen ålder. Samtidigt är man medveten om att många blir vanföra vid vuxen ålder till exempel genom olycksfall i arbete. Enligt utredningen anser man dock att dessa intar en särställning då de ofta har möjlighet att återgå till sitt tidigare yrke.

Andra vuxna vanföra, som nämns i sammanhanget, är personer med kroniska ledgångs- och nervsjukdomar som ger höggradiga **”invaliditetstillstånd att yrkesutbildning är lönlöst och självförsörjning utesluten”**. De, som vid denna tid drabbas av dylika sjukdomar benämns **asylfall** och det framgår i utredningen att man anser att de bör omhändertagas av allmänna sjukvårdsinrättningar, fattigvården eller ålderdomshemmen. De som vid denna tid ansågs som asylfall skulle förmodligen idag räknas till dem som mycket väl kan bli försörjningsdugliga. De som tidigare återfanns på Vanföreanstalterna går idag i vanliga skolor.

Det som framförallt bidrog till det ökade intresset för vanförevården var införandet av allmän pensionsförsäkring, som dock i början var mycket blygsam. Det skulle dröja ända till 1948 innan den blev så pass stor att en person nödtorftigt kunde klara sig på densamma. Pensionsstyrelsen bestred också kostnaderna för vård och yrkesutbildning vid Vanföreanstalterna med 1/3 och landstingen betalade återstoden 2/3.

Genom pensionsförsäkringen fick staten således ett verkligt ekonomiskt intresse av att **”förebygga hotande arbetsoförmåga samt att minska redan inträdd sådan”**. Man skulle dock inte ge mer än den vanföre hellre skulle vilja arbeta än bli försörjd genom folkpension – förtidspension. Den vanföre skulle få så stor hjälp till utbildning och så vidare **att han nödtorftigt skulle kunna försörja sig.**

Hantverket började alltmer förlora sin stora betydelse som försörjning, vilket framförallt berodde på den pågående industrialiseringen, vilket ”omvand-

lade handarbete till maskinarbete”. Man börjar också tala om att även ”**den vanföre**” skulle kunna få inträde på det industriella arbetsområdet och om kontorsarbete som tänkbart yrke för vanföra. **Det skulle emellertid dröja länge innan de vanföra befriade sig helt från denna bestämning att bli hantverkare.** Så sent som på 1950-talet var det vanligt att vanföra utbildades till korgmakare, sömmerskor, skomakare et cetera. Senare delen av 50-talet började dock även andra yrken komma in i utbildningen såsom fotograf, radio-/TV-reparatör med mera.

Arbetsförmedling

Arbetsförmedlingen var mycket bristfällig vid denna tid. Vid Änggårdens yrkesskola fungerade kuratorn i viss mån som arbetsförmedlare. Hon åkte ut till hemkommunerna för att se om det fanns några arbetstillfällen. **Dåvarande KDVV (Kamratföreningen De Vanföras Vål) försökte stödja olika medlemmar i deras strävan att få ett arbete.** Bland annat anställdes personer med handikapp vid föreningens expedition och DHRG:s första ombudsman Sven Ljunggren hade gått på Vanföreanstalten i Göteborg – sedermera Änggårdens Yrkesskola.

KDVV skrev i SVT Svensk Vanföretidskrift att många elever återvände till sina hemorter utan möjlighet att utöva det yrke de utbildat sig till, beroende bland annat på att hantverksyrkena alltmer hade börjat förlora sin betydelse.

1934 kom lagen om allmän arbetsförmedling. Dock fanns principen, kallad ”den gyllene regeln”, kvar att i första hand förmedla arbete till den fullgoda arbetskraften, det vill säga lagen gällde ännu inte den så kallade ”sekunda arbetskraften”.

1933 ändrade de vanföras organisation namnet från KDVV Kamratföreningen De Vanföras Vål till Riksorganisationen De Vanföras Vål (RDVV), som sedan ändrades till De Vanföras Riksförbund (DVR). Med namnbytet markerades att organisationen utvecklats från en kamratförening till en intresseorganisation som skulle bevaka olika samhällsfrågor, bland annat arbetsmarknadsfrågorna ur den vanföres perspektiv.

På 30- och 40-talen hade de personer som sökte arbete ett relativt lindrigt handikapp medan de som var rullstolsburna till exempel hade stora svårigheter att överhuvud taget komma ifråga för ett arbete. Ända in på 50- och 60-talen var arbetsgivarna rädda för att satsa på personer med grava handikapp. Många gånger var det också otillgängliga lokaler som var hindret.

En rad utredningar tog upp arbetsfrågan för handikappade, där DVR hade representation. Den första var **Kjellmankommittén 1945, där Lennart Svensson från Göteborgsavdelningen deltog**. Utifrån denna utredning bildades en samarbetsorganisation för partiellt arbetsföra mellan De blindas förening, De lungsjukas förening och DVR.

Arbetets värde

I början av 1900-talet fram till 40-talet betraktas arbete framförallt som en plikt och som ett medel till försörjning. Detta synsätt var tydligt framträdande i de olika vanförevårdsutredningarna, där man framhåller vikten av att de vanföra kunde bli försörjningsdugliga. Arbete som plikt har stark förankring i religionen och den protestantiska etiken. **"Den som inte arbetar skall inte heller äta"** enligt bibeln.

Först på 50- och 60-talen började man också framhålla att arbete inte bara var ett medel till försörjning utan också hade djupare värden såsom en väg till social gemenskap. Ungefär samtidigt börjar man tala om **rätten till arbete**. I sysselsättningsutredningarna på 70-talet betonas denna sida av arbete och att de djupare värden som representeras av arbetet motiverar att sysselsättningspolitiken inriktas på att ge **"arbete åt alla"**. "Rätten till arbete" är krav som är djupt förankrade hos det övervägande flertalet, säger man bland annat och fortsätter: "Arbetet svarar mot grundläggande mänskliga behov att utveckla och berika tillvaron. ... **Rätten till arbete måste därför vara en avgörande utgångspunkt för det politiska reformarbetet.**"

Arbetets värde är härvidlag relativt odiskutabelt och en hel mängd forskning har bland annat framhållit arbetets stora betydelse för en människas självkänsla. Detta blir kanske speciellt påtagligt när människor ställs utanför arbetsmarknaden genom förtidspensionering eller långvarig arbetslöshet. **Man vet också att arbetet spelar en central roll för att forma förutsättningarna för aktiviteter utanför arbetet. Flera undersökningar visar till exempel på sambandet mellan stimulerande arbetsuppgifter och rikt varierande fritidsaktiviteter.**

I samband med de olika reformer som genomfördes utifrån **Sysselsättningsutredningen** på 70-talet och de olika stödåtgärder som då tillkom diskuteras också vad som egentligen menas med **arbetshandikappad**. Nils Wallin, kanslichef under många år vid DHR uttalar sig i SHT på följande sätt: **"Arbetsgivarerna har ofta inte klart för sig att ett fysiskt handikapp och arbetshandikapp är två skilda saker. Genom de medel som arbetsmarknadsverket idag ställer till arbetsgivarnas förfogande kan man överbrygga de svårigheter som till exempel ett rörelsehinder medför."** Han hänvisar bland annat till de bidrag

som finns till arbetsplatsanpassning, arbetstekniska hjälpmedel et cetera. Här framgår att DHR inte accepterat arbetshandikappbegreppet utan menar att med rätt hjälpmedel och en anpassad miljö så är den rörelsehindrade inte arbetshandikappad.

Skyddat arbete

De skyddade verkstäderna växte först fram som en form av filantropisk verksamhet. De organiserades av Stadsmissionen och Frälsningsarmén och var först huvudsakligen till för kriminellt belastade personer, men kom så småningom även att omfatta olika handikappgrupper.

1968 fick LO-ekonomen Rudolf Meidner i uppdrag att utreda hela den skyddade verksamheten. 1972 blev han klar med betänkandet **"Skyddat arbete"**. Utredningsförslaget gick ut på att effektivisera den skyddade verksamheten. Fortsatt utredningsarbete, bland annat **OSA-utredningen**, (organisationskommittén för skyddat arbete) ledde slutligen fram till att riksdagen 1978 beslöt att starta **Stiftelsen Samhällsföretag**. De skyddade verkstäderna kallas i linje med detta idag **Samhall**.

Den skyddade verksamheten har således på grund av **ökat krav på lönsamhet från statens sida** blivit alltmer **produktivitetsinriktad**, vilket i sin tur lett till uppenbara risker för att även människor med grava handikapp har svårighet att platsa inom den skyddade verksamheten. **Samhall har kritiserats av DHR för att det är en segregerad arbetsplats och för att personer med omfattande funktionsnedsättningar inte finns med på Samhall.**

Man gjorde överhuvud taget inte särskilt mycket inom den skyddade verksamheten för att få fram arbetstillfällen för människor med **omfattande funktionsnedsättningar**. I ett av de få projekt, **Roddaren**, som vänder sig till denna grupp och som redovisas i rapporten **"Arbete med förhinder"** var **flexibilitet ett av nyckelorden**. Man kom genom diskussioner med ungdomar och andra intresserade fram till vissa arbetsområden som tycktes vara passande såsom mikrofilmning, inläsning på kassetband et cetera. **"När begrepp som produktivitet och prestation används i sammanhanget skall de ställas i förhållande till den enskildes förutsättningar"**, heter det i projektets programförklaring.

DHRG försökte också som medlem i DYR (Delegationen för Yrkesinriktad Rehabilitering senare DAR (Delegationen för Arbetsinriktad Rehabilitering) och i referensgruppen till Samhall förmå Samhall att satsa mer på personer med omfattande funktionsnedsättningar. Ett resultat av detta var ett dataprojekt som på 90-talet drevs vid Samhall i Göteborg för att utbilda personer i

datakunskap och som sedan fick arbete vid en särskild dataavdelning inom Samhall.

Statliga och kommunala verkens hälsointyg

I flera nummer av **SHT under 70-talet** behandlas frågan om **hälsointyg vid anställning vid kommunala och statliga institutioner**. Bland annat uppmärksammades ett fall av pressen där en lindrigt handikappad person avstängs från lärarutbildningen. Både DHR och HCK kritiserar SÖ och menar att man borde avskaffa hälsokravet och istället se till personliga kvalifikationer. (SHT Nr 2 1972).

Samma tema behandlas av Mats Denckert i SHT **1971 "SÖ:s idealism till intet förpliktande"** och där den person, som nämns ovan, intervjuas av Mats Denckert. Han beskriver hur nämnda person blir avstängd från lärarhögskolan på grund av ett obetydligt handikapp. **Denna bestämmelse fanns kvar under hela 70-talet.**

Arkivarbete – Lönebidrag

Arkivarbete kom redan 1934 men riktade sig från början till tjänstemän med svag yrkesutbildning som blev arbetslösa under 30-talets depression. Senare riktade det sig även till handikappade och äldre som behövde få sin arbetsfråga löst genom samhällets ingripande. Arkivarbetena **övergick 1980 till lönebidrag** tillsammans med halvskyddat arbete.

Arkivarbetena kritiserar av DHR i början av 70-talet och framåt

På 70-talet kritiserades denna anställningsform i flera artiklar i SHT, eftersom den inte var likvärdig med annan anställning. Ofta fick man två löneklasser sämre lön än andra som utförde samma arbete på den öppna arbetsmarknaden. Man omfattades inte heller av den anställningstrygghet som andra löntagare hade. Vidare tyckte en del personer, bland annat Janne Werkelin, redaktör för SHT, att arkivarbetarna blev nervärderade. Vidare säger han i en artikel i SHT: **"En gång arkivarbetare - alltid arkivarbetare"**. Det vill säga det var sällsynt att människor, som en gång fått en arkivarbetartjänst, gick vidare till den öppna marknaden.

1980 ersattes **arkivarbete och halvskyddad sysselsättning med lönebidrag**. Det innebar framför allt att arkivarbetare fick mera marknadsanpassade anställningsvillkor, bland annat skulle lönebidraget omfattas av gällande arbetsrättsliga lagstiftning, bland annat LAS och få gängse lön och övriga förmåner.

SIUS särskilt introduktions- och uppföljningsstöd

Från 1999 kan bidrag också lämnas till lönekostnaden för en stödperson åt en funktionshindrad arbetstagare som har anställts utan lönebidrag eller bidrag för arbetsbiträde. Detta stöd kallas särskilt introduktions- och uppföljningsstöd (SIUS) och ges av särskilda SIUS-konsulenter. Stödet skall trappas ner successivt under stödperioden för att helt upphöra när den arbetssökande kan utföra planerade uppgifter självständigt.

Olika arbetsmarknadspolitiska åtgärder på 70-talet

På 70-talet kom genom ett par utredningar ”Arbete åt alla” även kallad **sysselsättningsutredningen** och ett delbetänkande ”Arbete åt handikappade” en hel rad arbetsmarknadspolitiska stödåtgärder till för att stärka den funktionshindrade människan på arbetsmarknaden, såsom

- **Näringsbidrag** till egen rörelse
- **Bidrag till motorfordon.** Detta bidrag har tyvärr urholkats under senare tid. Bidraget överfördes 1986 från arbetsmarknadsverket – länsarbetsnämnderna till försäkringskassan
- **Bidrag till arbetsbiträde** (från början 10 000 kronor har numera ökats till 60 000 kronor/år)
- **Arbetsplatsanpassning.** Från och med 1969 blev det genom § 42 a i Byggnadsstadgan lagstiftat om att arbetslokaler skulle vara tillgängliga för människor med funktionshinder

Främjandelagen och **anpassningsgrupperna**, som tillkom 1974 skulle ge större förutsättningar för den handikappade att få och behålla ett arbete. I anpassningsgrupperna skulle det ske ett organiserat samarbete mellan arbetsförmedling, arbetsgivare och personalorganisationer. **Tyvärr användes denna lag överhuvudtaget inte på ett tvingande sätt och anpassningsgrupperna arbetade huvudsakligen med att omplacera redan anställd personal.** 1980 försvann anpassningsgrupperna.

I ett temanummer **SHT 11-12 1976** i anslutning till sysselsättningsutredningen och i **en fackskola i Åre** med temat arbetsmarknaden, diskuterar man bland annat vad som menas med ”Arbete för alla”? **Enligt DHR:s representanter (bland andra Sonja Calais och Bodil Ödman) fanns inte människor med lite större handikapp med i sysselsättningsutredningen.**

Handikapporganisationerna var dock positiva till att organisationernas erfarenheter och synpunkter hade tagits till vara under arbetets gång och vid utformningen av utredningens förslag. Dock fann man så småningom att förväntningarna varit för högt ställda och inför förslaget gick **DHR och HCK ut i en gemensam arbetsmarknadskampanj.** Handikapprörelsen hade enligt Nils Wal-

lin aldrig manifesterat en sådan enhällighet. Det organisationerna var missnöjda med var bland annat att regeringen inte var beredd att skärpa tillämpningen av **Främjandelagen och använda den mer tvingande**. Vidare hade man inte gjort den översyn av bilbidraget, som man tidigare lovat. Inkomsttaket för att överhuvudtaget få ett bidrag vid denna tid var så lågt att knappast någon yrkesverksam hade möjlighet att få något bidrag. **3 916 kronor/månad var taket för att få bilbidraget.**

Även när det gällde den yrkesinriktade rehabiliteringen ställde man sig frågande till vissa reformer, såsom att de särskilda resurser som stått till gravt handikappades förfogande genom **OT-kurserna (omställning och träning) skulle läggas in i de nya arbetsmarknadsinstituten**. Vidare framhålls att de skyddade verkstäderna skulle vara lönsamma, i och med att det blev en statlig stiftelse. **Enligt Nils Wallin befarade handikapprörelsen att gravt handikappade även i fortsättningen skulle vara utestängda från den skyddade verksamheten**, särskilt som man inte var beredd att ge bidrag till arbetsbiträden. Dessutom tillskapades inte de tjänster vid arbetsvården som helt skulle ägna sig åt åtgärder för ungdomar med särskilda behov utan istället tillskapades dessa tjänster för vanlig platsförmedling. **Enligt Wallin hade de gravt handikappade således inte prioriterats inom arbetsvården.**

Däremot var DVR positiv till förslaget att arkivarbeten och halvskyddat arbete i fortsättningen förvandlas till tjänster med lönebidrag och anställningsvillkor enligt avtal på den arbetsplats där man är anställd (SHT 1979 nr 1) Nils Wallin.

OT-kurser

Gemenskapskurserna vid Vejbystrand blev senare föregångare till OT (omställning-träningskurserna) vid bland annat Tranåsbaden. I SHT nr 11/12 1976 "Omställning Träning i Tranås ger rikare liv" skriver Janne Werkelin bland annat: Flera av eleverna vid en OT-kurs vid Tranåsbaden intervjuades och de framhåller att denna kurs har betytt mycket för dem. Utifrån att man fått pröva olika yrken såsom mekaniska eller elektriska verkstadsarbeten och kontorsarbete och även fått teoretisk undervisning så har det gett positiva resultat. En del har fått arbete på den öppna marknaden och en del arkivarbete.

Artikelförfattaren Janne Werkelin (redaktör för SHT) avslutar artikeln med följande kommentar: **"Men vad händer när eleverna har omställts och tränats? Blir man anpassad till samhället? Skulle inte hela samhället behöva en kurs i omställning och träning för att bättre kunna tillvarata sina resurser och på det sättet kompensera medborgarnas olikheter?"**

Ytterligare förslag från sysselsättningsutredningen var: **Arbetsmarknadsinstitutet (AMI)** skulle erbjuda fördjupad arbetsförmedling och vägledning. **Arbetsmarknadsinstitutet med särskilda resurser (AMI-S)** tillskapades för vissa handikappgrupper. 1986 överfördes mycket av arbetsförmedlingarnas arbetsvårdsresurser till AMI-S. Många tjänstemän som varit anställda som arbetsvårdstjänstemän flyttade också över till AMI-S. Arbetsvården försvann nämligen 1986.

Trots alla stödåtgärder hade funktionshindrade större problem än andra att få ett arbete. Särskilt problematiskt var det under 90-talet och även in på 2000-talet eftersom arbetslösheten bland övriga befolkningen var mycket stor.

Olika projekt

DHR Göteborgsavdelningen deltog bland annat tillsammans med andra handikapporganisationer i arbetet med att tillskapa ett rådgivande organ till funktionshindrade personer genom det så kallade **LaSSe kooperativet**, där enbart funktionshindrade arbetar.

DHR har också medverkat i några andra projekt, som framför allt riktats mot personer med rörelsehinder, **Lika villkor och Viktorprojektet**.

Under handikappåret 1981 anordnade DHRG en konferens om arbetsmarknadsfrågorna. I panelen medverkade Lennart Svensson, ordförande för DHRG, Börje Nilson, ordförande för förbundet och Bertil Karlsson, ombudsman DHRG. **”Sju av tio funktionshindrade är utan arbete” säger Håkan Högberg i en artikel 1990 i GP.**

Arbete åt unga handikappade

Många unga funktionshindrade förtidspensionerades vid denna tid utan att överhuvud taget få testa ett arbete. Detta visades i ett projekt som framför allt riktade sig mot den yngre arbetskraften **”Arbete åt unga handikappade”** i början av 90-talet. Målgruppen för basprojektet bestod av 13 100 ungdomar som saknade arbete. Av dem som sedan kom ifråga hade cirka 2 931 somatiska skador/sjukdomar, där flera olika diagnoser var representerade och för var femte uppgavs mer än en diagnos. Av dessa 2 931 var

- **902 helt förtidspensionerade 31 %**
- **176 hade dagcenterverksamhet eller liknande 6 %**
- **854 var i utbildning 29 %**
- **830 hade någon form av avlönat deltidsarbete 28 %**
- **135 övriga, uppgift saknas 5 %**

I en delrapport 1989 redovisas, i en långtidsuppföljning av sysselsättningssituationen för de 902 ungdomar som var förtidspensionerade eller långtidssjuka (ålder 16-29 år) som sedan hösten 1986 deltagit i projektet, följande:

- **175 av ungdomarna (20 %)** har fått någon form av varaktig anställning, varav 60 inom Samhall
- **70 personer (8 %)** var i någon form av utbildning
- **163 personer (18 %)** hade sin sysselsättning vid dagcentra, i oavlönad praktik med mera
- **300 personer (1/3)** saknade någon form av sysselsättning utanför hemmet

Projektet visar på att individuellt inriktade, intensifierade insatser för uppsökande verksamhet, vägledning med mera är av stor betydelse för att skapa arbetsmöjligheter för personer med omfattande funktionsnedsättningar.

Datorbaserade hjälpmedel

Genom datorbaserade hjälpmedel öppnades också helt nya möjligheter för sysselsättning och arbete för människor med stora funktionshinder. Exempel på projekt som initierades av projektet "Arbete åt unga handikappade" och som sedan permanentats är **Hadar i Malmö**, där man individanpassar olika datorbaserade hjälpmedel för funktionshindrade vid olika arbetsplatser et cetera. Ett annat projekt som också syftat till att använda datateknik i samband med olika funktionshindrades arbetsplacering är det så kallade **TUFFA-projektet**, (Teknikupphandling för funktionshindrade i arbetslivet och skolan) som tillkom som resultat av ett regeringsuppdrag till AMS att utreda mikrodatorns möjligheter att stödja arbetshandikappade i arbetslivet. Projektet startade 1986 med AMS som beställare med bistånd från Handikappinstitutet, Statens institut för läromedel, Statskontoret och Styrelsen för Teknisk Utveckling.

Dataområdet har utvecklats mycket även senare och det skulle leda för långt att i detalj gå in på detta här. Men tydligt är att IT-revolutionen har inneburit att många personer med omfattande funktionsnedsättningar har fått större möjligheter att få ett arbete med hjälp av IT-baserade hjälpmedel.

Kommunernas ansvar för arbete/sysselsättning för handikappade

Kommunernas ansvar för arbete åt handikappade enligt § 21 socialtjänstlagen hade inte fått någon nämnvärd genomslagskraft enligt den uppföljning som gjordes av Statens handikappråd 1987 av det nationella programmet om handikappfrågor från 1982.

Enligt SoL 21 § skall nämnden medverka till att den enskilde får en meningsfull sysselsättning. Trots riktlinjerna i SoL upplevs sysselsättnings- och arbetsfrågor inte som självklara uppgifter för socialtjänsten.

Detta har DHRG:s representanter också erfarit i de lokala handikappråden där denna fråga inte har haft någon framträdande roll och inte heller har det 2013.

För att förbättra dessa förhållanden pekade handikapputredningen på mer effektivt samarbete med arbetsmarknadsmyndigheten. Man framhåller också att det är angeläget att utveckla möjligheterna för samverkan mellan **socialtjänsten och landstingens omsorgs-, rehabiliterings- och habiliteringsverksamheter.**

Kvotlagstiftningen har diskuterats i olika utredningar och i olika sammanhang inom handikapprörelsen, bland annat redan i Kjellmankommittén på 40-talet. I handikapputredningen, vars slutrapport kom i början av 90-talet, diskuteras även kvotlagstiftningen. Vid det tillfället var handikapporganisationerna emot denna form av tvångsmässig anställning av arbetshandikappade. Senare under **90-talet höjdes dock vissa röster inom DHR för kvotlagstiftning.**

Handikapputredningen Ett samhälle för alla 1993

I ovannämnda utredning pekar man bland annat på det faktum att även under goda konjunkturen har människor med handikapp svårigheter att få arbete, vilket i många sammanhang hävdats av handikapporganisationerna.

Det krävs också en attitydförändring bland annat från arbetsgivarens sida men även från arbetskamrater et cetera. Vi kan finna exempel på detta i de erfarenheter som gjordes i projektet **Roddaren**, kopplat till Samhällsföretag i Stockholm. Detta stämmer med vad man kom fram till vid **Institutionen för Handikappforskning vid Göteborgs universitet 1989**, när man i en attitydstudie undersökte arbetsgivarnas inställning till funktionshindrad arbetskraft. Man fann att arbetsgivaren har **en stereotyp syn på människor med funktionshinder som arbetskraft.** Man tror att de är mindre effektiva och skapar problem bland annat på grund av behov av arbetsplatsanpassning. Dessutom anför man som skäl till att inte anställa handikappad arbetskraft att man först och främst måste tänka på redan anställda. Däremot har man lyckats betydligt bättre med **arbetsplacering när man fått fram lönebidrag** och på så sätt neutraliserat den negativa effekten av förväntat effektivitetsbortfall. Tyvärr har lönebidragsanställningarna medfört att den öppna arbetsmarknaden i viss mån frånsvarjer sig det sociala ansvaret att anställa arbetshandikappade och överlåtit det till den skyddade arbetsmarknaden.

Åtgärder enligt Handikapputredningen 1993

I handikapputredningens slutbetänkande **Ett samhälle för alla** går man ett steg längre när det gäller åtgärder för att få med även människor med stora funktionshinder på arbetsmarknaden. **Man föreslår**

- **införandet av en lag om arbetslivets tillgänglighet för personer med funktionshinder. Denna lag infördes 1999**
- **en lagstadgad skyldighet för arbetsgivare med ett visst antal anställda att tillhandahålla praktikplatser** för personer med funktionshinder, i det här fallet riktat mot den personkrets som omfattas av LSS (Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade)

Vidare föreslogs:

- **en kommunal sysselsättningsgaranti för personer med omfattande funktionshinder**
- **en funktion som kommunala arbetsanpassare**
- **arbetsförberedande insatser skall tas upp som ett led i en individuell rehabiliteringsplan för svårt funktionshindrade**
- **försäkringskassan skall åläggas ett ansvar för uppföljning av insatser i individuella planer om sysselsättning och arbete**
- **arbetsförmedlingen/AMI skall ha kontaktpersoner till landstingens habiliterings/rehabiliteringsorganisation**
- **personer med svåra funktionshinder skall ges vidgade möjligheter till "särskilda inskolningsplatser"**

Andra anställningsbefrämjande åtgärder förutom lönebidrag, arbetsbiträde och arbetshjälpmedel, vilket redan funnits, föreslår också utredningen **vissa ekonomiska incitament exempelvis till arbetsgivarna såsom differentierade arbetsgivaravgifter.**

1996 års kongress föreslog att DHR skulle genomföra en undersökning om arbetsmarknadssituationen för förbundets medlemmar. Denna undersökning visade ganska nedslående resultat, bland annat att sysselsättningsgraden var betydligt lägre bland rörelsehindrade än bland övriga befolkningen. **Sysselsättningsgraden var endast 60 % (hel- eller deltid), av dessa hade 48 % lönebidrag.**

I en rapport från RRV år 2000 redovisas att arbetslösheten bland rörelsehindrade, trots att stora summor satsas på stödåtgärder varje år, ligger på en mycket hög nivå. **Sysselsättningsgraden är 50-60 %, att jämföra med 74 % bland befolkningen i stort.**

Om man tittar på **olika åtgärder som införts efter 2000** så har det tillkommit en del åtgärder. Förutom lönebidragsanställningar, som ökat under alla år fram till 2013, så har man också infört **anställningsstöd och nystartsjobb**.

Om vi sedan tittar på hur det ser ut 2011 finner man att alltför många blir långvarigt arbetslösa. När det gäller de med arbetsrelaterad funktionsnedsättning visar arbetsförmedlingens statistik att inskrivna med en funktionsnedsättning som medför nedsatt arbetsförmåga ökat kraftigt de senaste åren, från **drygt 40 000 år 2008 till drygt 72 000 år 2012**.

En förklaring till den kraftiga ökningen av personer med funktionsnedsättningar som är öppet arbetslösa, är sannolikt **överföringen av personer från försäkringskassan till Arbetsförmedlingen, det vill säga personer som förbrukat maximalt antal sjukersättningsdagar och som därför inte längre har rätt till ersättning från sjukförsäkringen**.

Aktivitetsersättningen – sjukersättningen

När det gäller gruppen ungdomar med funktionsnedsättning så infördes 2003 den så kallade **aktivitetsersättningen**, för att förhindra att dessa ungdomar förtidspensionerades utan att överhuvudtaget fått prova något arbete. Utredningen **"Arbete åt unga handikappade"** huvudsakliga mål hade också varit att förhindra att personer med funktionshinder gick till förtidspensionering utan att först ha provat ett arbete. De skulle genom denna reform få ett särskilt stöd som stimulerade till aktivitet utan **att den ekonomiska tryggheten hotades**, men tyvärr är det få som får arbete på den öppna marknaden utan för de flesta övergår aktivitetsersättningen i sjukersättning när de blir 30 år, vilket en nyligen gjord rapport från försäkringskassan visar. Vidare deltar endast 5 % i någon form av arbetsinriktad rehabilitering. **Sedan 2003 har antalet unga som lever på aktivitetsersättning ökat kraftigt från cirka 20 000 till cirka 30 000**. De kommer ofta in i systemet redan från gymnasieskolan och går sedan in i sjukersättning. Det vill säga de går inte vidare till arbete utan fastnar i sjukersättning, vilket i sin tur leder till ett liv i relativ fattigdom eftersom ersättningen är låg. Valfärdsutredaren på LO Kjell Rautio som under många år följt utvecklingen på det här området säger att man kan tala om ett **"fattiggörande"**. (Man brukar skilja på **absolut och relativ fattigdom**. Absolut fattigdom då lever personen på en inkomst under normen för socialbidrag. Relativ fattigdom då lever personen på en inkomst som ligger under 60 % av medianinkomsten i landet.)

De som är funktionshindrade och inte kan få ett arbete och måste leva av aktivitetsersättning eller sjukersättning görs fattiga av systemet. Under de senare åren har ersättningen blivit lägre, skatten högre och omkostnaderna större. Det beror bland annat på att **aktivitetsersättningen beskattas högre eftersom den som**

har bidrag inte får göra jobbskatteavdrag och att ersättningen räknas upp i förhållande till prisutvecklingen och inte löneutvecklingen. Detta innebär på sikt att ersättningen blir lägre i förhållande till reallönerna, samtidigt ökar omkostnaderna för funktionshindrade.

Som orsak till detta pekar Inspektionen för socialförsäkringar i en **rapport från 2011** på den generellt höga arbetslösheten, en hög grad av tillfälliga anställningar och tillkomsten av nya diagnoser.

Ovannämnda är ju mycket nedslående men i en artikel 2012 skriver försäkringskassan att målet är att få 5 000-7 000 unga personer med aktivitetsersättning tillbaka i arbete eller sysselsättning under de kommande fem åren genom ett nytt projekt som försäkringskassan startar. Ett nytt grepp är att de unga själva ska styra, uppger försäkringskassan. Projektet går under det latinska namnet Dirigo som betyder ”jag styr”.

Stefan Mörk, som är försäkringskassans områdeschef för EU:s strukturfonder säger att ofta ger vi myndigheter stöd, med goda intentioner, utifrån våra egna perspektiv. I Dirigo ska individen sättas i centrum och styra själv. Vidare säger han: **”Att en person har en funktionsnedsättning behöver inte betyda att hon eller han också har en nedsatt arbetsförmåga.”** (Samma som DHR:s kanslichef Nils Wallin hävdade på 70-talet.) Projektet vill förhindra att unga med aktivitetsersättning hamnar i permanent utanförskap.

Dirigo-projektet beräknas få 1 800 deltagare från Södermalm i Stockholm och söderut ner till Nyköping. **Flera instanser samverkar i projektet, däribland förutom försäkringskassan, arbetsförmedlingen, vården, kommunerna och företagarna.**

Olika stödinsatser på 2000-talet

Det finns omkring **en halv miljon människor i Sverige som själva bedömer att deras arbetsförmåga är nedsatt på grund av en funktionsnedsättning.** Under 2000-talet har det blivit allt svårare för den här gruppen att få jobb. De är ofta hänvisade till arbetsmarknadspolitiskt stöd för att över huvud taget komma ifråga för en anställning. Det som står till buds är som tidigare nämnts anställning med lönebidrag, särskilt introduktion- och uppföljningsstöd (SIUS), offentligt skyddat arbete (OSA).

För en anställd med lönebidrag får arbetsgivaren ersättning för 80 % av den anställdes lön upp till 16 500 kronor. Allt därutöver får arbetsgivaren betala själv.

Ett annat ekonomiskt stöd till arbetsgivaren är nystartsjobben, som infördes 2007. Detta stöd är mycket populärt. **Antalet nystartsjobb är idag visserligen något färre, 40 000, jämfört med lönebidragsanställningarnas 50 000.** Men de ökar alltmer medan lönebidragsanställningarna minskar, enligt statistik från arbetsförmedlingen.

Orsak till att arbetsgivarna hellre använder nystartsjobb framför lönebidragsanställning är bland annat för att administrationen är mycket enklare när det gäller nystartsjobben.

Din vardag – Vår politik

2011-2014 har DHRG drivit ett projekt "Din vardag – Vår politik" där bland annat ett arbetsmarknadstema vid namn **"Våga arbeta"** har ingått. Projektledare har varit Håkan Högberg. Projektet har varit en slags aktionsforskning, där personerna berättar om sina upplevelser av arbetsmarknaden. Det framgår att de unga personer som deltog i detta projekt har haft svårt att få ett arbete. Några har fått ett lönebidragsarbete och ett par har aktivitetsstöd.

Vad man bl.a. kom fram till i **"Våga arbeta"** var **att arbetsgivaren har dåliga kunskaper om funktionshindrade och att de ofta bara ser den funktionshindrades begränsningar och inte ser de förmågor som han ändå har.**

En av föreläsarna inom ramen för projektet, Marie Törnblom, har gjort en studie utifrån sektionen för Klinisk neurovetenskap och rehabilitering vid Göteborgs universitet, där man undersökt rörelsehindrades arbetsmöjligheter med tio års mellanrum, varav ungefär hälften hade arbete med lönebidrag. En tredjedel behövde assistans i arbetet. 40 % av deltagarna i studien trodde att de skulle ha klarat sig bättre i arbetslivet med utbildning eller en annan utbildning. Av dem som arbetade var de flesta nöjda med att de hade ett arbete, medan de som inte hade ett arbete uttryckte en känsla av hopplöshet.

Vidare kommer det fram i projektet att det ofta är problematiskt med övergången från ungdomshabiliteringen till vuxenhabiliteringen.

Från Bräcke Diakoni deltog man och redogjorde för ett nyligen påbörjat projekt där man skall se hur Riksgymnasiet för funktionshindrade kan lyfta frågan om arbete och funktionshinder. Målet är att ge alla elever praktikplats utanför skolan.

Jessica Smaaland redogjorde för ett projekt som drivits av Intressegruppen för assistansberättigade och som kallats "Våga arbeta med stöd av personlig assistans". Man intervjuade personer som arbetar med stöd av per-

sonlig assistans. Projektgruppen sammanställde informationen i en bok, på en hemsida och gjorde också en film. Projektet utgick från propositionen 1992/93:159 (införande av LSS) och där man bland annat säger: "Avsikten bör emellertid vara att assistansen därutöver också skall ges i andra situationer där den enskilde behöver kvalificerad hjälp och som ingår i det dagliga livet till exempel för att få eller behålla ett arbete".

I de här projekten handlar det om människor med omfattande funktionsnedsättningar, som i ringa grad tidigare varit med i diskussionen när det gäller arbete. Det är ändå positivt. Den stora satsning som gjordes i samband med utredningen **"Arbete åt unga handikappade"** handlade framför allt om att man ville komma ifrån att unga människor inte ens fick prova att komma ut i arbetslivet utan fick förtidspension direkt. Därför infördes den så kallade **aktivitetsersättningen, där personen ifråga skall vara tillgänglig för arbetsmarknaden**. Detta har emellertid lett till, som också framgår i ovannämnda projekt, att många som har aktivitetsersättning känner sig ständigt ifrågasatta och osäkra när det gäller kontakten med olika myndigheter såsom **försäkringskassan och arbetsförmedlingen**. Man upplever att de olika myndigheterna enbart är kontrollerande och istället för att hjälpa stjälper dem som söker arbete. Vidare finns det också risk för att personerna också fastnar i aktivitetsersättning och inte kommer vidare.

När det gäller människor med olika funktionshinder verkar det inte som om det blivit så mycket bättre 2013. Fortfarande talar man om att cirka 60 % står utanför arbetsmarknaden trots alla arbetsmarknadspolitiska stödåtgärder. I en artikel i SHT 1 2013 tar man upp frågan om arbetsmarknaden och här säger man att arbetslösheten för personer med funktionsnedsättning som medför nedsatt arbetsförmåga är cirka 9 % av befolkningen i åldrarna 16-64 år, där är arbetslösheten dubbelt så stor som för andra icke funktionshindrade. Det handlar om cirka 211 000 personer.

Man tycker att arbetsgivarna måste ta sitt ansvar och även anställa funktionshindrade, men arbetsgivarna är på jakt efter superarbetskraften, säger TCOs representant och man vill inte anställa före detta sjuka eller funktionsnedsatta (Åsa Forsell TCO).

Samtidigt har de alltmer tuffa bestämmelserna i sjukförsäkringen gjort att allt fler måste söka arbete på en arbetsmarknad som inte vill ha dem. Arbetsgivarna bör ta större ansvar för rehabilitering och arbetsanpassning menar hon. **Hon talar också om att ge de arbetsgivare som anställer funktionshindrade en belöning i form av skattesubventioner eller avgiftslättnader.**

Bemötande – Attityder

Handikappåret 1981 gav DHR ut en skrift vid namn ”**Med DHR för nya attityder**” med ett studiematerial. DHRG ordnade en kurs i Attityder med Gulli Kohlström som studieledare. Denna fråga har varit aktuell under alla år som DHRG funnits. Den har också varit föremål för diverse utredningar och den kanske mest kända är **Bengt Lindqvists (tidigare statsråd) utredning (SOU 1999:21)**, där han beskriver nio vägar att utveckla bemötandet av personer med olika funktionsnedsättningar, därav namnet **Lindqvists nia**. I en av delrapporterna beskriver han via intervjuer av funktionshindrade deras upplevelser av bemötandet.

DHRG deltog med ett par representanter (Håkan Högberg och Gulli Kohlström) i ett projekt som utgick från denna utredning där man ville belysa **olika förhållningssätt mellan tjänstemän och brukare**. Olika grupper bestående av både professionella och brukare diskuterade olika bemötanden och försökte belysa vad som är bra – alternativt dåligt – i mötet mellan brukare och tjänstemän. De flesta var väl insatta i den problematik som de arbetade med och verkade också ha ett insiktsfullt bemötande. Det man framhöll var att det ofta saknas en övergripande helhetssyn, det vill säga att personer med funktionsnedsättningar har så komplexa problem att de sträcker sig över många olika områden såsom medicinska, sociala och psykologiska. Därför är det viktigt att *en person* får ett samlat ansvar för samtliga insatser. **Alla personer med funktionsnedsättningar får inte en rehabilitering, där olika yrkesgrupper automatiskt tar tag i och via ett lagarbete löser olika problem.** Förmodligen blir det socialarbetaren som får det samordnande ansvaret.

I temat ”**Våga arbeta**” inom det projekt som DHRG (projektledare Håkan Högberg) driver och som handlade om funktionshindrade människors upplevelse av arbetsmarknaden, framkom **en hel del negativa erfarenheter beträffande bemötandet från myndighetspersoner** av funktionshindrade personer som söker arbete.

Motorfordonsfrågan

Bilen var och är viktig för den funktionshindrade personen särskilt med tanke på att många behöver bilen för resor till och från arbetet. På 30- och 40-talen, ja långt in på 50-talet, fanns inget annat sätt för exempelvis personer med rullstol att ta sig fram då det inte fanns någon färdtjänst. Bland annat anser man att det delvis var därför som vanföra blev **hantverkare**, det vill säga att de kunde utöva sitt yrke i hemmet.

1945 kallade ordföranden för RDVV (Riksförbundet De Vanföras Vål), **Gustav Sjöstrand**, till en demonstration av den trehjuliga cykeln med hjälpmotor i Stockholm.

- 1946** **bildades en motorfordonskommitté av Klas Bergstedt**
Syftet var, enligt en artikel i Mötespunkt skriven av **Lisbeth Julenius**, att tillvarata de invalidiserade motorförarnas intressen och därmed sammanhängande frågor. Till en början utverkades bensinrabatter. Sedan blev även bilar för funktionshindrade befriade från skatt.
- 1947** Pensionsstyrelsen gav för första gången bidrag till bil **på 5 000 kronor**. Saab och Volvo började tillverka manöveraggregat för invalidbilar.
DVR (De Vanföras Riksförbund) stred för att handikappade skulle ha ett vanligt körkort. Det fanns nämligen krafter som ville att handikappade skulle ha ett speciellt körkort och att hastighetsbegränsning skulle införas.
- 1962** **tog försäkringskassan över bilbidraget – maximibeloppet var då 10 000 kronor**. Vid denna tid kunde man få en medelstor bil för denna summa.
- 1963** **DHR ordnar** det första riksrallyt med vandringspriset **”Den gyllene ratten ratten”**. Rallyt var ett sätt att visa att rörelsehindrade kunde köra bil lika bra som andra. **Ants Tomson var ordförande för Göteborgsföreningen under flertalet år och Gunnar Andersson sekreterare**. Man anordnade regelbundet återkommande utflykter till natursköna platser för bland annat patienter på rehabiliteringskliniken. Man framhåller också i denna artikel att **”Röda Korsarna”** alltid lämnade ovärderlig hjälp.

Från och med 1957 hyrde Motorklubben ett garage där medlemmarna kunde tvätta och meka med sina bilar. Vidare anordnade man olika trafiksäkerhetstester och manöverprov. Under senare år har man ordnat halkkörning vid Stora Holm.

En viktig fråga som Motorklubben arbetat med genom åren är parkeringsfrågan och här är ytterligare ett citat ur ovannämnda Mötespunkt, som belyser problematiken vid denna tid: **”För närvarande kan så kallade exklusiv rätt till parkering vid arbetsplats respektive bostad meddelas av lokal myndighet åt person som äger skattebefriat fordon”**.

Vid denna tid tillsattes en utredning angående rörelsehindrade motorförares behov av parkeringsplats, som Motorklubben Handicap fick komma in med yttrande över. Där framhöll man bland annat **”att invaliden även har behov av bilen på fritiden”**, vilket inte beaktats i utredningen.

Denna fråga är fortfarande aktuell och Motorklubben har lyckats påverka **trafikkontoret** att anordna en hel del parkeringsplatser i olika stadsdelar. Fortfarande återstår dock en hel del att göra i denna fråga.

Vidare har Motorklubben varit medlemmarna behjälplig när det gäller **deklarationsfrågan för handikappfordon**. Ett nära samarbete med Motorförarnas riksförbund har också etablerats, där medlemskapet i M rabatterats för motorklubbens medlemmar.

Klubben har också beretts möjlighet att yttra sig i diverse utredningar beträffande bilbidraget genom åren.

- 1974**   **DHR kräver i första hand att bilen räknas som ett tekniskt hjälpmedel** och kräver också en översyn av bilbidraget som hade urholkats. Det räckte inte längre på långa vägar till en normalstor bil.
- 1990**   **En utredning av bilbidraget** där man bland annat införde det generella bidraget på 60 000 kronor + ett inkomstprövat bidrag på maximalt 40 000 kronor.
Anpassningsbidraget var från början begränsat, exempelvis uppgick det 1969 till högst 2 000 kronor, 1975 till 6 000 kronor. **Från och med 1994 blev olika anpassningsåtgärder helt bidragsberättigade och är så även idag.**
- 2013**   **skriver Margit Svensk och Gulli Kohlström en motion** till förbundsmötet för att förbättra bilbidraget så att personer med liten inkomst skall kunna köpa en bil. Det bilbidrag som finns idag räcker inte till en medelstor bil och ännu mindre till en vanbil som många personer med omfattande funktionsnedsättningar behöver.

Allmänna kommunikationer

- 1979**   **kom HAKO-utredningen** med en lag om att allmänna kommunikationer skulle vara tillgängliga för funktionshindrade och det fastställdes att anpassning skulle ske.
- 2013**   **Fortfarande finns alltför stora brister när det gäller denna anpassning både vad gäller tåg, spårvagnar och bussar.**

För att påskynda denna process att anpassa bussar och spårvagnar i Göteborg drev man under **2005-2010** det så kallade **Kollaprojektet**, där en hel del pengar satsades på att anpassa hållplatserna, på inköp av låggolvsspårvagnar och utrustning av bussarna med lyftar. Vår representant i detta projekt har varit **Robert Kindberg, ombudsman för färdtjänst och tillgänglighet**.

Tyvärr har dessa satsningar **inte omfattat hela resekedjan när det gäller exempelvis spårvagnar**. Det är bara på de resesträckor som har låggolvsspårvagnar som man kan åka med rullstol. Dessutom kan man bara ta en rullstolsburen person per spårvagn.

Enligt färdtjänsten är det också ett problem att man inte sparat in de pengar som man hoppats på, det vill säga att fler personer gått över från färdtjänst-resande till allmänna kommunikationer. Detta enligt den utvärdering som några forskare har gjort. I viss mån har det också lett till att det blivit svårare att få färdtjänsttillstånd.

Färdtjänsten

- 50-talet** Innan färdtjänsten började hämtade de medlemmar som hade bilar dem som inga bilar hade. På expeditionen hade man en tavla där medlemmarnas bostäder var markerade.
- 1968** På privat initiativ startade Bertil Brinkemo den första färdtjänsten i Göteborg med fyra specialbussar. Färdtjänsten tas över av kommunen och ytterligare bussar inköps.
- 60-70** Varje resenär hade endast fyra fritidsresor i månaden.
- 1973** DHRG agerar mot att färdtjänstresenärerna endast har fyra resor per månad och att man måste beställa dagen innan före kl. 12.00 för att få en resa. Gulli Kohlström och Bertil Karlsson skriver en debattartikel i GP, där de frågar ”Är färdtjänsten endast en nådegåva?”
- 1980** Presskonferens och demonstration mot taxehöjning inom färdtjänsten. Resenären skulle betala 20 % av taxameterpriset, vilket skulle innebära stora kostnader för dem som är tvungna att resa långa vägar och att många på grund av detta begränsades av ekonomiska skäl.
- 1990** Lyckas DHRG och övrig handikapprörelse få igenom kravet på samma avgift och samma antal resor för färdtjänst som övriga resenärer, det vill säga fritt resande till månadskortspris.
- 1993** kom ett förslag på chockhöjning av månadspriset för färdtjänst från 250 till 1 200 kronor. Detta på grund av att färdtjänsten hade överskridit budgeten. DHRG och HCK reagerar och motarbetar förslaget och i en artikel i arbetet säger Bertil Karlsson (ombudsman för DHRG) att förslaget är vettlöst. Höjningen skulle inte beröra de som arbetade men övriga skulle få denna chockhöjning.

- 1997**   **Olika inbesparingsförslag på grund av underskott på 7 miljoner kronor.** Ett av förslagen som genomfördes var begränsning av månadskortet till 40 resor per månad från att ha varit obegränsat resande.
Andra försämringar genomfördes också trots kraftiga protester från DHRG: Antalet resor för resenärer med egen bil minskades till 24 resor per år mot tidigare 72 resor.
50 % resor (resor som kan beställas direkt från taxi eller möjliggöra att resenären kan ta en bil på gatan) slopades för nytillkomna färdtjänstresenärer.
- 1999**   Nytillkomna resenärer får endast **120 fritidsresor per år**. Månadskortet gäller således inte dessa resenärer.
- 2003**   **80-tal bussar i trafik dagligen**
- 2003**   **Genom beslut i färdtjänstnämnden genomfördes** en rad försämringar på grund av budgetunderskott på cirka 11 miljoner kronor. Varje resenär fick i fortsättningen enbart 120 resor per år eller 5 resor per månad (i vissa fall kan så kallade synnerliga skäl resor erhållas efter ansökan) när det gäller olika aktiviteter. Månadskortet sattes på så sätt ur spel. Man var således tillbaka på 70-talet.
- 2003**   **DHRG kräver obegränsat resande till samma kostnad som kollektivresenärerna.**
- 2013**   **kan man få så många resor som man behöver utöver de 120 resor som alla tilldelas per år, men man måste motivera vad man behöver resorna till.** DHRG tycker det är en onödig byråkrati och har i det samarbetsråd, där DHRG har två representanter (Robert Kindberg och Linda Karlsson), fört fram att man skall ha obegränsat resande till samma kostnad som kollektivresenärerna.

Säkerhets- och fordonsfrågor

Under slutet av 90-talet arbetade en säkerhetsgrupp, där DHRG var representerade, där man bland annat diskuterade införandet av en så kallad trappklättrare för att underlätta trapplyften för chaufförerna. De lyft i trappor som utfördes är egentligen icke tillåtna enligt arbetsmiljölagen. En försöksverksamhet pågick under några månader för att testa tidsåtgång och kostnadsaspekt. Trappklättraren infördes 1999 och har använts sedan dess.

Antalet specialfordon ökade från ett par fordon i mitten av 60-talet till 80 bussar i daglig trafik år 2013. Senaste tillskottet i fordonsparken är några vanbilar.

Riksfärdtjänsten

Efter att vissa tåg försetts med lyftplattor har problem uppstått för en del funktionshindrade som vägras resa med specialfordon, trots att det är uppenbart att de inte klarar en resa med tåg. Tydligen har handläggarna en press på sig att verkligen utnyttja de tåg som har lyftplattor. **Det är givetvis lämpligt och önskvärt för många resenärer att resa med tåg, men man får ju inte driva det in absurdum, vilket man tenderar att göra ibland.** Personer tvingas att åka tåg med lyftplatta trots att det är förenat med stora problem för dem. De beviljas ledsagare, det vill säga färdtjänsten svarar för resekostnaden för två ledsagare. Det kan emellertid vara svårt för personerna ifråga att skaffa fram ledsagare, vidare kan ifrågasättas om detta blir billigare än en resa med specialfordon.

Fritidssektorn

Reseverksamheten

Reseverksamheten som bedrivits under årens lopp har varit ett mycket uppskattat inslag bland föreningens medlemmar. Många är de platser som besökts såväl inom som utomlands. Förutom de skandinaviska länderna har bland annat England, Grekland, Holland, Italien, Israel, Polen, Skottland Cypern, Spanien, Tyskland, Tunisien och Österrike besökts.

Ett beslut som styrelsen tog för många år sedan innebar att ingen medlem skulle behöva avstå från att delta i dessa resor på grund av sitt handikapp. Föreningen skulle således stå för kostnaden för förutom reseledare även för medhjälpare, som skulle svara för erforderlig service, vilket möjliggjorde för många personer med stora funktionshinder att följa med på resorna. Årligen ställs ett belopp till resekommitténs förfogande av fondmedel et cetera.

Rekreationsverksamheten

En fråga som alltid intresserat och engagerat Göteborgsavdelningen är rekreativ verksamheten. **Åtskilliga medlemmar har årligen vistats på Sommarsol i Skåne, där de under någon eller några veckor fått möjlighet till sol, saltbad och avkoppling i en härlig miljö.** När förbundet anskaffade ytterligare anläggningar i **Dellenborg, Tranåsbaden och Åre** besökte åtskilliga göteborgsmedlemmar även dessa anläggningar (hotell). Dessa tre anläggningar tvingades dock förbundet avyttra av ekonomiska skäl.

Grötö – Västerhav

Redan i slutet av 1930-talet väcktes inom Göteborgsavdelningen tanken på ett eget sommarhem. Äldre protokoll från den tiden vittnar om att denna fråga

skulle engagera föreningen och dess aktiva medlemmar åtskilliga år framöver. **Det skulle emellertid dröja ända till 1948 innan frågan fick sin lösning. I december detta år skrevs köpekontraktet på villa Sjötorp beläget på Grötö i Göteborgs norra skärgård.** Att det dröjde så länge innan frågan kunde avgöras berodde i huvudsak på föreningens bristande ekonomiska resurser, men också på att en del andra objekt som var aktuella ansågs mindre lämpade ur kommunikations- och handikappsynpunkt. **På våren 1949 började ett intensivt ideellt arbete med att få fastigheten i så bra skick som möjligt inför starten.** Trots stora ansträngningar för att uppnå förbättringar blev aldrig denna äldre tvåvåningsvilla den lösning som man hoppats på. Med sina cirka 20 sängplatser, varav de flesta på andra våningen och i avsaknad av både vatten och avlopp, så ställdes ganska snart berättigade krav på en utbyggnad och modernisering av anläggningen.

Personer som gjorde stora insatser ideellt när det gällde att rusta upp den gamla byggnaden och förbättra inredningen, exempelvis stoppa om gamla möbler, sy upp gardiner et cetera var bland andra **Karl Welin, kunnig finsnickare, Erik Malmberg, tapetsör, Paula Hallbäck och Lizzie Svensson, duktiga sömmerskor.** Andra personer som förutom Lennart Svensson och Tore Holm också lagt ner mycket arbete på sommarhemmet är **Rut Malmberg**, som bland annat tidvis arbetade i tvätten och **Karl-Erik Olsson** som ibland tjänstgjorde som vaktmästare. Under senare tid har även **Gunnar Andersson** och sambon **Gunvor Svensson** lagt ner mycket arbete vid olika aktiviteter på sommarhemmet samt **Lena Rågdell.**

I början fanns ingen större kritik mot sommarhemmets läge på en ö. Troligen berodde detta på att medlemmar med rullstolar och **”spakvagnar” utan större svårighet kunde ta med dessa hjälpmedel på de stora skärgårdsbåtarna som utgick från den då centralt belägna Stenpiren.**

Med **handikappbilismens starka utveckling i slutet av 50-talet ökade dock kritiken mot att sommarhemmet** inte kunde nås med bil och krav ställdes på en försäljning eller att ett ”parallellhem” skulle anskaffas på fastlandet. Försök i den riktningen gjordes, men när brofrågan ut till norra skärgården på allvar började diskuteras och Öckerö kommun löst frågan med vatten och avlopp beslöt avdelningen att satsa på en utbyggnad på Grötö.

Då DHRG endast ägde cirka 2 000 kvm tomt inriktade man sig under 60-talet på att köpa in tre närliggande fastigheter. **Badplatsen fick en välbehövlig upprustning och planerna på en ny centrumbyggnad började ta form.** Vi hade ett starkt stöd hos Öckerö kommun, men länsstyrelsen ville inte godkänna planlösningen till ny huvudbyggnad utan vi fick överklaga till högsta instans. Denna process blev långdragen och under tiden inriktade man sig på att bygga nio

småstugor. **Det var först 1983 som man kunde inviga en ny huvudbyggnad med kök, stor matsal, sällskapsrum, kontor och sex sovrum samt förrådsutrymmen och toaletter.** Under 80-talet har ytterligare sex stugor tillkommit, samtidigt som totalrenovering av gamla villan genomförts. **1994 byggdes en samlings- och konferenslokal med plats för 90 gäster samt i bottenplan förråds- och verkstadslokaler.** Samma år byggdes också fem mindre personalstugor.

Västerhav kunde ta emot ett 50-tal gäster samtidigt. Vid större festligheter och konferenser rymmer matsal/konferenssal upp till 90 deltagare. **Det rör sig här om stora investeringar som avdelningen gjort under årens lopp. Investeringar som ej varit möjliga utan stöd från Göteborgs kommun, länsarbetsnämnden, Solhemsstiftelsen, Änggårdsstiftelsen, Arvsfonden och medel från avdelningens egna fonder.**

2013 såldes tyvärr Västerhav beroende på att det under de senaste året gått med förlust och kostat föreningen åtskilliga tusen. Beslutet om att sälja anläggningen togs på **årsmötet 2011**. Samtidigt antogs en motion, där man föreslog att den nettobehållning som erhöles från försäljningen av Västerhav skulle avsättas till en särskild rekreationsfond där medlemmarna i Göteborgsföreningen skulle få **ett rabatterat pris vid kommande vistelse på Västerhav, Sommarsol och till resor, som anordnas av Göteborgsavdelningen.**

Amundönbadet

Tillkomsten av badplatsen

1958 åkte Lennart Svensson tillsammans med Bo Bierner (läkare vid neuro. rehab.) som själv var funktionshindrad på grund av polio, ut till Barnsjukhusets konvalescenthem på Lilla Amundön för att med föreståndarinnan diskutera om vuxna handikappade skulle kunna få tillträde till badet. Sommaren 1958 var det ett fåtal invigda personer, som började bada vid konvalescenthemets strand. Detta skedde dock under särskilda former, det vill säga med iakttagande av största försiktighet för att inte störa verksamheten vid konvalescenthemmet. Vid ett av besöken vid Lilla Amundön fann emellertid Lennart med flera att det också fanns en del av Lilla Amundön som var avdelat till en privat badförening i Brottkärr.

1959 inbjöds Idrottsdirektör Järneryd till Grötö för att diskutera huruvida man kunde hitta ett lämpligt bad för handikappade. Man besökte tillsammans med inspektör Bergström (idrottsförvaltningen) bland annat Johannelundsbadet och Smithska udden, men fann att dessa bad av olika skäl inte var lämpliga för rörelsehindrade.

Då nämnde representanterna att de ville visa ett ställe som de tyckte var lämpligare och man åkte ut till Lilla Amundön. Man tog sig in på den del som tillhörde badföreningen och föreslog att denna del skulle avdelas till ett handikappbad. Emellertid framhöll då inspektör Bergström att det var utanför hans befogenheter att upplåta denna mark, eftersom området tillhörde sjukvårdsförvaltningen (Barnsjukhuset). **Organisationerna DHRG, MS-föreningen (nuvarande NHR) och CP-föreningen (nuvarande RBU)** gjorde då en skrivelse till sjukvårdsförvaltningen med en framställan om att få utnyttja marken till ett handikappbad, men fick utifrån överläkarens vid Barnsjukhuset yttrande avslag på denna begäran. Organisationerna gick då vidare till politikerna i sjukvårdsstyrelsen och stadsfullmäktige till bland andra **Bengt Hedlund (ordförande i sjukvårdsstyrelsen)** samt **Erik Johannesson (stadsfullmäktige)**, två **s-politiker** som föreningarna uppvaktat i frågan och som fick igenom ett positivt svar i respektive styrelser.

Först uppfördes badhytter och en trappa ner i vattnet. **1965** togs frågan om utvidgning av handikappbadet upp vid **Idrottsnämnden**, som i sin tur gick in med ett förslag på byggnation av en bassäng samt omklädningsrum till stadsfullmäktige. **I ett protokoll från stadsfullmäktige 1965 finns beslut om att utvidga handikappbadet och beräknade kostnader för detta till 384 000 kronor.**

Utbyggnaden av Lilla Amundönbadet – omklädningsrum med mera

1976 började planeringen av utbyggnaden av Lilla Amundön och efter ett antal sammanträden med handikapporganisationerna och fritidsförvaltningen (ansvarig för byggnationen var Roger Sindeborg, Bruno Niklasson och Stig Rådberg, den sistnämnde var föreståndare vid badet i många år) stod den nya byggnaden klar inför **säsongen 1977**. Förutom viss tillbyggnad av omklädningsrummen hade en restaurangdel med kök tillskapats. Organisationerna var i stort nöjda med den nya byggnaden även om vissa anmärkningar och ytterligare önskemål framkom vid ett granskningssammanträde. (Utbyggnaden hade **kostat cirka 650 000 kronor**, varav 50 000 kronor var ett bidrag från Naturvårdsverket.)

Utvidgning av handikappbadet

DHRG började redan 1972 göra framställan tillsammans med framför allt **IFH, Idrott för handikappade**, för att utöka stranden vid handikappbadet. Vid ett flertal tillfällen uppvaktade vi först sjukvårdsförvaltningen centralt och sedermera barnsjukhuset och direktionen för Östra sjukhuset, som hade ansvaret för badet.

Fram till 1984 bedrevs mycket ringa verksamhet på konvalescenthemmets sida, det vill säga Ågrenska. Handikapprörelsens representanter tyckte därför att det var orimligt att handikappbadet skulle disponera endast 1/9 av öns yta medan konvalescenthemmet för barn disponerade 8/9.

Efter diverse skrivelser och uppvaktningar samt sammanträden med representanter från berörda myndigheter såsom fritidsförvaltningen, sjukvårdsförvaltningen och överläkare från barnsjukhuset utökades badet **första gången 1976**. Staketet flyttades då 30-40 m in på konvalescenthemmets område.

1986, i samband med utredningen av framtida verksamhet på Ågrenska fick vi, mycket tack vare **Marianne Fagberg (tidigare tjänsteman för HCK)** dåvarande vice ordförande i Östra sjukvårdsstyrelsen, igenom en överenskommelse, där vi fick ytterligare ca 70 m av stranden,

1986 För verkställandet av ovannämnda överenskommelse inbjöds Bengt Larsson, dåvarande ordförande i Fritidsnämnden till ett sammanträde på Amundön, med handikapporganisationerna,

Vid detta sammanträde deltog: IFH (Anita Robarth) DHRG (Gulli Kohlström, Bertil Karlsson), SRF (Marianne Lundgren) samt Anders Olausson från Ågrenska stiftelsen och Ulf Wiberg representant för Kommundelsnämnden Askim.

Anders Olausson och Gulli Kohlström beskrev bakgrunden för Bengt Larsson. Till grund för överenskommelsen fanns en skiss uppgjord av Anders Olausson. Vid sammanträdet diskuterades hur arbetet med den nya gränsdragningen skulle läggas upp. Den nya gränsdragningen innebar att handikappbadet utökades med en sträcka vid stranden samt med en del av bergs- och skogsområdet där en motionsslinga skulle anläggas. Beträffande projektering av motions slingan skulle kontakt tas under hösten.

Under **sommaren 1986 flyttades staketet av fritidsförvaltningen på uppdrag av Anders Olausson** och en ny sträckning av staketet slogs på så sätt fast. Beträffande motionsslingan skulle fritidsnämnden tillsammans med kommun- delsnämnden undersöka möjligheten att få arbetet utfört som beredskapsarbete. Beträffande detaljplaneringen lovade Bengt Larsson att återkomma för att inhämta organisationernas önskemål.

1990 En promenadslinga hade då färdigställts på Ågrenska stiftelsens sida. Man skulle se om man kunde uppnå ett samutnyttjande av den redan färdigställda promenadslingan. För att lösa denna fråga och andra viktiga frågor vid badet, bland annat P-frågan (vid högsäsongsdagar var den nuvarande P-platsen hårt

ansträngd), beslutades om ett sammanträde med presidiet för Askims stadsdelsnämnd och ansvarig tjänsteman samt representant från Ågrenska stiftelsen.

Ändrat huvudmannaskap 2002

Under försommaren 2002 fick DHRG reda på genom IFH:s representanter att **Ågrenska stiftelsen var intresserad av att ta över "hjälparna"**, det vill säga de personer som ger service åt de funktionshindrade vid badet. Ansvar för denna personal hade hitintills legat hos **Idrott för handikappade (IFH)**. Anslaget som IFH haft för denna verksamhet var cirka 150 000 kronor per säsong. Dessutom hade **Ågrenskas ledning sagt sig intresserad av att även överta driften av badet** nästkommande säsong. Askims stadsdelsnämnd hade haft ett anslag om cirka 250 000 kronor per år för denna verksamhet.

Anders Olausson, direktör för Ågrenska hälsocentrat, var inbjuden till kommunala handikapprådet i juni 2002, där han redogjorde för Ågrenskas intresse för badet, och där han även uttalade att han hade en vision att eventuellt bygga in bassängen för att kunna utnyttja badet året om. Vidare lovade han att sammankalla till ett sammanträde med representanter för de olika handikapporganisationerna för att diskutera ett eventuellt övertagande av driften. Han ansåg också, att man borde bilda ett råd med representanter från handikapporganisationerna som skulle bevaka olika frågor vid badet.

DHRG fann vid kontakt med Askims stadsdelförvaltning 2002, att badet skulle lämnas ut på entreprenad till eventuella intressenter kommande säsong. DHRG träffade då representanter för Synskadades riksförbund, SRF samt RTP (Riksförbundet för Trafik- och Polioskadade) och NHR (Neurologiskt Handikappades Riksförbund) och diskuterade olika frågor inför ett eventuellt övertagande av driften av badet av Ågrenska hälsocentra. En skrivelse sammanställdes av DHRG Gulli Kohlström och skickades till Askims stadsdelförvaltning, där olika krav framfördes beträffande entreprenadhandlingen.

Under **2003** meddelades emellertid från Askims stadsdelförvaltning att driften av badet även fortsättningsvis skulle ligga under Askim. **Ansvar för badet flyttades från Askims stadsdelsnämnd till Idrott och föreningsförvaltningen IOFF, centralt 2007.**

Upprustning av badet

Under 2007 gjordes en omfattande inventering av badet av tillgänglighetskonsulten **Magnus Hellerfjord**, på uppdrag av Idrott- och föreningsförvaltningen, bland annat utifrån den nya lagen om "Enkelt avhjälpna hinder" som började

gälla 2003. **Robert Kindberg** och **Gulli Kohlström** inbjöds att ha synpunkter på de förslag till förbättringar/ändringar som föreslogs.

En upprustning av badet skedde utifrån dessa förslag under försommaren 2008 med bland annat asfaltering, automatiska dörröppnare, förbättrad entré, lift vid bassängen. Vidare hade man satt upp nya blomsterlådor, bänkar och en toalett vid havet.

2008 Förnyat önskemål från Ågrenska att ta över driften av handikappbadet

Eftersom Ågrenska åter var intresserade av att överta driften av badet träffade handikapporganisationerna tjänstemannen Janne Eklund, som hade i uppdrag att skriva ett tjänsteutlåtande angående Ågrenskas eventuella övertagande av driften av handikappbadet vid Lilla Amundön.

Vid detta möte undrade de olika representanterna från handikapporganisationerna bland annat vad det var för tankar och visioner som låg bakom **Ågrenskas önskemål** och på vilket sätt det skulle gynna dagens besökare. Den allmänna synen som framfördes var en önskan att driften av handikappbadet även fortsättningsvis skulle ligga kvar under kommunen för att säkerställa att badet även i fortsättningen skulle vara tillgängligt för alla personer med olika funktionsnedsättningar. **Beslutades att sända en skrivelse till IOFF**, som sammanställdes av Gulli Kohlström, DHRG.

Möte med Ågrenska

Dessförinnan hade organisationerna varit inbjudna till Ågrenska och diskuterat ett eventuellt övertagande. Där hade bland annat framkommit att Ågrenska hade för avsikt att utöka tiden för öppethållande om de övertog driften av badet. I övrigt tänkte man inte göra några större förändringar. **Ett brukarråd bildades** med representanter från de olika handikapporganisationerna och man skulle återkomma från Ågrenska.

År 2013 har fortfarande inget övertagande skett utan badet sorterar fortfarande under IOFF. Brukarrådet sammanträder vid början och slutet av varje säsong för att sammanfatta hur badet fungerat under säsongen och där de olika funktionshinderorganisationerna får lägga fram synpunkter och önskemål.

Att ta del av olika kulturaktiviteter

När det gäller att ta del av olika kulturutbud i samhället gjordes en kartläggning i samband med handikapputredningen 1976 vars delbetänkande **”Kultur åt alla”** visade på att många funktionshindrade människors möjlighet att delta i

olika kulturaktiviteter var mycket begränsade och att de ofta hade en torftig fritid.

DHR genomförde i samband med detta en riksomfattande undersökning ”**Kul med Kultur**” som i ett par veckor i maj 1973 genomfördes av medlemmarna i DHR:s lokalavdelningar och omfattade 520 olika arrangemang inom 39 olika typer av fritidsverksamheter

Genom utredningen har DHR velat visa för handikapputredningen vilka möjligheter som handikappade har att ta del av det kulturutbud som samhället bjuder andra medborgare.

Materialet visade på att handikappade möter mycket stora svårigheter att komma in i och förflytta sig inom lokaler för kulturell, social och kommersiell service.

1976 infördes ett bidrag till anpassning av samlingslokaler. Då det infördes var bidraget 600 000 kronor för hela landet. En droppe i havet med tanke på att en hiss betingade ett pris av cirka 200 000 kronor. Detta bidrag har inte följt kostnadsutvecklingen utan hållits på en blygsam nivå. **Sedan kom ett investeringsbidrag till vissa icke-statliga kulturlokaler, som finns fortfarande år 2013.**

1991 drev DHR ett projekt med särskilda pengar från Statens Handikappråd vid Sommarsöl, projektledare Karin Rindebro, Gulli Kohlström och fritidsledaren Gunnel, det så kallade Natur/Kultur projektet där syftet med projektet var att se hur tillgängliga olika kulturaktiviteter var samt hur de funktionshindrade deltagarna kunde ta sig ut i naturen med hjälp av el.stolar. Även detta projekt visade på stora svårigheter när det gällde olika kulturbyggnaders tillgänglighet. Ett liknande fritidsprojekt drevs av förbundet på **Årevidden**.

Mötespunkt

1956 bestämdes att DHRG skulle ge ut en tidning som fick namnet **Mötespunkt**. Det är med stort intresse som jag läst igenom en större del av de nummer som kom ut under 50-, 60- och 70-talen. Innehållet speglar i viss mån utvecklingen inom funktionshinderområdet, men vad som framförallt slår mig är hur terminologin och synen på människor med funktionshinder förändrats.

Vill här bara ge några exempel på både terminologi och synsätt:

En artikel som skrevs av **Erland Dahm** där han tar fram intressanta aspekter på att invaliditet inte är en allmän angelägenhet. Det är snarare något som politikerna gömmer undan – något som bara gäller de andra. Människan åsätts dessutom ett lönsamhetsvärde, det vill säga endast den som kan bli produktiv är värd

något. Detta är emot den **ursprungliga välfärdstanken – ett solidariskt samhälle**, där även den minst lönsamme har ett berättigande. För att lyckas hävda detta måste handikapprörelsen förena sig till **ett handikappades LO** och inte splittra sig på olika föreningar, anser Erland.

Detta sistnämnda har vi ju fortfarande inte uppnått tyvärr. **Idag kommer alltmör det individuella tänkandet fram**, det vill säga enskilda personer som utifrån sina egna situationer demonstrerar mot orättvisor istället för att förena sig med **en gemensam funktionshinderrörelse**, som genom sin eniga stora kraft kan påverka samhället och utvecklingen.

Erland skrev dessutom en rad artiklar om olika problem i samband med **ortopedin**, som tycktes vara mer angeläget då än nu. Han skrev också **Pressat ur pressen**, där han redogjorde för olika för DHRG intressanta ämnen som tagits upp i dagspressen. Vidare var **motorfordonsfrågan** mycket viktig. Det framgår av de många artiklar som skrivs om bilen och om de olika rallyn som ordnades av Motorklubben. Här kämpar man också mot fördomar i tiden. I en artikel berättar man om att man i en tidning i Värmland tyckt att det borde finnas en skylt med **invalidbil** på de bilar som framfördes av handikappade. Det fanns också krafter som menade **att handikappade personer skulle ha ett särskilt körkort och att en hastighetsbegränsning skulle införas**. Då tog någon fram en undersökning från USA, där det framgick att det förekom mindre olyckor bland bilförare med olika handikapp än bland icke handikappade.

Motorklubben har nästan i varje nummer olika artiklar om olika aktiviteter och cetera i samband med bilen. **Ants Tomson, Gunnar Andersson och Karl-Gustav Rosborg** var tre eldsjälar i detta sammanhang.

Gulli Kohlström skriver om **tycka synd om mentaliteten** och att de flesta skrivelser om handikappade handlar om att det skall hända något överraskande; exempelvis plötsligt reste sig den rullstolsburne och gick. Ett bestående funktionshinder kan inte accepteras. Det måste hända något radikalt, vilket det ju mycket sällan gör – och att kändisjournalistiken frodades. Man talar om underverk när det gäller **Svenne Berka (idrottsstjärna) och Betty Bjurström (skådespelerska) i samband med deras behandling på Stoke Mandeville**. Deras vistelser vid Stoke Mandeville framställs som det enda saliggörande trots att rehabiliteringen är på frammarsch i Sverige och där man kan få ungefär samma behandling som på Stoke Mandeville i början av 60-talet. Det är sensationsskrivelser som gäller.

För övrigt ser man av innehållet i Mötespunkt under 60- och 70-talen att **rekreationsverksamheten är mycket viktig** och man diskuterar Grötös vara eller icke vara i många nummer. Bland annat gör ju frammarschen av motorfordons-

frågan, det vill säga att bilen blir ett mycket viktigt fortskaffningsmedel för många handikappade, att Grötö ifrågasätts utifrån sin placering på en ö och att man inte kan komma ända fram med bilen. Många försvarar samtidigt denna anläggning utifrån den fina naturen och den fina stöd man får. En rullstolsburen person framhåller att mycket tack vare den fina hjälp man får från **Tore Holm och Lennart Svensson** överskuggas de svårigheter som finns förknippade med bland annat båtresan.

Inför årsmötet 1970 görs ett upprop av ett antal förespråkare för att Grötö skall behållas i Mötespunkt och en lista med diverse namn presenteras.

Vid denna tid ordnar man också **ett internationellt arbetsläger vid Grötö**, där ungdomar från olika länder kommer för att **ge hjälp åt de handikappade personer som behöver det för att få en innehållsrik vistelse**. Flera personer uttalar sig uppskattande om denna vistelse och många vänskapsband knyts med de utländska ungdomarna. Så här i efterhand undrar man varför det bara blev en engångsföreteelse.

Vidare tas frågan **om unga människor på långvården upp**, där man i pressen skildrat en ung kvinnas levnadsöde, 22-åriga Maj-Britt, som lever på ett ålderdomshem och där föreståndarinnan på hemmet säger, att **blanda kroniskt sjuka i alla åldrar är av ondo**, och det vet de ansvariga, men anslagsbrist och brist på verkligt intresse för problemen fördröjer utvecklingen. Artikelförfattaren säger vidare ”i dessa ord ligger en anklagelse mot oss, det vill säga DVR, som känt till dessa förhållanden – och utifrån att vi tagit oss an de handikappades sak och utifrån den information som finns tillgänglig, borde vi redan för länge sedan uppmärksammat allmänheten på detta socialt underutvecklade område”. Artikelförfattaren slutar med, att han hoppas att förbundet nu energiskt tar sig an denna fråga så att samhället också på allvar tar sig an den.

Vidare kritiserar redaktören för tidningen **Olle Ryding** och dåvarande ordförande i avdelningen, att DVR inte kritiserat förhållandena på de olika institutionerna både i Stockholm och Malmö, där det framkommit att det förekommit pennalism. Detta framkom genom att **kurator Liz Asklund tog upp de missförhållanden som rådde vid Eugeniahemmet**. Hon hade fått reda på dessa missförhållanden vid de gemenskapskurser som DVR anordnade vid Vejbystrand. Artikelförfattaren Olle Ryding undrar om inte DVR:s representanter vid dessa kurser varit medvetna om de missförhållanden som Liz Asklund tagit upp i sitt program. **Förbundsstyrelsen försvarar sig med att dåvarande ordförande Ingemund Bengtson interPELLERAT i riksdagen om förhållandena på Eugeniahemmet.**

I tidningarna från 50- och 60-talen har man en spalt med **Uppriktigt sagt**, där olika medlemmar för fram intressanta händelser. Gulli Kohlström uppmärksammade också i början på 60-talet ovannämnda fråga, det vill säga att **unga människor bodde på långvården** och skrev en artikel där hon berättade om hur hon vid en vistelse på **Apelvikens kustsanatorium**, träffat på en ung kvinna som där fick gå och lägga sig kl 19.00 vackra sommarkvällar, eftersom det inte fanns någon personal som kunde hjälpa henne i säng senare på kvällen. I hemkommunen bodde hon på långvården och fick gå och lägga sig kl 17.00. Gulli berättade då om **kollektivboende, ett boende som börjat växa fram i Danmark och efterlyste något liknande i Sverige**.

På 60-talet börjar alltså rehabiliteringstänkandet ta form och en av de första rehab.klinikerna startar vid gamla Epidemisjukhuset i Göteborg, nuvarande Kons-
tepidemin. I en artikel i Mötespunkt rapporteras från en **”invalidvårdskonferens”** där läkare från rehabiliteringen, överläkaren Bo Bierner som var handikappad på grund av polio och rullstolsburen, Sven Brattgård senare professor i handikappforskning, även han handikappad och rullstolsburen, rektor Niland från Vanförestalten (senare Änggårdens Yrkesskola) och Bengt Hedlund ordförande för socialnämnden deltog. Där diskuterades bland annat **motorfordonsfrågan** och att kommunen då gav räntefria lån till bil till dem som arbetade.

Olika beteckningar

Enligt vanförevårdsutredningen från 20-talet var den vanligaste benämningen på människor med rörelsehinder vid denna tid **vanför**, vilket språkligt är motsatsen till för (=rörlig, jämför röra sig) liksom vanmäktig är motsatsen till mäktig. Det kan alltså översättas med mindre rörlig. Enligt samma utredning användes tidigare beteckningen **lytt**. Detta ord finns i en av de första handikappföreningarnas namn nämligen **”Föreningen för bistånd åt lytta och vanföra”**, som bildades i Stockholm 1891. Man anser att detta är en korrekt benämning eftersom man får fram **vanförhetens dubbelegenskap, nämligen både formfelet och funktionsfelet**.

”I begreppet lyte ligger formfelet, det mer eller mindre vanställande **skönhetsfelet**, i begreppet vanförhet åter **funktionsfelet**, det vill säga omöjligheten att utföra stödje- och rörelseorganens normala funktioner”.

Att ordet lyte, som definierades som själva skönhetsfelet, förkastades var enligt ovannämnda utredning också kopplat till individens möjlighet att försörja sig. I 1920-års Vanförevårdsutredning tyckte man att funktionsnedsättningen var det som var mest hindrande för en person, när det gällde att klara sin försörjning. Man skriver bland annat följande: **”I fråga om den vanføre individens möjligheter att bereda sig utkomst spelar funktionsdefekten i de flesta fall en**

ofantligt mycket större roll än formfelet. Det får dock ej förbises att även svårare skönhetsfel av olika slag även då de till äventyrs ej äro åtföljda av nämnvärd funktionsdefekt kunna i avsevärd grad nedsätta individens möjligheter i kampen för tillvaron.”

Att man övergått till att uteslutande använda ordet **vanför** förklarar man alltså med **”... att i den sociala vanförvården såväl som i den ortopediska sjukvården de så kallade kosmetiska synpunkterna i allmänhet måste stå tillbaka för de funktionella”**.

Vanför var exempelvis ganska precist utpekande vad det var för begränsningar som personen hade. Man ville vidga begreppet och handikapp blev då mer allmänt. Vid denna tid handlade det också framför allt om att anpassa individen till samhället genom olika åtgärder, framförallt medicinska åtgärder. Man börjar avlägsna sig från starka distinktioner och man talar om en viss glidning mot beteckningar som innebär oklarare distinktioner, vilket man framhåller i 1948 års Vanförevårdsutredning i Sverige och man tar som exempel invalid och partiellt arbetsför.

Beteckningen *invalid* användes under en tidsperiod på 40-, 50- och 60-talen och enligt 1948 års utredning innebär detta ord **arbetsoförmåga och försörjningsoförmåga oavsett om orsaken är vanförhet eller annat fel eller sjukdom**. Det användes i vissa sammanhang såsom invalidfordon, invaliditetsersättning (ett bidrag för merkostnader för ett funktionshinder), senare handikappersättning.

Handikapp användes först som en **egenskap**. Hand i hand med de integrerings- och normaliseringstankar som växte fram på 50- och 60-talen började man se handikapp som en relation.

I utredningen **”Ett samhälle för alla”** säger man **att handikapp är en följd av brister i samhället**. Ett så kallat miljörelativt tänkande började få fotfäste, det vill säga handikapp är inte en egenskap hos en individ utan en relation mellan individen och samhället, omgivningen, den fysiska och psykiska miljön och därmed är handikapp föränderligt genom att samhället är föränderligt. Exempelvis är en rullstolsburen person handikappad i en miljö med trappor, men man behöver inte vara det i en miljö där dessa problem är lösta. Beroende på människors attityder och bemötande blir personer med funktionshinder också mer eller mindre handikappade. (Enligt **WHO World Health Organization, ICIDH, International Classification of Impairment, Disability and Handicap av Philip Wood**.) Från början utgick man från att en person får en skada, sjukdom (impairment) som i sin tur leder till en funktionsnedsättning/ aktivitetsnedsättning (Disability) som kan bli ett handikapp (handicap).

(Modellen har sedan reviderats och utvecklats och antogs i Genève av världshälsoförsamlingen i maj 2001 med namnet **ICF (International Classification of Functioning)**. Hälсотillstånd, sjukdom eller skada (disorder or disease), är i ICF placerat i ett dynamiskt system tillsammans med dimensionerna; kropps-funktioner och strukturer (body functions and structure), aktivitet (activity) delaktighet (participation).

Denna sistnämnda klassificering används framförallt inom medicinsk diagnostiska sammanhang och det skulle leda för långt att mer ingående presentera denna här. (Ovannämnda redogörelse är gjord av **Katarian Stigbrandt Sunnerhag, professor i rehab.medicin vid Göteborgs Universitet, Vårdarinstitutet 2006. Gulli Kohlström** har också i sin doktorsavhandling "Identitetsförändring vid anpassning till funktionshinder/handikapp" skrivit om Handikappbegreppet och en historisk utveckling av olika benämningar.)

Denna terminologi har sedan förändrats **utifrån Socialstyrelsens påbud och idag får en person utifrån en skada eller sjukdom en funktionsnedsättning och i relation till hur omgivningen ser ut blir personen mer eller mindre funktionshindrad**. Ordet handikapp har således tagits bort.

I denna sammanställning används funktionsnedsättning och funktionshinder synonymt.

I Sverige ändrar DVR namnet från **De vanföras Riksförbund till De Handikappades Riksförbund först 1965**.

Här handlar det också om att **ordet vanför har fått en dålig klang och att negativa värderingar knyts till lågt värderade fenomen – i det här fallet vanföra – en grupp som har det dåligt**. Detta gäller även ordet handikapp som också fått en negativ klang och därför togs handikapp bort och istället infördes ordet personer med funktionsnedsättningar. Sedan har det enligt Socialstyrelsen påbjudits att man skall använda begreppet funktionshinder i relation till hur samhället ser ut, alltså miljörelativt.

Att **handikapp fått en negativ klang** framgår tydligt i Barbro Carlsson, dåvarande HCK ordförande, som i samband med integrationsutredningen 1980 säger följande: **"Handikappbegreppet rymmer således föreställningar om lågt människovärde och svaghet!"** Detta är då tvärtemot vad jag tidigare hävdat att ett vidgat handikappbegrepp inte blir så värdeladdat därför att det inte har en så utpekande effekt som tidigare mer preciserande beteckningar. Nu har även handikapp drabbats av vad vi tidigare fört fram att negativa värderingar knyts till benämningar på lågt värderade fenomen.

Mårten Söder (prof. i handikappforskning vid Uppsala universitet) för ett intressant resonemang i ”**Märka ord eller förändra världen**”, där han bland annat för fram växlingen av olika beteckningar och att det inte finns några **sanna ord** som står sig hela tiden. För täta byten av ord kan också skapa förvirring och rädsla för hur man skall uttrycka sig, vilket i sin tur kan leda till att människor blir rädda för att över huvud taget uttala sig.

Slutord

När man läser denna summering av utvecklingen inom handikappområdet, ser man, att det har hänt en hel del positivt. Dock kvarstår också många problem. Särskilt framträdande tycker jag det är, att den ekonomiska situationen för funktionshindrade fortfarande är mycket dålig i förhållande till andra icke funktionshindrade. Det skrevs en del artiklar om den **orättvisa ATP reformen**, där en del personer med funktionsnedsättningar var bortglömda och bland andra skrev Gulli Kohlström DHRG en motion till kongressen 1973 och påtalade bristerna med beräkningen av pensionen för deltidsarbetande funktionshindrade. **I början när ATP infördes fick de som arbetade deltid inte ens någon ATP-poäng på den del som de arbetade.** Detta ändrades sedan, dock drogs fortfarande ett helt basbelopp från den intjänade summan, så i praktiken blev det en mycket låg summa kvar att beräkna ATP på, vilket innebar att de som arbetade under denna tid fick en mycket blygsam ålderspension. Istället skulle man ju dragit ifrån ett halvt basbelopp för de som arbetade halvtid et cetera. **Samma gäller även aktivitetsersättningen och sjukersättningen, det vill säga att bidragen är så låga att de personer som uppbär dessa ersättningar hamnar i en fattigdomsfälla.** (Se ovan avsnittet om Arbetsmarknaden.)

En annan fråga som tyvärr blivit sämre är **bilfrågan**. Idag räcker ju inte på långa vägar den summa som man kan få i bidrag till en medelstor bil, vilket det gjorde på 60-talet. Vidare fanns i många år skattebefrielse för handikappfordon, vilket inte finns idag. Dessutom har tiden förlängts från i början fem år till nio år och med ett förslag i den senaste utredningen på tio år, som man måste ha bilen innan man kan få bidrag igen.

När det gäller **arbetsmarknaden** har det blivit bättre om man går långt tillbaka exempelvis till 1920-talet då personer med omfattande funktionsnedsättningar överhuvud taget inte fanns med på arbetsmarknaden. De kallades **asylhjon** och vanförevården ville inte befatta sig med dem utan förpassade dem till fattigvården och de kom inte i fråga för arbete utan hamnade på så kallade arbetshem. Under 60- och 70-talen och senare har en rad arbetsmarknadspolitiska stödåtgärder införts för denna grupp. Tyvärr är det ändå så att en större del funktionshindrade personer står utanför arbetsmarknaden i förhållande till icke funktionshindrade.

När det gäller **utbildningen** så har en hel del förbättringar skett. I början på 1900-talet gick funktionshindrade på institutioner som Eugeniahemmet. Sedan har integreringen med hjälp av olika stödåtgärder slagit igenom och idag är en hel del rörelsehindrade elever **integrerade eller med nuvarande term inkluderade** i den vanliga skolan. Fortfarande finns dock brister, bland annat är tyvärr inte alla skolor på långa vägar bra ur tillgänglighetssynpunkt.

Tillgängligheten har successivt förbättrats genom de olika lagar som införts. Redan **1966** kom **§ 42a i Byggnadsstadgan**, som föreskrev att offentliga lokaler skulle vara tillgängliga för handikappade från början med förbehållet ”i skäligen omfattning” utifrån en av **Olof Palme** framlagd DHR-inspirerad motion.

Paragraf 42 a utvidgades sedan att **innefatta arbetsplatser** genom en av DHR framlagd motion 1971, som antogs 1972.

Vidare yrkade förbundsordförande **Göran Karlsson** i en motion **1974** att begreppet i **skäligen omfattning** skulle **tagas bort och att paragrafen även skulle omfatta bostäder**, vilket antogs **1976**.

Tyvärr var redan mycket byggt som var otillgängligt och lagen påbjöd inte att man skulle förbättra tillgängligheten i befintliga byggnader annat än om en ombyggnad var för handen, **vilket § 48 a föreskrev. Bland annat fick man ofta dispens vid ombyggnad från hisskravet av tekniska och ekonomiska skäl.** Från början skulle hiss sättas in i fyra våningar eller högre men nu måste hiss installeras i tre våningar och högre både vid nybyggnad och ombyggnad, vilket ju är en klar förbättring.

Så kom då ett tillägg i PBL lagen om **”enkelt avhjälpta hinder” 2001/2003** som innebar att även befintliga lokaler skulle tillgänglighetsanpassas, dock fanns en hel rad med begränsningar – bland annat fick inte kostnaden för åtgärden bli för hög et cetera. **Stora förhoppningar knöts till denna lag men funktionshinderrörelsen inklusive DHRG fann att det gick mycket långsamt**, bland annat på grund av att man enligt Göteborgs stadsbyggnadskontor inte hade resurser att exempelvis kartlägga de lokaler som löd under lagen, trots att lagen säger att stadsbyggnadskontoret har ett tillsynsansvar, i vilket ligger att de enkla hindren skall åtgärdas omedelbart.

Bland annat gäller det privata kommersiella lokaler såsom affärer och restauranger, där det gått mycket långsamt att få dessa enkla hinder åtgärdade. **Egentligen skulle dessa hinder varit åtgärdade fram till år 2010 enligt den nationella handikappolitiska planen ”Från patient till medborgare”.** I Göteborg återstår dock fortfarande mycket att åtgärda även om man kommit relativt långt när det gäller kommunens egna lokaler.

När det gäller **bostadsfrågan** så har ju det blivit betydligt bättre än på 30- och 40-talen, då många funktionshindrade bodde i undermåliga bostäder med wc på gården, utan centralvärme och utan hiss.

Genom de lagar som infördes och Svensk Byggnorm som föreskrev olika ytmått för hygienrum, sovrum et cetera och genom **införande av bostadsanpassningsbidraget** kunde den så kallade normalbostaden så småningom anpassas till rullstolsburna personer. Dock byggdes dessförinnan **så kallade specialbostäder för personer med mer omfattande funktionsnedsättningar**. (Se avsnittet bostäder ovan.)

Även när det gäller bostäders **utformning förekommer dock lagbrott**, vilket vi har funnit vid granskning av nya bostadsområden. Man följer inte vad som föreskrivs i lagen, det vill säga att de bostäder som byggs skall vara möjliga att anpassa till en person som använder rullstol. Detta har förmodligen berott på att fram till 2011 hade byggherren så kallade egenkontroll när det gällde utformningen av bostäderna.

PBL ändrades 2011, vilket innebar att varje projekt numera måste granskas ur **tillgänglighetsaspekt vid bygglovsansökan** och dessutom skall man ha så kallade **certifierade tillgänglighetskontrollanter**. Förhoppningsvis kommer det att innebära att man inte kan bryta mot lagen så som man gjort tidigare.

Det område som haft den mest positiva utvecklingen är utan tvekan **servicefrågan**, särskilt när det gäller personer med omfattande funktionsnedsättningar, som så sent som **på 60-talet bodde på långvården** om de inte kunde klara sin dagliga omvårdnad, så kallad ADL själva. Genom det arbete som DHR lade ner på boendeservicefrågan förbättrades förhållandena markant för denna grupp och givetvis ännu mer då **Lagen om stöd och service för vissa funktionshindrade (LSS) infördes 1994**. När det gäller **hemtjänsten har tyvärr utvecklingen inte varit lika positiv**. Fortfarande kvarstår en hel del att förbättra, särskilt då det gäller äldregruppen, men även när det gäller yngre funktionshindrade personers behov av service. Särskilt negativt är det att behöva växla mellan en mängd olika vårdgivare även när det gäller de mest intima göromålen det vill säga olika omvårdnadsinsatser, vilket i hög grad förekommer idag.

Referenslista

Utredningar med mera

SHT Jubileumsnummer 9/1973

***Betänkande angående Riktlinjer för Vanförevårdens vidare utveckling* SOU:1920**

***Betänkande rörande Ortoped- och Vanförevårdens organisation*, SOU:1948:41**

***Vanföreanstalterna och Eugeniahemmet*, Riktlinjer och organisation mm av ortoped- och spastikervården SOU1954:28**

Gulli Kohlström, "Vanförevårdens utveckling", uppsats 1996

"Hälsa-Yrke-Bostad 1967" intervjuundersökning i Göteborg av en grupp läkare bl.a. Anne-Marie Broman, rehab.kliniken

Artikel "Vad många misstänkt nu bevisat" av Erland Dahm i Mötespunkt nr 2 1967

DHR (1971): "Till ett samhälle utan handikapp", DHR.s handlingsprogram inför 70-talet

J. Nasenius & K. Ritter, "Delad välfärd. Socialpolitik förr och nu", (Stockholm, 1974)

"Kultur åt alla". Betänkande från handikapputredningen. SOU 1976:20

Handikappolitiska programmet 1987

"Ett samhälle för alla", SOU 1992:52

Synvändan Ett mål- och handlingsplan för funktionshinderområdet i Göteborg 2000

Från patient till medborgare – en nationell handlingsplan för handikappolitiken (1999/2000:79)

Äldreboendedelegationens slutbetänkande "Bo bra hela livet" SOU 2008:113

Tillgänglighet

SVCK boendestudier med "rullstols- och käppinvalider". 1950

Möller, B. "Bostäder för vanföra", Svenska Vanförevårdens Centralkommitté, Stockholm 1951

"Den handikappade och bostaden" artikel inför 35-års jubileet Mötespunkt 1958 av Lennart Svensson

"Bad- och toaletterum C1, 2-1", 1959 och "Kökstyper C1, 1-1, Planeringsanvisningar", Stockholm, 1963

"Samhällets ansvar för de handikappade" en proposition av Olof Palme ang. ändring i byggnadsstadgan, 1065, som innebar att § 42a kom till - den paragraf i byggnadsstadgan som påbjöd tillgänglighet för handikappade till offentliga lokaler och i skälighetsomfattning

Andren, E., Brattgård, S-O., Jonsson, P, Paulsson, Jan: *God Bostad 1970* forskning, Göteborgs Univ., 1969, stencil 9.)

Barbro Petersson: *"Kan normalbostaden planeras för rörelsehindrade?"* Avd. för handikappforskning, Göteborgs Univ., Stencil 20, 1971)

DHR:s förbundsordförande Göran Karlsson yrkar i en motion 1976 att §42a skall vara bindande och att begreppet "i skälighetsomfattning" skulle tagas bort och om att § 42a även skulle omfatta bostäder

Jan Paulsson *"Människan i bostadspolitiken"* ur Att bo, nr 2, 1977

Sven-Olof Brattgård och Eva Andrén, *"Tillgänglighet och anpassning av bostäder, Åtgärder för rörelsehindrade baserade på FoU-resultat"*, Byggforskningsrådet, rapport 137:1982

Tillåtakatalogen av DHR 1982

Kartläggning av behovet av lägenheter med service i Göteborg av Socialförvaltningen (Bengt-Åke Jonsson) 1984

Andren, E., Brattgård, S-O., Jonsson, P. *"Social omvårdnad och medicinsk-tekniska åtgärder för handikappade i Göteborg."* Avd. f handikappforskning, Göteborgs Univ., 1969, stencil 9

1982 "En affär för alla" Konsumentverkets kartläggning av olika affärer

"Ombyggnad av Sandarna" ett projekt lett av Jan Paulsson, Chalmers Tekniska Högskola Göteborg 1982

Eva Björklund Arkitektkontor AB på uppdrag av NHR. *"En sammanställning av tillgängligheten för personer med nedsatt rörelse- och orienteringsförmåga" i samband boendeutställningen H90 i Hälsingborg"*

Förordning (SFS 1990:573) om stöd till vissa icke-statliga kulturlokaler. Tillämpningsföreskrifter finns i Boverkets författningssamling, (BFS 2001:20)

Gatubolaget, FOGG-projektet *"Dimensionerande människa - i offentlig miljö"* en konkretisering av "Gator för alla" med åtföljande funktionsanalys/-krav av **Roland Johansson**, 2002

Lagen om "enkelt avhjälpta hinder" ett tillägg i PBL (Plan- och bygglagen) 2003

Elisabeth Svensson, *"Historik bygglagstiftningen"* Handisam 2005

Enkelt avhjälpta hinder Göteborgs Stad, vad som krävs för att staden skall uppfylla kraven fram till år 2010". TU

"Bortom fagert tal" – utredning av Hans Ytterberg 2010

Lisbeth Lindahl, FOU/väst *"Vem bevakar tillgängligheten"* 2011

Jan Paulsson och Gulli Kohlström *"Tillgänglig toalett i offentlig miljö"*, 2012

Åsa Forsell En artikel i SHT 1 2013

"Ny diskrimineringslag är på gång" av Andreas Karlsson ur Assistansia nr 5 2013

Personlig assistans

Självständigt boende - Natt- och dagservice för rörelsehindrade, en programskrift utgiven av DHR 1978

Boendeservice - Ett studiematerial från De Handikappades Riksförbund. 1978

Karin Månsson – *"Bostad- service – rörelsehinder"* Rapport Nr R71:1980 Byggforskningsrådet

Annica Jakobsson, *"Det dolda förtrycket"*, Avhandling Pedagogiska institutionen (Stockholm, 1985)

Andren, E, Brattgård, S-O., Jonsson, P. *"Social omvårdnad och medicinsktekniska åtgärder förhandikappade i Göteborg"*. Avd.f handikappforskning, Göteborgs Univ., 1969, stencil 9.)

Barbro Guste Sellberg kurator med.rehab.kliniken. *En kartläggning av behovet av boendeservice i Göteborg* 1981

Sven-Olof Brattgård & Eje Hultqvist, *Serviceboende och livskvalitet*. Avd. för handikappforskning, Göteborgs Universitet (1980)

Handikappinstitutet, *Bostäder med dygnet-runt-service för svårt rörelsehindrade*. Exempelsamling, (Stockholm 1980)

Eva Hurtig & Jan Paulsson, *Hjälp och vård i hemmet: Bostadsfunktionella, tekniska och sociala aspekter*, Byggforskningsrådet T10:1986

Adolf Ratzka *"Om STIL"* i Socialnytt, Nr 6 (1987)

Jan Paulsson, Chalmers Avd. Bostadsplanering samt Socialförvaltningens utvecklingsbyrå för handikappfrågor. 1988 *"Bostäder för grupper med särskilda behov"*, medverkande DHRG

Mårten Söder, Karin Barron & Ingrid Nilsson, *Inflytande för människor med omfattande funktionshinder*. En bilagerapport, utarbetad av Centrum för handikappforskning vid Uppsala universitet på uppdrag av 1989 års Handikapputredning: *"Handikapp och välfärd"*, SOU

Bengt Roslund *"Inte bara finnas till"*

”Lagen om stöd och service för vissa funktionshindrade” infördes 1994 i enlighet med handikapputredningens, ”Ett samhälle för alla”, förslag 3

”Makt på egna villkor” en delrapport från projektet **”Din vardag – Vår politik”**, Projektledare Håkan Högberg och projektassistent Linda Karlsson. 2012-2013. Rapporten kan hämtas i PDF-format från www.dhr.se/goteborg

Utbildningen

Hilmersson, G.: *Rh-undervisningen sedan 1953, Föreläsning vid Folke Bernadotte symposium i Uppsala 1978.*

238-undersökningen vid Handikappforskningen i Göteborg

Ingemar Olow: *”Rörelsehindrade barn och ungdomar, deras behandling och vård”*. SÖ-förlaget, Skolöverstyrelsen 1969)

Lundström, K.: *Integration i svenska skolor. Debatt och utveckling från 1950-talet och framåt*, SAMSPEC-projektet

Paulsson, Karin & Grip, L-G: *Skolintegrering av rörelsehindrade barn och ungdomar*: Press-projektet, Delprojekt 3, Inst. för praktisk pedagogik SAMSPEC-projektet. Skolöverstyrelsen 1969

SOU 1980:34, *Integrationsutredningen*

Gulli Kohlström, *Annorlunda men inte främmande*, 4-betygsuppsats, Sociologiska inst., Göteborgs Universitet, 1981

Leif Gustavsson, *”Kartläggning av tillgängligheten till skolor i Göteborg”*, Skolförvaltningen Göteborg

Eje Hultqvist, *Uppföljning: Att lära för livet - Gäller detta även för rörelsehindrade barn och ungdomar?* Institutet för handikappforskning, Göteborg, 1986

Henry Montgomery & Lars-Olof Persson, *Adaptation till kroniskt handikapp: En projektbeskrivning*, (1988)

Projektet Goda Råd, *Ett projekt angående skolfrågan för funktionshindrade elever*, projektledare Håkan Högberg, Ulla Stensman och projektassistent Karl-Gustav Rosborg, 2002

Karin Paulsson *”Särskild, särskild eller avskild” samarbete mellan Unga RBUare, Rädda barnen och Barnombudsmannen, 2010*

Skolinspektionens rapport 2009:6

Arbetsmarknadsfrågan

Kjellmankommitténs delbetänkande: *Förslag till effektiviserad kurators- och arbetsförmedlingsverksamhet för partiellt arbetsföra*, **SOU 1946:24**

Kjellmankommitténs delbetänkande: *Förslag angående partiellt arbetsföras anställning i allmän tjänst* SOU 1948:11

Rudolf Meidner, *Skyddat arbete* OSA-utredningen SOU 1972:54

Mats Denckert i SHT 1971 **”SÖ:s idealism till intet förpliktande”**

Arbete åt alla. *Sysselsättningsutredningens slutbetänkande.* SOU 1979:24

Arbete åt handikappade, *Sysselsättningsutredningens delbetänkande* SOU 1978:14

Om åtgärder för arbetshandikappade, Arbetsmarknadsdepartementet, prop. 1978/79:73

Janne Werkelin ”Omställning- Träning i Tranås ger rikare liv” SHT nr 11/12 1976

Nils Wallin Om *Sysselsättningsutredningens slutbetänkande* (SHT 1979 nr 1)

Gunnar Adler-Karlsson, *Tankar om den fulla sysselsättningen*, Bokförlaget Prisma, (Stockholm, 1977)

Edith Ovesen, *Arbetslöshetens psykologiska följdverkningar*, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1978

Kent Andersson, ”*Arbete med förhinder*” – Rapport kring anpassarverksamheten för rörelsehindrade ungdomar, Stockholms läns landsting, Sociala nämnden, avd för rehabilitering och arb.anpassning, 1980

Eivor Fahlén, Roy Jarmalm & Ingvar Skoglund, *Skyddat arbete - lönar det sig?* Linköping 1980

Christian Venneröd, *Arbeid mindre – lev mer*, Bokförlaget Prisma (Stockholm, 1982)

Anna Christensen, Lönearbete som samhällsform och ideologi i Sociala värderingsförändringar, En delrapport från projektet ”*Värderingsförskjutningar i det svenska samhället*”, Sekretariatet för framtidsstudier. Rapport nr 801, 1983

Göran Ahrne, ”Att ha ett arbete. En kritik av tesen om arbetets minskade betydelse” i *Festskrift till Edmund Dahlström* av Ulla Björnberg & Inga Hellberg (red.), Författarna och Arbetslivscentrum, (Göteborg 1987)

Handikappombudsmannen, ”*Stoppad av biskopen, Handikappet hindrar Teuta att bli präst.*” Artikel i Dagens Nyheter 1994

Handikapp och välfärd, SOU 1990:19

Tapio Salonen, ”*Arbetslinjen skapar barriärer*” i Social Försäkring Nr 5, 1995

Ulla Salonen-Soulité, ”Synen på arbete bör vidgas till att omfatta olika typer av aktiviteter” i Socionomen 5/95

Dimitri Michailaies ”Studie av arbetsplatsanpassningar med IT-baserade hjälpmedel för funktionshindrade personer”, Uppsala universitet 2000

Gulli Kohlström, *Från tärande till närande samhällsmedborgare – Utvecklingen inom arbetsmarknaden för funktionshindrade personer från början av 1900 till år 2000*. 2001

”**Våga arbeta**”, en delrapport från projektet *Din vardag – Vår politik*, 2011-2013. Projektledare Håkan Högberg och projektassistent Linda Karlsson. Anita Näslund, verksamhetsledare DHRG, Emma Rodriguez-Lundström, ersättare/ledamot DHRG:s styrelse, Martin Ekman, controller och Marianne Enoksson, projekthandledare samt Margreth Olsson, dokumentatör
Observatörer: Per-Olof Larsson och Jörgen Lundälv, forskare, Inst. för socialt arbete, Gbgs Univ.

Rehabilitering

Sonja Risinger-Calais, *Sjukdom, invaliditet och anpassning*, lic.avhandl, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, 1962

E. Goffman, *Totala institutioner: Fyra essäer om anstaltslivets sociala villkor*, (Stockholm, 1973). (Originalutgåva: *Asylums*. (Middlesex England, 1968))

Erving Goffman, *Stigma: Den avvikandes roll och identitet*, (Stockholm: Rabén & Sjögren, 1972) s 69-72. Originalutgåva: *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*, (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall Inc., 1963) eller (Middlesex England: Penguin Books Ltd., 1968)

Gulli Kohlström, Amelie Aniansson, ”Åtgärder angående den fysiska miljön på vårdavdelningar för rörelsehindrade patienter”, examensarbete Chalmers tekniska högskola under ledning av Johannes Olivergren, arkitekt och Olle Höök, prof. i med. rehab. 1975

Lars-Erik Berg, *Människans födelse*, Korpen (Göteborg, 1976) s 50

Nils-Olof Johansson, *Rehabilitering till en handlande människa*, Inst. för socionomutbildning, Stockholms Universitet (1980)

Margareta Andersson, NHR och Gulli Kohlström DHRG ”Andningskonferens samt organisationen av vården i Göteborg för patienter med s.k. neuromuskulära sjukdomar” 1986

Erika Schuchardt, *Soziale Integration Behinderter*, Band 1, Biographische Erfahrung und wissenschaftliche Theorie, (Gesamtarst in 2 Teilband) - (Braunschweig : Westermann 1980), s 114

Rickard Stensman, Severely mobility-disabled people assess of the quality of their lives, *Scandinavian Journal of Rehabilitation Medicine*, No 17, (1985) s 97

Gunborg Blomdahl Frej, *Mot en existentiell relationistisk helhetssyn: En studie av långtids-sjuka och handikappade personers syn på sin livssituation*, Diss. vid Institutionen för socialt arbete, Göteborgs Universitet (1988) s 60

Axel Fugl-Meyer (professor i med.rehabilitering) ”Svag opinion för hjälp åt de svårt skadade” intervju av Malena Sjöberg i Dagens Nyheter den 15 februari 1990

Lars-Olof Persson, Kåre Berglund & Henry Montgomery, ”Kroniskt handikapp och välbefinnande”, *Socialmedicinsk Tidskrift*, No. 2 (1992)

Gulli Kohlström, *Identitetsförändring vid anpassning till funktionshinder/handikapp*, Avhandling vid Sociologiska inst. Göteborgs Universitet 1996. Lars-Olof Persson Kåre Berglund

Attityder

Elisabeth Sheppard-Jones, ”*I walk on wheels*” (London, 1958).

Jörgen Hvid, ”Rätt att vara handikappad”, (Natur och Kultur, Stockholm, 1974) s 13

Mats Denckert, ”Blunda och skänk”, Rabén & Sjögren, (Stockholm 1975) s 70

Margareta Brandby-Cöster *Hjälp folk leva tills de dör* av (sjukhuspräst), artikel i GP 25 januari 1978

Harald Ofstad, Folke och Barbro Carlsson, Sture Gustafsson, Helena Frykstrand, *Livs-boken*, Gidlunds bokförlag, (Södertälje, 1980) s 26

Gunnel Enby, ”Frihetsdagar, skimrande solitärer”. *Sjukhuset*. 63(3), 1986, s 155-157

Gunnel Enby och Bernt Eklund. *Flyga utan vingar*, 2000

Mårten Söder och Sirkka Taskinen, *Attitude and Handicap*, Inst. för Handikappforskningen vid Göteborgs Univ, Stencil 84, 1989

Mårten Söder, ”Prejudice or Ambivalence? Attitudes toward Persons with Disabilities, Disability, Handicap and Society, Vol. 5, No 3. 1990, s 227-239

Anna Ringbergs examensarbete finns på: www.nordiska.su.se/content/1/c6/01/47/88/

Gerd Petterson, ”Den andra sidan av mitt liv”, Statens Handikappråds skriftserie *Handikappolitiken i fokus*, Nr 3, 1993, s 10

Handikappbegreppet

International Classification of Impairment. Disabilities and Handicaps (ICIDH): A manual of Classification relating to the consequences of disease, World Health Organization (WHO) (Geneva 1980)

Philip Wood, “Background, Ambitions and Experience with ICIDH” i *Impairment, Disability and Handicaps*, ed. Mårten Söder, FRN Report 88:1, s. 9

Mårten Söder, ed., *Handikappbegreppet – en analys utifrån WHO:s terminologi och svensk debatt*. Beredningsgruppen för internationella handikappåret 1981, Socialdepartementet, s 18

Mårten Söder, The Concept of Handicap - A Comparison between ICIDH definition and a Swedish Definition. i: *Impairment, Disability and Handicaps* ed. Söder, FRN Report 88:1, Stockholm, from a workshop on the WHO-terminology, Oct. 1st 1984. s 27

Sonja Calais von Stokkom, *Tankar kring det relativa handikappbegreppet mot bakgrund av Lotta Holmes presentation i Örebro den 6 april*, Sociologiska institutionen och Centrum för handikappforskning, Uppsala universitet (1995), s 7

Katarián Stigbrandt Sunnerhag, professor i rehab.medicin **ICF (International Classification of Functioning).disorder or disease, body functions and structure, activity, participation**. Vårdarinstitutet 2006)